

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI!

Šį žurnalo numerį pradedame nauja rubrika *Mūsų didieji* – apie žmones, gaivinusius, kėlusius ir atkūrusius Lietuvos valstybę, kurią sąjungose ir okupacijose praganė politinė bajorų tauta. Kristijonas Donelaitis, iki galo likdamas kartu su asimiliuojamais Rytrūsių lietuvninkais, sugebėjo sukurti pasaulinį šedevrą – poemą „Metai“, kuri meno kalba pasipriešino ir šiandien priešinasi pasmerktųjų nebūčiai. Mirštančios bajorų tautos palikimas – Adomo Mickevičiaus šedevras „Ponas Tadas“ – deja, sukurtas jau lenkiškai. Tuo svarbesnis Lietuvai yra Donelaitis.

Civilizacijos įsitvirtinimo ir jos raiškos pavidalus Lietuvoje ketiname aptarti straipsniuose apie svarbiausias techninės pažangos šakas – sausumos, vandens ir oro kelius, energetikos atmainas, urbanistiką. Šią vagą pradedame nuo geležinkelių Lietuvoje iki „Lietuvos geležinkelių“ kaip vienos svarbiausių nepriklausomos valstybės įmonių.

Liūdos Rugienienės straipsnyje apie Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV lietuvių bendruomenės komisijos, skirtos analizuoti galimus Atkurtosios Lietuvos bendradarbiavimo su išeivija būdus, aptariamas Komisijos organizavimo ir veiklos pradinis etapas, leidęs sutelkti platų bendradarbių ratą, kuris labai produktyviai svarstė bendro darbo Lietuvai klausimus, pagalbos Lietuvos valstybei aspektus.

Dokumentų skyriuje greta ilgą laiką Lietuvos visuomenei nežinomo Didžiosios Britanijos premjerės Margaretos Tečer laiško Vilniaus konferencijai skelbiame vieno iš Gotlando memorandumo signatarų Justo Vinco Paleckio autentiškus tų 1989 m. rugpjūčio dienų užrašus.

TSRS liaudies deputatų veiklos 25-metis pažymimas Anatolijaus Lapinsko publikacija apie ypatingą Lietuvos atstovo kompozitoriaus, tuometinio Lietuvos konservatorijos rektoriaus Vytauto Laurušo misiją. Tokių ir panašių puslapių iš mūsų istorijos rasis, matyt, ir daugiau.

Tęsiama Pirmosios Respublikos intelektualų mąstymų apie demokratiją analizė.

Pirmąsyk pristatome verstinę istorijos knygą – Mišelio Kerotrė (Kerautret) „Prūsijos istoriją“, kuri preciziškai ir vaizdžiai išdėsto Vokietijos tapsmą nuo Brandenburgo markgrafų ir Vokiečių ordino Prūsijos iki geležinio kanclerio Bismarko epochos stebuklo – vieningos Vokietijos gimimo. Vokiečių žemių integravimo procesų pažinimas labai pravartus visiems, kurie nori matyti giliausias šiuolaikinės Europos šaknis.

1 p.
Kristijono Donelaičio
paminklas Vilniuje.
Skulptorius
Konstantinas Bogdanas.
Fotografas
Stasys Paškevičius.

Redaktorius

MŪSŲ DIDIEJI

*Kas turi atgyti dainoj,
Turi mirti gyvenime.
Frydrichas Šileris*

ROMUALDAS OZOLAS

PAMOKSLAS KAIP GYVENIMAS

**KELETAS PASTEBĖJIMŲ KRISTIJONO DONELAIČIO
300-OJO GIMTADIENIO META**

Galėtų būti ir atvirkščiai – gyvenimas kaip pamokslas, nes Kristijonas Donelaitis gyveno taip, kaip pamokslavo. O savo didžiausią pamokslą – „Metus“ – pasakė *ant visų amžių*, dar sykį paklausdamas, negi iš tiesų tauta į savo šedevrą turi išeiti per mirtį?

Tris didžiuosius širdies darbus pastoriaudamas dirbo Donelaitis: ugdė sodą, konstravo klavesinus ir rašė eiles.

Sodas buvo kūnui, klavesinai – dvasiai, o poezija – sau. Arba sielai. Tai yra – sau kaip visumai su savo esme – nuolat nerimstančia, ieškančia, kenčiančia ir tikinčia būties begalybe savyje, kuri vadinama siela. Galima numirti nė nesužinojus, kas skaudina arba kelia tave tavyje pačiame, bet jeigu bent sykį pajutai vienatvę ir įsiklausei, – suprasi, sužinosi. Nes vienatvė – tai savo vientisumo, susyk ir atskirumo pajautimas tau pirmąsyk ar dar syk atsivėrus būčiai. Donelaitis turėjo ne vieną progą giliai ir ilgai žiūrėti būčiai į akis. Atsakymas jai buvo visas Donelaičio gyvenimas pastoriaujant – padedant kitiems, to gal ir nežinantiesiems, pakelti savo vienatvės našlą. Atsakymas sau buvo „Metai“ – poema apie Saulės rate sukamo nebaigtinumo troškulio sutaikymą su visokiais baigtinumis, bet taip, kad jie atrodytų gražūs.

„Metai“ – tai pasakojimas apie žmonių gyvenimą taip arti gamtos, kad nuo jos – rodos – dengia tik pastoriaus pamokymai ir pabarimai; „Metai“ parašyti tokia liaudiška kalba, kad – atrodo – kalba patys lietuvninkai būrai; „Metai“ išskleisti ritmu, kuris ateina iš Antikos graikų ir romėnų herojinių epų ir savo sunkiasvore, žemės gelmes drebinančia eigastim virš visų laikinųjų kelia ir lietuvninkų dramą. „Metai“ – poema, unikali ne tik Europos, bet ir visoje žmonių raštijoje, savo galias skleisianti tuo ryškiau, kuo sparčiau bus linkęs susitraukti šiandieninis pasaulis. Vos prieš porą šimtų metų Prūsijoje sugebėję išleisti pirmą lietuvišką knygą (1547 m.), o Abiejų Tautų Respublikoje vis giliau grimzdę į makaroninę katalikišką raštų kalbą, lietuviai staiga susilaukia tokios dangaus aukščio giesmės! Kas tai? Kaip tai? Kodėl tai?

„Metai“ – vienatvės būtyje giesmė, tiesos bylojimas, kai į pasaulį pažvelgia siela. Sakymas, kaip turėtų būti gyvenama, kad buvimo našta būtų lengvesnė bent tiems, kuriuos reikia atjausti.

Donelaitis visada tvirtas. Dažnai – liūdnas, kartais – įtūžęs, bet niekada – ištižęs. Toks gali būti tik tas, kuris pro būties viršugalvį pažvelgė į nebūtį ir nepalūžo. Priešingai – stojosi liudyti ir rodyti pavyzdį. Kad vienatvė nevirstų vienišumu, ieško draugystės. Viešpats nedavė per Aną Reginą susilaukti ne tik vaikų, bet ir meilės, ir jis su džiaugsmu sutinka kiekvieną jo dvasiai atliepiantįjį, netgi lietuviškųjų aspiracijų neturintį kaimyninio Valtarkiemio pastorių Johaną Heinrichą Kempferį, nekalbant apie jo ganomų būrų likimui neabejingus Pilypą Ruigį, Pėterį Gotlibą Milkų, Adomą Fridrichą Šimelpenigį, Joną Godfridą Jordaną. Bet jie – tik gyvenimo epizodai. Nuolat ir pastoviai vienatvė deginama sode, nuodijama barometrų gyvsidabrio garais, užglostoma klavesinų plunksnelėmis. Ir, žinoma, išsakoma bažnyčioje. Čia Donelaitis gali sau leisti, privalo sau leisti viską, ką yra supratęs per gyvenimą ir ko nedraudžia pastoriaus pareigos. *Sakymai* ganomiesiems, kurie nebuvo nei romūs kaip medžiai, nei darnūs kaip muzikos instrumentai, nei kilnūs kaip poezija, buvo sunkiausi iš jo darbų. Nuolatinis ėjimas į nežinomybę, susidūrimas su inertiška tikrove, kartais neįveikiama ir nuraminama tik viltyje, bet neišvengiama, nes tas susidūrimas – tai jo pašaukimas, jo lemtis liudyti Martyno Liuterio priesaką neužmiršti, jog kiekvieną žingsnį, kiekvieną savo buvimo akimirką žmogus vienas pats stovi Dievo akivaizdoje, akis į akį su Dievu.

Romualdas Inčirauskas.
Kristijonas Donelaitis. 1988 m.

Ta nuostata, porą šimtmečių protestantizmo teoretikų ir praktikų interpretuota ir perinterpretuota, veikiama negailestingos tikrovės ir gerokai užvualiuota, sušvelninta, savo pirmaprade prasme Kristijonui Donelaičiui buvo puikiai suvokiama. Kitaip tikrai nebūtų reikėję savo pamokslų apie pasaulį ir gyvenimą jame, kad ir kokie gražūs jie būtų, o vis tiek neišbaigti, atvirai, šerpetoti, vieną gražią dieną sėdus sudėlioti į baigtinį, sutramdytą, nuramintą tikrovės pavidalą – poemą, kuri savo tobulumu gal ir pelnys kada Dievo malonę. Martynas Liuteris su savo *aš stoviu čia ir negaliu kitaip* bei *esu akis į akį su Dievu* yra tikrasis ir didysis Kristijono Donelaičio asmens ir kūrybos įkvėpėjas, jų šaknis ir šakos. Nieko tikro kūrėjas sukurti negali, jeigu jis netiki.

Tik tai tikėjimas atlaiko tikrovę, kad ir koks būtų jos svoris. Nėra jokios abejonės: Liuterio idėjinis individualizmas yra ir Kristijono Donelaičio laikysenos filosofinis pamatas. Atsakomybė už save kiekvieną gyvenimo akimirką esant Dievo akivaizdoje išveda Kristijoną iš nežinomybėje liekančios jo vaikystės į Karaliaučiaus universitetą, kai kiti jo amžiaus jį jau baigia, bet padeda įveikti ir mokslus, ir ištverti badą iki alpulio, ir vienatvę kambarėlyje prie Žuvų turgaus, iš kur, be kitų vertybių, išsineša tvirtą nusistatymą tvardyti ir būti moralus bet kokiomis aplinkybėmis.

Ta pati Dievo akies linija perveria jo visus santykius ir su mokiniais Stalupėnuose, ir su ganomaisiais Tolminkiemyje, nes „be Dievo sviete nieks negal nusiduoti“. Bėda ta, kad yra stojus gadynė, kai velnias su visais savo mokslais „vogt, klastuot, išplėst ir su gvoltu pasisavyt, šelmystes pramanyt, kekšaut bei Dievą paniekyt“ neboja. Betgi ir lietuvninkai, tie biedni nabagėliai, „gėdiškus vargus ar stroką sau pasidarą“, „ypačiai, kad ant svodbų, jau durnai prisiriję, būriškai bei kauliškai tuo pradeda šūtyt“, „ir girti kits kitą prie galvos nusitvėrę / nei razbaininkai ant aslos vemdami tąsos, kad vėmalai visur per visą karčiamą teška.“ „Ak, kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės, / kaip lietuvninkės dar vokiškai nesirėdė / ir dar vokiškus žodžius ištart negalėjo!“

Nelabojo „su savo mokslais velniškais“ įveikimas yra tiesioginė religijos priedermė. O štai vokiška ir net prancūziška ant būrų ganytojo griūvanti tikrovė yra jo asmeninių pajėgų ir sugebėjimų reikalas.

Kad jis yra lietuvis šitame vokiečių, prancūzų ir kitų svetimšalių plūdesy į dykas Prūsijos žemes – Donelaičiui aišku nuo mažumės. Kad jis priklauso tiems, kurie vadinami lietuvi-

ninkais ir yra savi – taip pat aišku („ak lietuvninkai, širdingi mano broleliai!“). Savi ne tik gimtim, artimi ir dora, ir tik „šveisteris ir prancūzas“ bei vokiečiai pasipūtę raspustą čia daro, ir moralinis atsiribojimas nuo jų yra būtent tas veiksmas, kuris problemą sprendžia pastoriumui Kristijonui priimtinausiu ir lietuvninkui būrui palankiausiu būdu. Ir pastorius Kristijonas puslapis po puslapio ir autoriaus, ir Pričkaus, ir Selmo, ir Lauro ir kitų bendruomenės autoritetų lūpomis, o kai reikia – ne tik liežuviais, bet ir pagaliais moko visokius Slunkius, Plaučiūnus irgi Pelėdas.

Bet kai šitaip gražiai besipasakojant štai vakmistras pasirodo ir besispardydams taip baisiai keikti pagauna, „kad sviets visas su visais daiktais“ padreba, Donelaičiui nelieka nieko daugiau, kaip vėl prisiminti velnio kėslus ir tik pasakoti, kur iš baimės nupuolę slėptis syveida, starluks, varlės su rupūžėm, žiurkės su pelėm ir daug daug pusgyvių žvirblių – „taip tas neprietelius prasikeikė“. Dočj, kad ir „nesvietiškai pagadintą“, kai Gryta su Selme ir Berge žolelėm ir tepalais atgaivins, gal dar bus galima kiek paprotinti, o ką tu padarysi vakmistrui – juk jis policija, valdžia, kad ir žemiausia. Ką jau kalbėt apie amtmoną ar amstroją, kad ir kiek jie „muštų per ausį“!

Štai čia ima skleistis tikroji Donelaičio drama.

Donelaitis yra tipiškas žmogus ant dviejų kultūrų ribos. Tiksliau: dviejų kultūrų susikirtimas eina tiesiai per jo širdį. Kilme būdamas lietuvis, kultūra jis yra vokiečiai. Ir ne tik dėl to, kad puikiai kalba vokiškai, kad taip pat iškalbingai rytais sako pamokslus vokiškai, o vakarais – lietuviškai, – tai tik išoriniai faktai. Jų vidinė tikrovė tokia: kad ir koks moralinis pašlemėkas tas vokiečiai, jo pusėje galia ir valia, ir jeigu tu nori būti pastorium, o tavo gentainis galėtų bent jau per svodbę sočiai prisivalgyt, jis neturėtų „prieš vėją pūsti“, tu turėtum rytais vokišką pamokslą rėžti, gi jis – „greitai į mielą baudžiavą bėgti“ ir visus metus dirbti, kaip tik lietuvninkai temoka. Donelaičiui iki ašarų gaila baudžiavos *kiaulidėj* gyvenančio *brolelio*, bet atjautą, gailestingumą paprastai visada nukerta galios valia. Tuo labiau, kad ta galia – kylanti vokiška Prūsijos Karalystė.

Donelaičio laikais etniniai prūsai Prūsijoje buvo jau, galima sakyti, išnaikinti. Lietuvių sparčiai mažėjo: 1756 m. iš trijų tūkstančių Tolminkiemio gyventojų tūkstantis buvo lietuviai, o po šimtmečio, 1858 m., – nė vieno. Didysis jų naikinimas pradėtas su kolonizacija po 1350 m. kilusio didžiojo maro, apie du trečdalius gyvybių nusinešusio ne vienoje gyvenvietėje nuo Mielkiemio, Tolminkiemio iki Vėluvos, Labguvos, kur iki tol lietuviai sudarė daugumą. Kai 1743 m. dvidešimt septynerių Donelaitis grįžo į Tolminkiemį, viskas buvo labai pasikeitę: nebebuvo vienalytės lietuviškos bendruomenės, dvarus valdė vokiečiai, lietuviai buvo tapę baudžiauninkais, o Prūsiją tvarkantys monarchai negailestingai ir nuosekliai kėlė ją į Europos istoriją lemiančią jėgą. Po Abiejų Tautų Respublikos karo su Švedija Frydrichas II Brandenburgą pagaliau sujungė su Rytų Prūsija ir padėjo pamatus Prūsijos Karalystei, kuri vokiečių nacionalizmo ir diduomenės racionalizmo dėka vokiečių žemes Bismarkui leido sutelkti Vokietijos imperijon.

Vokiškoji Prūsija nebuvo tautinė valstybė. Kai išsekusią Vokiečių ordino valdomą teritoriją didysis magistras Albrechtas Hohencolernas reorganizavo į pasaulietinę valstybę, kad netaptų visišku Lenkijos vasalu, jis stengėsi suartėti su Lietuva, visokeriopai remdamas reformacijos plėtrą. Dar kartą lietuviai į valstybinės politikos lygį buvo iškilę Napoleono karų metu, kai Frydrichas Vilhelmas III buvo priverstas su žmona Luiza glaustis Klaipėdoje. Deja, ir Lietuva, ir Lenkija XIX amžiuje jau buvo ištrintos iš pasaulio žemėlapių, o Prūsija ne tik laikėsi, bet ir kilo, stiprėjo, nes buvo stojęs nacionalinių valstybių formavimosi metas, kurių sėkmę lėmė susitelkimas ir jėga. Germanizacija pamažu tapo nacionaline politika.

Vokietėjimas spartėjo, deja, ne be pačių lietuvninkų valios: jau Donelaičio laikais buvo įsigalėjusi nuostata, kad į žmones galima išeiti tik per vokiečių kultūrą. Donelaitis buvo klasiškas tokio požiūrio įsikūnijimas. Ir jis sąžiningai vokiškai sakė pamokslus, vertė vo-

Edmundas Frėjus. Donelaitis. 1988 m.

kiškus dokumentus, siūlė vokišku vardu pavadinti naują kaimą ir neturėjo nė menkiausios minties, kad būtų galima priešgyniauti tvarką ir rimtį garantuojančiam monarchui.

Donelaitis yra *išėjęs* į žmones. Tik *atjaučiantis* tuos, kuriems nebuvo lemta pakilti virš jų prigimtinės luominės padėties. Donelaitis, atrodo, nė nesuvokia, kad Dievo ir jo akyse vyksta itin svarbus naujųjų laikų procesas – irstančią visuomenę vienijusią luominę struktūrą keičia tautinės vienybės visuomenė. O ir supratęs kaip istorijos vyksmą, ar būtų priėmęs jo atnešamą chaosą kaip ertmę, kurioje galima ieškoti radikalesnio lietuvininkų padėties pagerinimo, kai pačių lietuvininkų jau mažuma, jie doriškai krinka, o pastorystė vis dėlto siūlo ir leidžia dirbti dorinimo darbą ir nuveikti kažką labai tikra ir konkrečiau?!

Protestantizmo socialinė filosofija padeda Kristijonui Donelaičiui įveikti jaučiamas teisingumo ir gailestingumo, proto ir jausmo prieštaras. Metai po metų jis darosi vis griežtesnis ir piktesnis, kol į gyvenimo pabaigą ginčas su amtmonu Teofilu Ruigiu, tikrai gero bičiulio Pilypo Ruigio sūnumi, dėl parapijos bažnyčiai priklausančios žemės poetą užgula tiesiog paranojiška tūžmastimi ir sparčiai sekina paskutines jo gyvybines galias.

Jeigu turėtume daugiau žinių apie poeto asmenį, jo būdą ir pažiūras, Donelaičio savybėmis nereikėtų laikyti mūsų pačių daromų prielaidų. Tačiau bylinėjimasis dėl žemės primygtinai atkreipia dėmesį į vieną aplinkybę, kuri netiesiogiai aiškina ir „Metų“ atsiradimo priežastis: Kristijonas Donelaitis slepiasi, na, teisingiau, kabinasi už daiktų, gal netgi tapatinasi su daiktais. Kad ir knygishko, kabinetishko tipo humanitaras ir humanistas, jis yra racionalios ir net pragmatiškos pasaulėvokos asmenybė, aiškiai matanti ir praktinę gražiausio pasaulyje sodo bei daržo naudą, ir barometrų, termometrų, net klavesinų naudingąsias savybes, o tokių daiktiškųjų gėrybių, kaip kiaulė, bulius, avinas, netgi nuo medžio numušta varna, panaudojimą būriškam džiaugsmui propaguoja ne viena dešimčia „Metų“ eilučių.

Kad „Metus“ paliko kaip keturias atskiras giesmes, kad jų nebandė paskelbti, galima būtų manyti jį patį iki galo nesuvokus, ką čia padarė, tačiau galima būtų daryti ir prielaidą, kad laikė tas giesmes, kaip ir pasakėčias, žemesnei paskirčiai, tarkim, draugų ratui prie naminio vyno. Tačiau faktas, kad vienu momentu „Metai“ paties Donelaičio stropiai parašyti ant gero popieriaus ir dar jame ne kartą taisyti, neleidžia abejoti, jog Donelaitis ir šį savo dvasios proveržį suvokia kaip daiktą, turintį pakankamai aiškų pavidalą, užbaigtą tiek, kad galima krapštyti tik šluostant dulkeles.

Suprantama, poema galėjo būti panaudota įvairiopai. Tačiau visų pirma poema skirta *sau pačiam*. Pačiam, kas mielą dieną matančiam pasaulio kaip Dievo tvarinio grožybę. Pačiam, rašant galinčiam pajusti, kaip tas grožis taip tobulai gobiasi lietuviškais žodžiais. Pačiam, visą tą pasaulio grožio įvairovę supilstančiam į metų laikų maišus ir sukabinančiam aplink saulę – tesuka! O juk suka! Pagaliau – sau pačiam, būrų ganytojui, kuris čia, poemoj, šitame mitiškai kosmiškame pamoksle apie grožį ir gėrį, gali, jau nebodamas pikto žvilgsnio ar nepraustaburniškos pastabos, išpeikti visus girtuoklius, apsirijėlius, keikūnus ir kiauliasnukius, pasakydamas savo galutinį sprendimą: *tič!*

Kad nuramino tikrovę, numarindamas ją savo hegzometro eilutėse, Donelaitis, reikia tikėtis, neabejojo, nes jei teksto jau nebetaisė, jautė, kad *tai gražu*.

Ar jautė, kad šitaip jis gieda ir šermenų giesmę savo dar gyviems lietuviams, nieko kito nebenorėdamas?

Jeigu ir nejautė jiems nieko kito, tik gailestį, tai kas vėrėsi priešais jį, pastorių, prieš ištariant vokiškai pirmąjį pamokslo žodį lietuviams jau vokiečiams? Ne vienvė? Su visa jos nereikalingumo niekam našta?

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

VALSTYBĖS ĮMONĖ: LIETUVOS GELEŽINKELIAI. I

VITALIJA LAPĖNIENĖ

KELIONĖ LIETUVOS GELEŽINKELIŲ ISTORIJS BĖGIAIS

Lietuvos geležinkeliai iki 1918 m.

Lietuvoje geležinkeliai egzistuoja jau daugiau nei pusantro šimto metų. Laikui bėgant geležinkeliams teko patirti ir šilto, ir šalto, tad jie pasikeitė neatpažįstamai, išsiplėtė jų tinklas, keitėsi ir modernėjo technologijos.

1851 m. vasario mėnesį carinės Rusijos vyriausybė priėmė nutarimą dėl geležinkelio linijos Sankt Peterburgas–Varšuva tiesimo. Buvo pasirinktas čeko Franco Gerstnerio (Franz Gerstner) pasiūlytas maršrutas Sankt Peterburgas–Varšuva (per Daugpilį, Vilnių, Varėną, Gardiną) su Vilniuje atsiskiriančia atšaka į Prūsiją (per Kauną, Virbalį (Kybartus)). Numatyta nutiesti apie 1 250 km. 1857 m. šio geležinkelio statyba perduota Vyriausiajai Rusijos geležinkelių bendrovei (*Главное общество Российских железных дорог*), kurioje pagrindinį vaidmenį vaidino užsienio bankai: Paryžiaus, Londono, Amsterdamo, Berlyno, Varšuvos bei grupė Peterburgo bankininkų. Vyriausioji Rusijos geležinkelių bendrovė Rusijos imperijoje įsipareigojo nutiesti penkias geležinkelio šakas, sujungti svarbiausius miestus, Baltijos ir Juodąją jūras. Kompanijai valstybė garantavo 5 procentų pelną 85 metams. Vėliau jau nutiesus Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelį ši sutartis buvo nutraukta.

1858 m. pavasarį prie Vilniaus 18 varstų kelio atkarpoje Daugpilis–Vilnius–Gardinas buvo atlikti pirmieji bandomieji darbai. 1859 m. pavasarį šio geležinkelio Daugpilis–Vilnius–Gardinas su atšaka Lentvaris–Kaunas–Kybartai (Virbalis) statybos darbai pradėti vykdyti visame kelyje. Kybartuose buvo numatyta pastatyti Virbalio stotį (*Veržbolovo*). Tai paskutinė stotis Sankt Peterburgo–Varšuvos traseje prie Rusijos imperijos sienos. Joje planuota atlikti krovinių perkrovą iš plačiųjų 1 524 mm vėžės rusiškų vagonų į Prūsijos normalios europinės 1 435 mm vėžės pločio vagonus ir atvirkščiai. Čia ir Eitkūnuose (pirmoji už sienos Prūsijos stotis) reikėjo persėsti iš vienu traukinių į kitus visiems per sieną važiuojantiems keleiviams.

Visa geležinkelio linijos statyba nuo Sankt Peterburgo iki Varšuvos buvo padalyta į tris dalis. Kiekvienai iš jų prižiūrėti paskirti trys vyriausieji inžinieriai. Sankt Peterburgas–Varšuva geležinkelio direktoriaus pavaduotoju bei vyriausiuoju inžinieriumi inžineriniams statiniams buvo paskirtas Stanislovas Kerbedis. Pagal jo projektus pastatyti tiltai per Luga, Dauguvą ir Vyslą. S. Kerbedis dalyvavo projektuojant Kauno ir Panerių tunelius.

Vilniaus gubernijos atmintinė, 1861 m.

8–9 p. Lyduvėnų tiltas per Dubysą tarpukariu.

Statybos darbai geležinkelio ruože buvo labai intensyvūs. Dirbta net 1859–1860 metų žiemą. Tuo metu statybose tai buvo labai neįprasta, darbo sąlygos buvo labai sunkios. Geležinkeliui Daugpilis–Vilnius–Gardinas su atšaka Lentvaris–Kaunas–Kybartai (Virbalis) tiesti buvo nusamdyta apie 16 tūkstančių darbininkų. Vilniuje įrengtos didelės dirbtuvės, turėjusios gaminti žemės darbų įrangą. Šiek tiek vėliau analogiškos dirbtuvės įsteigtos Kaune ir Dūkšte. Visose tose dirbtuvėse pagaminta ar sumontuota 400 didelių vagonų, 1 000 vagonėlių, 12 000 karučių žemei vežti, taip pat tuneliams kasti reikalinga įranga. Darbai pradėti nuo laikinų medinių tiltų statybos, supilti pylimai, pakloti darbiniai bėgiai, kuriais buvo vežamos statybinės medžiagos. Tokiu laikinu keliu 1860 m. rugsėjo 4 d. į Vilnių atriedėjo pirmasis garvežys. Šis istorinis faktas įrašytas Vilniaus gubernijos atmintinėje knygoje (*Памятная книжка Виленской губернии*, 1861 m.): „...trys ketvirčiai po vidurdienio įvyko tai, kas visiems laikams liks įsimintina Vilniaus istorijoje, todėl kad tuo laiku į Vilnių atvyko pirmasis garvežys geležinkeliu iš Dinaburgo“ (dabar Daugpilis).

Tiesiant pirmąjį geležinkelį Lietuvoje buvo pastatyta daug inžinerinių statinių. Didžiausi iš jų buvo Kauno ir Panerių tuneliai, pastatyti 1861 m. rudenį, tiltai per Nerį, Vilnelę, Merkį bei Nemuną Kaune.

Panerių tunelio statybos darbai pradėti 1859 m. pradžioje. Tunelį statė vokiečių ir prancūzų kalnakasiai. Oficialus tunelio atidarymas įvyko 1861 m. spalio 3 d., kai caras Aleksandras II įmūrijo į tunelio sieną paskutinę simbolinę plytą.

Kauno tunelio statybai buvo pasamdyta viena prancūzų firma bei vokiečių ir prancūzų kalnakasiai. Statyba prasidėjo 1859 m. pavasarį. Tunelį kasė iš abiejų pusių, dirbo dieną ir naktį trys darbininkų pamainos. Plytos skliautams buvo vežamos iš Petrašiūnų plytinės. 1861 m. rudenį tunelis buvo baigtas, pirmasis garvežys pro jį pravažiavo 1861 m. lapkričio 20 d.

Viešojo eismo tuomet nebuvo, nes jam trukdė nebaigti darbai, ypač per Dauguvą statomas tiltas. Jis buvo užbaigtas tik 1862 m. Viešasis eismas atidarytas kelyje Kaunas–Kybartai (Virbalis) 1861 m. balandžio 11 d. Traukinių eismas iš Sankt Peterburgo į Vilnių ir iš Vilniaus į Virbalį atidarytas 1862 m. kovo 15 d., o reguliarus eismas į Varšuvą – tik 1862 m. gruodžio 15 d. Visi riedmenys buvo perkami užsienyje: Anglijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Vokietijoje ir Austrijoje. Atidarius reguliarių eismą, Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelyje judėjimas buvo nedidelis. Ruožuose Vilnius–Dūkštas ir Vilnius–Virbalis per parą kursavo tik dvi poros keleivinių traukinių ir viena pora prekinų traukinių. Vilniaus–Varšuvos kryptimi kursavo dvi poros keleivinių traukinių ir viena pora prekinų traukinių per savaitę. Per Daugpilį iš Vilniaus į Rygą važiuojo dar viena pora traukinių per parą. Geležinkelis buvo vienkis, tik tarp Vilniaus ir Lentvario dvikis.

1851–1862 m. pastatytos pirmosios geležinkelio stotys Lietuvos teritorijoje (21 stotis): aukščiausios klasės – Lentvario ir Virbalio, pirmos klasės – Vilniaus ir Kauno, antros klasės – Švenčionėlių, trečios klasės – Dūkšto, Kazlų Rūdos, Varėnos ir Žaslių, ketvirtos klasės – Bezdonių, Ignalinos, Marcinkonių, Mauručių, Pabradės, Pilviškių, Pravieniškių, Rūdiškių, Turmanto, Valkininkų, Vievio ir Vilkaviškio.

Tiesiant geležinkelį įrengti tarnautojų gyvenamieji namai bei darbininkų „kazarmės“ su pagalbiniais pastatais, keleivių namas (didesnėse stotyse – keleivių rūmai), techniniai pastatai: garvežių depai, vandentiekio bokštas, siurblinės, dengti ir atviri pakhausai, kiti smulkūs pastatai – tarnautojų pirtys, sanitariniai mazgai, tvartai, ledainės-rūsiai, ugniagesybos reikmenų sandėliai, iešmininkų būdelės.

Tik pradėjus eksploataciją, geležinkelio direktoriaus vadovaujamą valdybą sudarė trys tarnybos: kelio remonto ir pastatų, riedmenų ir traukos įrenginių bei eismo. Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio ir pastatų tarnyba buvo suformuota viena iš pirmųjų, nes ji iš dalies prižiūrėjo kelio tiesimo darbų pabaigą.

Traukinys prie Šiaulių. 1871 m.

Lietuvos teritorijoje geležinkelio centru tapo Vilnius. Nuo Vilniaus prasidėjo atšaka į Prūsiją. Čia buvo atskiriami traukiniai: viena dalis vagonų riedėdavo į Varšuvą, kita – per Kauną į Berlyną. Vilniaus stotyje abi maršrutų dalys taip pat susijungdavo važiuoti į Peterburgą. Prie keleivių rūmų Vilniuje ir tarpukelėje buvo trys keleivių peronai. Vilniaus pirmos klasės stotis buvo didelė, eismas intensyvus. Stotis buvo svarbi ir kaip krovinių tranzito centras. Pirmos, antros ir trečios klasių stoties keleivių rūmų salės turėjo bufetus. XIX a. viduryje Vilniaus geležinkelio mazgas ir stotis buvo to laiko technikos laimėjimas, turėjęs didelės reikšmės XIX a. pabaigos Vilniaus miesto raidai.

Antrojo geležinkelio atsiradimas Lietuvoje siejamas su Liepojos geležinkelio bendrove. Ši bendrovė buvo įsteigta specialiai geležinkelio statybai, jungiančiai Liepojos uostą su Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio linijos atšaka Vilnius–Kaunas. 1869 m. spalį ši bendrovė pateikė planą ir pradėjo tiesimo darbus nuo Liepojos per Mažeikius, Šiaulius, Jonavą. Kadangi geografinės sąlygos neleido tiesiamo geležinkelio tiesiogiai sujungti su Žasliais, buvo nuspręsta pastatyti naują stotį ir pavadinti ją Etanais, vėliau – Kaišiadorimis.

Pagal patvirtintą Liepojos geležinkelio projektą buvo nutiestas 311 km ilgio kelias. 1871 m. rugsėjo 11 d. maršrutu Liepoja–Kaišiadorys pajudėjo pirmasis traukinys. Tačiau linija nepateisino statytojų lūkesčių. Liepojos uostas tuomet buvo menkai išvystytas, todėl negalėjo konkuruoti su Karaliaučiaus uostu. Rusijos vyriausybė pradėjo svarstyti tiesesnės geležinkelio linijos iš Daugpilio į uostą tikslumą. 1872 m. gruodžio 14 d. caras patvirtino naują kelio ruožą, kuris turėjo prasidėti 7 km piečiau Daugpilio, nuo Kalkuonės stoties, eiti per Ilūkštą (Latvija), Obelius, Panemunėlį, Kupiškį, Subačių, Panevėžį, Šeduvą iki Radviliškio. 1873 m. lapkričio 1 d. 197 km ilgio Radviliškio–Kalkuonės linija jau buvo pradėta eksploatuoti.

1872 m. kovo 3 d. Vilniaus gubernijoje buvo pradėti naujojo geležinkelio tiesimo darbai ir 1873 m. sausio 14 d. ruožas Naujoji Vilnia–Minskas atidarytas viešajam eismui, pradėjo reguliariai kursuoti keleiviniai ir prekiniai traukiniai. Kadangi Liepojos bendrovės, kuriai priklausė linija Liepoja–Kaišiadorys, pagrindinis tikslas buvo aprūpinti uostą krovinių, o Lentvario–Romnų geležinkelio bendrovės – tiekti eksportui Ukrainos grūdus, 1876 m. birželio 1 d. šios bendrovės susijungė. Jungtinis geležinkelis buvo pavadintas Liepojos–Romnų geležinkeliu, tačiau jis nebuvo vientisas. Į dvi dalis jį dalijo Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio Naujosios Vilnios–Kaišiadorių kelio 72 varstų atkarpa. Liepojos–Romnų geležinkelio bendrovė buvo sutarusi su Sankt Peterburgo–Varšuvos bendrove, kad pastaroji skubiai nutiestų antruosius kelius nuo Naujosios Vilnios iki Vilniaus ir nuo Lentvario iki Kaišiadorių (ruože Vilnius–Lentvaris antrieji keliai jau buvo nutiesti).

1868 m. Mintaujos geležinkelio bendrovei nutiesus Rygos–Mintaujos geležinkelį, iškilo jo pratęsimo iki Liepojos klausimas. Tuo metu pradėjus veikti Kaišiadorių–Liepojos geležinkeliui, kelią tiesti iki Liepojos Rygos verslininkams atrodė neperspektyvu, todėl buvo svarstoma galimybė Mintaują sujungti su Šiauliais, Akmene arba Mažeikiais. Finansiškai naudingiausia buvo ją sujungti su Mažeikiais. 1872 m. kovo 18 d. bendrovė gavo vyriausybės leidimą keliui tiesti ir 1873 m. lapkričio 3 d. 96,4 km ilgio keliu Jelgava–Mažeikiai (Kauno gubernijoje – 18 km) jau buvo pradėję važiuoti traukiniai.

Polesės geležinkelis, kartais dar vadinamas Pagirio, buvo tiesiamas atsižvelgiant į Rusijos kariuomenės poreikius. Jis buvo pradėtas 1883 m. ir ėjo iš Vilniaus per Gardino, Vitebsko, Minsko, Volynės, Mogiliovo, Černigovo, Oriolo gubernijas. Bendras kelio ilgis – 1 904 varstai (apie 2 031,57 km). Viena pagrindinių linijų, ėjusi iš Vilniaus per Lydą, Baranovičius iki Rovno, buvo baigta tiesti 1884 m. Dabartinės Lietuvos teritorijoje išliko tik 50 km Polesės geležinkelio atkarpa nuo Vilniaus per Jašiūnus, Šalčininkus iki valstybės sienos ir dideli Polesės geležinkelio direkcijos rūmai Vilniuje, Mindaugo g. 12/14 (dabar AB „Lietuvos geležinkeliai“ administracijos pastatas). 1895–1899 m. carinė Rusija Lietuvoje nutiesė lanko pavidalo Varėnos–Alytaus–Simno–Šeštokų–Suvalkų–Augusta-

Panerių tunelis XIX a. pabaigoje.

Vilnius. Balstogės g. 1906 m.

Virbalio geležinkelio stotis
XIX–XX a. sandūroje.

vo–Gardino geležinkelį, kuris didėję Prūsijos karinei galiai turėjo svarbią strateginę reikšmę. Ši linija abiem galais rėmėsi į Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelį. XIX a. pabaigoje Lietuvos teritorijoje susiformavus geležinkelių tinklui, Vilnius tapo centru, per kurį mezgėsi ryšiai su Rytų Prūsija ir Lenkija, Baltijos pajūriu, Dešiniakrante Ukraina ir Vakarų Baltarusija.

Norint plačių geležinkelių tinklą aprūpinti krovniais bei keleiviais, reikėjo prie svarbiausių punktų tiesti siauruosius privažiuojamuosius geležinkelius. 1894 m. birželio 27 d. Pirmoji Rusijos privažiuojamųjų kelių bendrovė gavo caro valdžios leidimą tiesti ir eksploatuoti siaurojo geležinkelio liniją Panevėžys–Pastovys. 1895 m. lapkričio 11 d. buvo atidarytas pirmasis 750 mm pločio siaurojo geležinkelio ruožas Švenčionėliai–Pastovys, sujungęs senąjį Vilniaus gubernijos Ašmenos miestą, kuris tuo metu buvo svarbus malūnų, popieriaus, audimo pramonės centras, su pagrindinėmis plačiojo geležinkelio Sankt Peterburgas–Varšuva magistralėmis. Iki Pirmojo pasaulinio karo Panevėžio–Pastovių siaurojo geležinkelio ruožas buvo vienintelis Vilniaus gubernijoje ir jo ilgis siekė 215 km. Šio geležinkelio atsiradimas gyventojus paskatino keltis į miestus, pagyvino prekybą, skatino miestų ir miestelių augimą.

Geležinkelių administravimo funkciją tuo metu atliko Susisiekimo ministerija. Rusijos valstybės valdininkai rūpinosi ne tik norminiais dokumentais, bet ir kišosi į geležinkelių administracinius reikalus, steigė valdiškas priežiūros įstaigas. Iš užsienio įvežamiems vagonams buvo uždedamas didelis muito mokestis. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Vilniaus ir Kauno gubernijų geležinkelio linijų garvežių parko didesnę dalį sudarė Rusijos Putilovo, Kolomensko ir kitų gamyklų garvežiai.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos teritorijoje buvo nutiesta daugiau kaip 1 400 km plačiosios vėžės geležinkelių ir 215 km siaurosios vėžės geležinkelių. Geležinkelių tiesimas turėjo didelę socialinę ir ekonominę reikšmę Lietuvos miestų ir miestelių raidai. Geležinkelio transportas tapo viena svarbiausių ekonominės bazės sudedamųjų dalių ir pranašiausių transporto rūšių, kurio dėka išsiplėtė prekybiniai ryšiai.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, 1915 m. vasarą vokiečių kariuomenė užėmė visą Lietuvos teritoriją ir Latvijos pietvakarių dalį. Šiaurės Lietuvoje ir Kurliandijoje nutiesti geležinkeliai buvo pavaldūs Šiauliuose įsikūrusiai karinei geležinkelio direkcijai – MED (vok. *Militär-Eisenbahn-Direktion*), o kitus valdė iš pradžių Kaune, o po to Vilniuje įsikūrusi MED–5.

Okupuotos teritorijos plačiosios vėžės geležinkeliai buvo pertvarkyti į europinę geležinkelio vėžę. Siekiant pagerinti kariuomenės aprūpinimą fronte, buvo nutiestos dvi pagrindinės europinės geležinkelio vėžės linijos Lauksargiai–Šilėnai ir Bajorai–Priekulė. Tik fronto poreikiams nutiesta ir geležinkelio linija Pabradė–Lentupis. Tačiau pagrindinis dėmesys buvo skiriamas vadinamiesiems karo lauko siaurosios vėžės geležinkeliams HF (vok. *Heresfeldbahn*). Tai buvo daugiausia 600 mm vėžės pločio geležinkeliai, skirti kariuomenės fronte poreikiams ir medienai išvežti. Dalis vokiečių nutiestų siaurukų buvo naudojami ir po karo. Pirmojo pasaulinio karo metais Vokietijos kariuomenei geležinkeliai buvo svarbiausia maisto ir amunicijos transportavimo priemonė, todėl karo vadovybė ėmė skubiai tvarkyti geležinkelius, plačiąją rusišką 1 524 mm vėžę perkalti į 1 435 mm pločio. 1915 m. liepos 11 d. buvo pradėtas tiesti naujas karo geležinkelis Bajorai–Skuodas–Priekulė (Latvija). Tai buvo 74 km ilgio ruožas, kurio 54 km buvo Lietuvos teritorijoje. Jau 1915 spalio 1 d. šis ruožas buvo baigtas ir perduotas eksploatuoti. 1916 m. buvo nutiestas 124,4 km ilgio geležinkelis Lauksargiai–Tauragė–Lyduvėnai–Radviliškis. Tiesiant šį geležinkelį per gilų Dubysos slėnį buvo pastatytas Lyduvėnų tiltas, kuris tuo metu buvo pats didžiausias Pabaltijo šalyse. Tiltą statė 2 000 karo belaisvių, o geležinkelį tiesė apie 20 tūkst. žmonių. Šis geležinkelis sujungė Šiaulius su Tilže, t. y. šiaurės Lietuvą su Vokietijos rytine dalimi. 1916 m. gegužės 16 d. buvo pradėtas ir spalio 1 d. baigtas tiesti 92 km ilgio geležinkelis Šiauliai–Joniškis–Jelgava, kurio Lietuvoje buvo 60 km. Šis geležinkelis sujungė Šiaulius su Ryga.

Mažeikių geležinkelio stotis
XX a. pradžioje.

Pirmojo pasaulinio karo metais nutiesta 265 km plačių ir 193 km siaurųjų geležinkelių. Tačiau karo metais daugelis geležinkelio linijų buvo apgadintos.

Tarpukaris

Tikrąją nepriklausomų Lietuvos geležinkelių pradžią laikoma 1919 m. liepos 6 d., kai iš Kaišiadorių į Radviliškį pajudėjo pirmasis nepriklausomos Lietuvos traukinys.

Lietuvos geležinkelių kūrimosi pradžia nebuvo lengva. Ką tik pasibaigęs Pirmasis pasaulinis karas, šalis nualinta, žmonės išblaškyti, trūksta specialistų. Vokiečių karinė administracija tebevaldo vieną svarbiausių transporto šakų – geležinkelius, kurie ir anksčiau nebuvo lietuvių valioje: savo reikmėms juos tiesė ir naudojo carinė Rusija.

Lietuvos Valstybės Taryba susisiekimo reikalus tvarkyti paveda finansų, prekybos ir pramonės ministrui Martynui Yčui, kuris netrukus pasirašo įsakymą dėl būsimos ministerijos tarnautojų. Jis sudaro Susisiekimo tarybą iš keturių inžinierių: Jono Šimoliūno, Benedikto Tomaševičiaus, Jurgio Čiurlio ir A. Rachlin-Rumiancevo (šio inžinieriaus vardas nežinomas). Jiems pavedama rūpintis geležinkeliais, paštu, telegrafu ir kitomis komunikacijos priemonėmis. Lietuvos geležinkelių istorija pradeda rašyti naują savo puslapį. 1919 m. liepos 4 d. Lietuvos vyriausybė pasirašo sutartį su Vokietija dėl geležinkelių tinklo perdavimo Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijai. Vadovaujantis šia sutartimi buvo perduoti ne tik geležinkelio ruožai, bet ir nuomojami už nustatytą mokestį garvežiai, keleivių, bagažo, prekiniai, atvirieji vagonai ir kt. Perduodamieji Lietuvos geležinkeliai buvo nualinti, be to, dalis jų nutiesta pagal supaprastintus karo metų reikalavimus, nesaugūs. Po bermontininkų siautėjimo 1919 m. lapkričio mėn. Lietuvoje iš Vokietijos atgautieji geležinkelio ruožai atrodė apverktinai: telegrafo linijos sutrauktos, telefono ir telegrafo aparatai išgrobstyti, stočių inventoriai nusiaubtas. Lietuvos geležinkeliai Pirmojo pasaulinio karo metais pailgėjo, nes į didesnius Lietuvos miškus ir intensyvesnius žemės ūkio rajonus vokiečiai nutiesė siaurusius geležinkelius, kad būtų patogiau į Vokietiją išgabenti mišką, linus, maisto produktus. Lietuva turėjo nemažai geležinkelio linijų, tačiau stokojo įrenginių: garvežius, vagonus ir net dirbtuves 1915 m. pasitraukdama iš Lietuvos išsivežė Rusija. Lietuvos valstybė ieškojo įvairiausių būdų, kaip geležinkelį aprūpinti riedmenimis ir kitais įrengimais. Lietuvos geležinkelių administracijai tuomet priklausė 943 km kelių.

Tik 1919 m. kovo 25-ąją buvo perimtos Kauno traukos didžiosios dirbtuvės, kuriose, neturint savų riedmenų, iki liepos mėnesio buvo taisomi vokiečių garvežiai ir vagonai. Pasibaigus Paryžiaus taikos konferencijai, 1919 m. pabaigoje Lietuvos delegacija sugebėjo nupirkti 30 garvežių ir šiek tiek vagonų, už kuriuos pagal susitarimą su prancūzais turėjo mokėti mišku ir linais.

Pagal 1920 m. Taikos sutartį Lietuvos geležinkeliai iš SSRS gavo nuosavybėn 1 524 mm vėžės pločio 63 garvežius, 103 klasinius ir 1 901 prekių vagoną. Pastarųjų vagonų aširačiai buvo perpresuoti ir pritaikyti Vakarų Europos geležinkelių 1 435 mm vėžės pločiui.

Tiesiant pirmąsias naujas geležinkelio linijas pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo susidurta su finansavimo problemomis. Visos besikuriančios valstybės gyvenimo sritys reikalavo papildomų investicijų, o finansuoti visų planų įgyvendinimą Lietuva nebuvo pajėgi, todėl buvo ieškoma paskolų užsienio valstybėse.

Pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais geležinkelininkai turėjo pertvarkyti kelius, sujungti juos į bendrą tinklą ir tik po to galvoti apie geležinkelio tobulinimą, tačiau labai trūko darbo jėgos, tad pirmuosius atstatymo darbus buvo patikėta atlikti Lietuvos kariuomenei. Pirmasis geležinkelių valdybos direktorius Silvestras Grinkevičius 1929 m. rašė: „Dešimt metų atgal, liepos mėnesį, mūsų piliečiai apsidžiaugė pamatę traukinius su parašais ant vagonų „Lietuvos geležinkeliai“. Geležinkelininkui šis reiškinys sužadino pasiryžimą darbuotis tėvynės gerovei. Jisai pasižadėjo įgytus savo tėvynės geležinkelius neprarasti“.

Kretingos–Telšių geležinkelio ruožo atidarymas 1932 m.

14–15 p.
Lietuvos geležinkelių
10 metų jubiliejus.
Joniškis, 1929 m.

10 METŲ LIETUVOS GE
ST. JONIŠK

LEŽINKELIŲ JUBILIŲJUS
1929-VII-6 d.

Telšių–Kretingos geležinkelio statyba.

1920 m. pirmą kartą valdžia patvirtino Lietuvos geležinkelių etatus. Geležinkelių valdybai vadovavo geležinkelių direktorius. Susisiekimo ministerijai persikėlus į Kauną, buvo reorganizuota geležinkelių valdymo sistema. Geležinkelių valdyboje sudaryta Geležinkelių taryba, kuriai pirmininkavo geležinkelio direktorius. Pradėta rūpintis riedmenų pirkimu, geležinkelių saugumu bei jų sujungimu į bendrą tinklą, paruošta geležinkelių tobulinimo programa. 1924 m. nutiestas Šeštokų–Alytaus plačiųjų geležinkelių ruožas (58 km). 1923 metais Lietuvai susigrąžinus Klaipėdos kraštą, Klaipėdos uostas tapo Lietuvos geležinkelių sistemos dalimi. 1924–1932 m. pastatyta Kužių–Telšių–Kretingos geležinkelio linija. Ši linija padėjo išplėsti eksportą ir pagerino Šiaurės vakarų Lietuvos ekonominio vystymo sąlygas. Geležinkelio kelias į uostamiestį sutrumpėjo 60 km.

Geležinkelių valdyba nutiesė keletą pramonės plėtojimui būtinų geležinkelio atšakų, o 1935–1936 m. – labai svarbią 3 km atšaką Kauno tuneliui aplenkti. Buvo rekonstruojami seni tiltai, pastatyta naujų tiltų, geležinkelio stočių bei dirbtuvių. Iki 1922 m. garvežiai buvo kūrenami daugiausia malkomis. Vėliau pradėta naudoti importines anglis, tačiau malkos dar ilgai buvo naudojamos.

Lietuva išliko tranzito valstybe. Pagrindinės tranzito šalys buvo Sovietų Sąjunga ir Vokietija. Lietuvos vyriausybė buvo suinteresuota tranzitinių krovinių vežimu, todėl tobulino geležinkelių darbą. 1931 m. Geležinkelių valdyba nupirko aštuonis naujus Čekoslovakijos „Škodas“ gamykloje pagamintus garvežius. 1934 m. iš Austrijos buvo nupirkτος automotrisės. Jų greitis buvo iki 75 km per valandą, salone buvo 50 sėdimų vietų. 1937–1938 m. Vokietijoje buvo nupirkτος dar 4 automotrisės ir keturi prie jų prikabinami vagonai. Tai buvo daug didesnės ir galingesnės automotrisės. Jos galėjo važiuoti iki 120 km per valandą greičiu ir prilygo Vakarų Europos geležinkelių standartams.

Lenkijos okupuotas Vilniaus kraštas neteko ekonominės reikšmės, nes buvo atskirtas nuo jį maitinusių rajonų. Vilniaus padėtis prilygo atkampaus neturtingo krašto padėčiai, o tai itin palietė to krašto geležinkelius. Buvo perkirstos kai kurios geležinkelio linijos.

Lietuvos geležinkeliai perėmė 11 įvairaus ilgio siaurojo geležinkelio ruožų. 1920 m. visų jų bendras ilgis buvo 453,9 km. Siaurieji geležinkeliai pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo vertinami kaip pagalbinė transporto priemonė. Vėliau Lietuvoje pradėtas plėsti ir stiprinti siaurojo geležinkelio tinklas. 1935 m. 600 mm vėžės pločio Šiaulių–Biržų kelias buvo perkaltas į 750 mm pločio vėžę. 1937 m. baigta tiesti Panevėžio–Joniškėlio jungiamoji atkarpa, du ilgiausi siaurojo geležinkelio ruožai Panevėžys–Utena–Kiauneliškis ir Šiauliai–Biržai buvo sujungti. Nutiestos Kazlų Rūdos–Jūrės ir Altoniškių atšakos, nupirkti penki nauji čekų gamybos garvežiai, kurie galėjo traukti 400 tonų sąstatą 60 km per valandą greičiu. Keleivių patogumui 1932 m. siaurųjų geležinkelių centrinėse dirbtuvėse buvo pastatyta ir paleista pirmoji automotrisė, varoma 40 arklio jėgų galingumo benzininiu varikliu, važiuojanti iki 50 km per valandą. 1934 m. buvo pastatyta viena keturių ašių 30 sėdimų vietų su багаžo skyriumi automotrisė. Ji galėjo tempti dar vieną vagoną – priekabą – 50 km per valandą greičiu. Iki 1938 m. buvo pastatytos penkios panašios konstrukcijos automotrisės. 1938 m. siaurieji geležinkeliai turėjo 62 garvežius, iš kurių 23 buvo naudojami 750 mm ir 39 – 600 mm kelio pločio linijose.

Iš viso nepriklausomoje Lietuvoje buvo nutiesta 190,5 km naujų plačiųjų geležinkelių. Taigi 1938 m. Lietuvoje buvo 1 698 km geležinkelių, iš jų 1 215 km plačiųjų ir 473 km siaurųjų.

Tobulinant ir plečiant geležinkelio tinklą padidėjo tranzito susisiekimas. Valstybė stengėsi plėsti krovinių vežimus. Buvo sudarytos tiesioginio susiekimo sutartys su Vokietija, Latvija, Lenkija, SSRS, Anglija, Prancūzija per Belgiją ir Olandiją. Pagreitintas ir pagerintas keleivinių traukinių judėjimas. Paleisti tiesioginiai vagonai maršrutu Berlynas–Ryga–Klaipėda–Instenburgas. Vietinio susisiekimo traukiniuose įtaisyti miegamieji vagonai, atidaryta daugybė sustojimo punktų.

Kauno siaurukas. XX a. pradžia.

Pagrindinis ūkio uždavinys – efektyviau aprūpinti kraštą maisto produktais, aktyviau prekiauti su užsienio valstybėmis ir spartinti ekonomikos augimą – buvo vykdomas plėtojant geležinkelių tinklą Lietuvoje. Tarpukario nepriklausomos Lietuvos atstatytas, valstybės pasididžiavimu tapęs geležinkelis buvo vertinamas kaip modernus ir patikimas.

Nuo 1940 metų iki nepriklausomybės

1940 m. rugpjūčio 3-iają Sovietų Sąjungai aneksavus Lietuvą, SSRS susisiekimo kelių liaudies komisaras pasirašė įsakymą „Apie Lietuvos geležinkelių organizavimą“, pagal kurį Lietuvos geležinkeliai tapo sudėtine SSRS geležinkelių tinklo dalimi. Geležinkelių darbas buvo pertvarkomas pagal SSRS galiojusią tvarką. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, pradėta ypač intensyviai keisti geležinkelių bėgius į sovietinių geležinkelių vėžės plotį – iš 1 435 mm į 1 524 mm.

1941-ųjų birželį Lietuvą užėmusi vokiečių kariuomenė šiuos geležinkelio ruožus vėl perklojo į įprastą Europoje 1 435 mm vėžę. Pirmomis karo dienomis SSRS valdžios sprendimu dalis Lietuvos geležinkelių technikos buvo išvaryta į Rytus. Vokietijos okupuota Lietuvos teritorija tapo Ostlando dalimi. Geležinkelių valdymas buvo sutelktas Rygoje veikusiame kariniame geležinkelių administracijos centre. Vokiečių okupacinė valdžia siekė, kad Lietuvos geležinkelių specialistai aktyviai dirbtų karo fronto reikalams. Visa raštvedyba buvo tvarkoma vokiečių kalba. Antrasis pasaulinis karas suniokojo geležinkelių ūkį.

Po Antrojo pasaulinio karo visa, kas per karą buvo sugriauta, imta atstatinėti. Lietuvos geležinkelių ūkis pradėtas aprūpinti pažangesne technika. 1949 m. vasarą tarp Vilniaus ir Kauno pradėjo kursuoti dyzeliniai traukiniai. 1958–1959 m. nutiesta Šeštokų–Simno–Alytaus geležinkelio linija, tačiau uždaryti siaurųjų geležinkelių ruožai Joniškėlis–Žeimelis, Gubernija–Pakruojis ir kt.

Sovietiniu laikotarpiu geležinkeliai priklausomai nuo valdymo struktūros turėjo įvairiausių pavadinimų: iki 1953 m. – „Lietuvos geležinkeliai“, nuo 1953 m. – „Baltijos geležinkeliai“, nuo 1956 m. – vėl „Lietuvos geležinkeliai“, o nuo 1963 m. Lietuvos, Latvijos ir Estijos geležinkeliai sujungiami į „Pabaltijo geležinkelį“, kurio centras buvo Rygoje. Tada geležinkelis sprendė visos TSRS globalius uždavinius. Garvežių keitimas motorvežiais vyko lėtai ir tik 1970 m. dyzeliniai lokomotyvai priemiestinio susisiekimo Vilniaus ir Kauno mazguose visiškai išstumia garvežius. 1972 m. garvežių depai pavadinami lokomotyvų depais, pradedamas intensyvus ir 1979 m. baigiamas garvežių keitimas šilumvežiais.

Didžiausias Pabaltijo geležinkelio nuopelnas – tai geležinkelio elektrifikavimas Lietuvoje. 1975 m. gruodžio 29 d. pirmasis elektrinis traukinys išvyksta iš Vilniaus į Kauną, o 1979 m. baigiamas elektrifikuoti Naujosios Vilnios–Kauno ir Lentvario–Trakų kelias.

Nors krovinių srautai per Lietuvą, ypač 1986 m. pastačius Klaipėdos–Mukrano perkėlą, didėjo, iš Rygos valdomi mūsų šalies geležinkeliai ne visada sulaukdavo adekvačių investicijų intensyviai eksploatuojamiems keliams. Lietuvos geležinkelių techninė būklė vis blogėjo, sustingo mokslo ir techninė pažanga, 1965 m. buvo nutrauktas geležinkelio inžinierių rengimas Kauno politechnikos institute. Baltijos šalių vyriausybės 1989 m. rugsėjo 20 d. įvykusiame tarprespublikiniame pasitarime patvirtino bendrą požiūrį į būtiną geležinkelių struktūros pakeitimą.

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, TSRS susisiekimo ministerija 1991 m. gruodžio 28 d. pasirašė nurodymą dėl TSRS susisiekimo ministerijos Pabaltijo geležinkelio likvidavimo, ir nuo 1992 m. sausio 1 d. Lietuvos geležinkeliai tapo Lietuvos valstybės įmone, ėmė tvarkytis laisvai ir savarankiškai. 1992 m. liepos 7 d. iš Šeštokų į Suvalkus išriedėjo pirmasis tarptautinis traukinys, o 1993 m. rugpjūčio 31 d. iš Kenos stoties išvyko paskutinis okupacinės armijos traukinys. Šeštokų geležinkelio stotis tapo vartais į Europą.

Vilniaus geležinkelio stotis po Antrojo pasaulinio karo.

„Lietuvos“ traukinio brigada tarybmečiu.

LIŪDA RUGIENIENĖ

BENDRAS DARBAS LIETUVAI

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO IR JAV LIETUVIŲ
BENDRUOMENĖS KOMISIJA*

Įvadas

1990 m. kovo 11-ąją, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, išeivija buvo itin pakilios nuotaikos, tačiau, kita vertus, jai kilo daug klausimų, į kuriuos nebuvo aiškių atsakymų. Tuometiniai JAV Lietuvių Bendruomenės (toliau JAV LB) pagrindiniai veikėjai iš Lietuvos išvyko dar jauni (studentai, gimnazistai, vaikai), kartu išsivežė ir Tėvynės meilę bei jos ilgesį. Lituanistinės mokyklos, parapijos, jaunimo organizacijos, sportinis judėjimas, kultūrinė veikla, spauda ugdė patriotizmą ir lojalumą savo gimtinei. Sovietų ir nacių okupacijos daugelio atmintyje buvo gyvos, todėl dvasinis ryšys su Lietuva buvo stiprus.

Kovo 11-oji buvo sutikta kaip neįtikėtinas stebuklas, tačiau mūsų lietuviškoji visuomenė planingai bendradarbiauti su Lietuva nebuvo pasirengusi. Neatmenu, kad ieškant atsakymo į šį svarbų klausimą būtų rengiamos konferencijos ar svarstybos. Įvykis vijo įvykį, reikėjo rašyti laiškus JAV Prezidentui, įvairiems politikams, rengti demonstracijas, prašyti Lietuvos valstybės pripažinimo *de jure* (JAV 1922 metų Lietuvos valstybės pripažinimo nebuvo panaikinusi).

Tarp Lietuvos ir išeivijos radosi nepasitikėjimas, „jūs ir mes“ sindromas. Lietuvoje buvo baiminamasi, kad išeiviai norės perimti vadovaujamą poziciją, o išeivijoje nepasitikėjimas kilo, kai Lietuvos vadovais buvo renkami buvusios komunistų partijos aukštieji pareigūnai, atšauktas ambasadorius Stasys Lozoraitis. Buvo sunku apsispręsti, kaip elgtis, ką remti, kam padėti ir kam nepadėti, kaip atskirti valdančiųjų valstybinius ir partinius ar asmeninius interesus. Supratome, kad kelias į savarankišką demokratinę valstybę bus ilgas, reikalaujantis dirbti kartu.

Šių tikslų vedama JAV LB Visuomeninių reikalų taryba (pirmininkas Algimantas Gečys), kartu su JAV LB Mičigano (Michigan) apygarda (pirmininkė Liūda Rugienienė) 1993 m. birželio 19–20 d. Detroito priemiestyje Sautfilde (Southfield) surengė visuomeninę politinę konferenciją. Į ją užsiregistravo per 200 įvairios patirties išeivių iš JAV ir Kanados bei šimtinė svečių, o iš Lietuvos atvyko ministras pirmininkas, Lietuvos demokratinės darbo partijos pirmininkas Adolfas Šleževičius, Lietuvos Respublikos (toliau LR) Seimo nariai – Lietuvos centro judėjimo pirmininkas Romualdas Ozolas, Tėvynės sąjungos atstovas Saulius Šaltenis ir Seimo vicepirmininkas, Lietuvos socialdemokratų partijos pirmininkas Aloyzas Sakalas. Paskaitoms ir simpoziumams buvo parinktos temos: „Išeivijos žvilgsnis – nepriklausomos Lietuvos valstybės santykiai su išeivija“ (dr. Valdas Adamkus, advokatas Rimas Domanskis, dr. Juozas Kazickas ir dr. Tomas Remeikis), „Išeivijos ideologinė pagalba šių laikų Lietuvos žmogui“ (kun. Antanas Saulaitis, SJ, APPLE programos vedėja Vaiva Vėbraitė-Gust, Lietuvių Skautų Sąjungos** tarybos pirmininkas Sigitas Miknaitis ir Ateitininkų Federacijos

* Seimo 1995 m. sausio 26 d. nutarimu Nr. I-776 sudarytos komisijos pavadinimas buvo Lietuvos Respublikos Seimo ir Amerikos Lietuvių Bendruomenės atstovų komisija. Pavadinimas pakeistas 2002 m. kovo 21 d. Seimo nutarimu Nr. IX-783 (Valstybės žinios, 2002, Nr. 29-1039). – Red.

** Autorės pageidavimu kai kurie pavadinimai rašomi neatsižvelgiant į didžiųjų raidžių rašymo taisykles. – Red.

vadas Juozas Polikaitis), „Kliūtys santykiuose tarp išeivijos ir Lietuvos: barjerai, tarpekliai ar praraja“ (dr. Vytautas Bieliauskas), „Išeivijos rolė atsikuriančios Lietuvos gyvenime“ (Romualdas Ozolas, Aloyzas Sakalas, Saulius Šaltenis), „Šiandieniniai demokratijos pavidalai ir valstybės vaidmuo Lietuvoje“ (Adolfas Šleževičius, Romualdas Ozolas, Aloyzas Sakalas, Saulius Šaltenis), „Politinė kultūra Lietuvoje ir laiko reikalavimai“ (dr. Vytautas Vardys). Iškilmingos vakarienės metu kalbėjo ambasadorius Stasys Lozoraitis.

„Draugo“ dienraštyje JB rašo: „Atrodytų – koks čia pokalbis gali išsivystyti tarp tokių nelygių savo užimamose pozicijose asmenų. O vis dėlto jis vystėsi labai teigiamai. Gal iš dalies todėl, kad lankydamiesi demokratiškame krašte ir klausinėjami demokratijoje gyvenančių žmonių, svečiai iš Lietuvos lyg ir labiau buvo veikiami prisiderinti prie demokratiško pokalbio. Todėl jis ir buvo atviras, beveik nuoširdus ir korektiškai mandagus iš abiejų pusių.“* Konferencija buvo tiesiogiai transliuojama į Lietuvą per „Amerikos balsą“ ir „Laisvės radiją“, plačiai aprašoma JAV ir Kanados lietuviškoje spaudoje taip pat buvo filmuojama, daromas garso įrašas.

Specialus komitetas, pirmininkaujant Broniui Nemickui, pasiūlė išvadas, kurios beveik vienbalsiai dalyvių buvo priimtos. Siūlymuose atsispindėjo idėjos Lietuvos ir išeivijos santykiams gerinti pareiškiant, kad „išeivija yra susirūpinusi Lietuvos ateitimi, turi pareigą ir jaučia teisę dėtis į Lietuvos valstybės atkūrimą visomis savo jėgomis“. Pirmoji išvada skelbė, kad „lietuvių tautą sudaro bendros tautinės sąmonės lietuvių kilmės lietuviai, todėl pilietybės, nuosavybės ir žmogaus teisių požiūriu jie yra lygūs, nepaisant, kur jie gyvena.“ Kituose siūlymuose buvo akcentuojama, kad išeinant į laisvąją rinką labai svarbūs yra teisingumo ir teisėtumo veiksniai, kad išeivija savo talentu ir patirtimi yra pasiruošusi dėtis prie Lietuvos materialinės ir kultūrinės gerovės vystymo, skatinami abipusiškai naudingi santykiai švietimo, kultūros, jaunimo auklėjimo, susižinojimo srityse. Priimta 10 išvadų. Visos jos buvo paskelbtos „Drauge“ 1993 m. birželio 26 d.

Šios svarbios konferencijos metu Lietuvos atstovams ir JAV LB vadovams buvo progos pasitarti tarpusavyje. Jie svarstė LR Seimo atstovų ir išeivijos bendros komisijos įsteigimo galimybę, į kurią turėjo būti kviečiami Pasaulio Lietuvių Bendruomenės (toliau PLB), Kanados LB ir JAV LB atstovai. Vytautas Volertas yra pasakęs: „Krašto valdyba (JAV) nėra valstybės vyriausybė, ir sėkmę laiduoja visuomenės pritarimas. Drąsa ir atsarga privalo būti vienodai vertinamos.“ Konferencijai pasibaigus jautėme visuomenės pritarimą stiprinti oficialius ryšius su Lietuvos vadovybe. Nors pastarojoje JAV LB XIII Tarybos sesijoje Klyvlende (Cleveland) buvo nutarta ryšiams su Lietuva stiprinti Krašto valdybai (toliau KV) turėti savo atstovą Lietuvoje, tačiau apsispręsta organizuoti komisiją su LR Seimu.

Komisijos įsteigimas

Tuo pat po konferencijos spalio mėnesį įvyko JAV LB XIII Tarybos sesija Čikagoje. Visuomeninių reikalų komisija (toliau VRK) svarstymui pasiūlė nutarimą: „JAV LB Taryba pritaria sudarymui prie Lietuvos Seimo veikiančios nuolatinės komisijos, kuri spręstų opiuosius Lietuvos ir išeivijos klausimus. Komisija būtų sudaryta Lietuvos Seime partijų paskirtų atstovų, Lietuvos vyriausybės atstovų ir Lietuvių Bendruomenių kraštų valdybų susitarimu skirtų atstovų pagrindu. Šiuo klausimu JAV LB Krašto valdyba yra įpareigojama išdirbti planus su Kanados LB Krašto valdyba ir informuoti bei pastangas koordinuoti su PLB Valdyba.“ Protokole (sekretorė Gražina Kamantienė) rašoma, kad šį nutarimą pasiūlius vyko diskusijos, kurių metu dr. Zigmas Brinkis paprašė patikrinti kvorumą. Kadangi nebuvo reikalingo dviejų trečdalių sesijoje užsiregistravusių Tarybos narių, diskusijos sustabdytos ir pasiūlymas buvo atidėtas.

PLB komisijos steigimui nepritarė. Kanados LB Tarybos narių nuomonė buvo susiskaidžiusi: vieni labai domėjosi komisijos organizavimu, o kiti agitavo į komisiją nesijungti.

* *Draugas*, 1993 m. liepos 8 d.

1993 m. rugsėjo 27 d. laiške LR Prezidentui Algirdui Brazauskui PLB pirmininkas Bronius Nainys rašė: „Nors PLB valdyba ir PLB padalinys veikianti Pasaulio Lietuvių Jaunimo Sąjunga ir Kraštų Bendruomenių valdybos jau keleri metai bendradarbiauja su Lietuva, tačiau kartais atrodo, kad ši už Lietuvos ribų gyvenančių jungtis Lietuvai pilnai nėra suprantama... Taip pat norime pastebėti, kad žymiai geresnis bei paveikesnis Lietuvos ir už jos ribų gyvenančių lietuvių tarpusavio susipratimas bei bendradarbiavimas vyktų, jeigu Lietuvos Seimas įgyvendintų VIII PLB seimo pageidavimą turėti vieną ar du už Lietuvos ribų gyvenančių lietuvių atstovus Lietuvos Seime pilnateisiais nariais.“ PLB atstovo padėtį Lietuvoje B. Nainys prilygino Lietuvos ministro padėčiai, kad jis galėtų palaikyti betarpiškus ryšius su LR Prezidento įstaiga, Seimo vadovybe bei nariais, Vyriausybe bei kitomis valdiškomis įstaigomis, „turėtų teisę dalyvauti Ministrų Tarybos posėdžiuose“. PLB planai labai ryškiai skyrėsi nuo JAV LB supratimo, kaip reikėtų įgyvendinti konkretų ir oficialų bendradarbiavimą su Lietuva.

Spaudoje tuo klausimu vyko įvairios diskusijos. Įdomus buvusio PLB pirmininko dr. Vytauto J. Bieliausko samprotavimas ieškant LB ateities vizijos: „Lietuvybės sustiprinimas pas mus turi ateiti iš Lietuvos, o lietuviybės išlaikymas mums gali būti svarbus tik tokiu atveju, kai su kraštu turėtume artimus ryšius. Dabar tie ryšiai šaltėja. Ar išsivija, susijungusi į savo Bendruomenes ir atstovaujama PLB, taps tarytum kita Lietuva, kuri yra užsienyje ir kuri Lietuvoje turės net savo atstovą nelyginant svetimos valstybės ambasadorių? Nejaugi mes esame dabar pasiruošę sukurti „išsivijos Lietuvą“, kuri egzistuotų viena sau? Tokios idėjos yra absurdiškos, bet jos yra keliamos.“*

1994 m. liepos mėnesį Vilniuje lankėsi JAV LB KV pareigūnai Vytas Maciūnas, Regina Narušienė ir A. Gečys. Komisijos steigimo reikalu Seime jie tarėsi su devynių partijų vadovais, kurie visi pritarė komisijos įsteigimui, ir Seimo vicepirmininkui Aloyzui Sakalui tarpininkaujant Seimo Juridinis skyrius per dvi dienas parengė LR Seimo nutarimo projektą Nr. 1079. Jame buvo siūloma komisiją sudaryti iš devynių Seimo narių (po vieną politinių partijų ir politinių organizacijų atstovą), penkių JAV ir trijų Kanados LB Tarybų rinktų atstovų. Reikalai pradėjo judėti į priekį.

Tų pačių metų rugsėjo 17–18 dienomis JAV LB XIV Taryba savo metinėje sesijoje priėmė nutarimą: „JAV LB Taryba pritaria Lietuvos Respublikos Seimo ir užsienio lietuvių Amerikoje (JAV ir Kanados) komisijos įsteigimui ir įpareigoja JAV LB Krašto Visuomeninių reikalų tarybą vieno mėnesio bėgyje paruošti JAV LB atstovavimo toje komisijoje sąlygas ir veiklos taisykles. JAV LB Tarybos Visuomeninių reikalų komisija, peržiūrėjusi tas taisykles, pristato JAV LB Tarybos patvirtinimui.“

Kanados LB Tarybos sesijoje, įvykusioje po poros mėnesių (lapkričio 11–12 dienomis), taip pat buvo svarstomas komisijos steigimo reikalas, nepriimta vieno balso skirtumu.

1995 m. sausio 26 d. LR Seimas priėmė nutarimą Nr. I–776 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo ir Amerikos Lietuvių Bendruomenės atstovų komisijos sudarymo“. Seimas nutarė: „1. Sudaryti Lietuvos Respublikos Seimo ir Amerikos lietuvių bendruomenės atstovų komisiją ir patvirtinti Komisijos nuostatus /.../. 2. Pavesti Lietuvos Respublikos Seimo valdybai spręsti Komisijos būstinės ir finansavimo klausimus.“**

Šis Seimo nutarimas buvo pasirašytas Seimo pirmininko Česlovo Juršėno ir įsigaliojo, kai buvo paskelbtas „Valstybės žiniuose“ gegužės 10 d.

Lietuvos Respublikos Seimo ir Amerikos Lietuvių Bendruomenės atstovų komisijos (toliau Komisija) įteisinimas Seime labai suerzino dr. Kazį Bobelį, kuris tuo metu buvo Seimo Užsienio reikalų komiteto pirmininku. Jis šio dokumento reikalu kreipėsi į Seimo Etikos ir procedūrų komisiją, kuri padarė išvadą, kad nutarimas neteisėtas ir naikintinas. 1995 m. birželio 1 d. K. Bobelis kartu su Rimantu Markausku (LDDP) pateikė LR Seimui svarstyti Išeivijos lietuvių ir Lietuvos Respublikos komisijos sudarymo projektą. Taip šią

* *Draugas*, 1994 m. gegužės 25 d.

** *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 38–935.

komisiją vadino pats K. Bobelis laiške PLB, Amerikos Lietuvių Tarybai, JAV LB, Amerikos Lietuvių Vyčių organizacijai, Australijos LB, Kanados LB, Argentinos Lietuvių Tarybai, Vokietijos LB, Rusijos LB, Sibiro LB ir Didžiosios Britanijos Lietuvių Sąjungai. Laiškas nebuvo išsiuntinėtas visų kraštų bendruomenėms, nes 1995 m. L B veikė jau 26 kraštuose. Jei ši K. Bobelio siūloma komisija būtų buvusi priimta, tai LR Seimo ir Amerikos LB atstovų komisija būtų tapusi niekine.

LR Seimo 1995 m. gegužės mėn. 23 d. posėdyje pristatydamas nutarimo projektą K. Bobelis tvirtina: „/.../ man atrodo, kad mūsų pasiūlymas atstovauja visoms Amerikos ir pasaulio lietuvių organizacijoms. Aš turiu laišką iš pono Nainio, iš Amerikos lietuvių tarybos, iš „Vyčių“, taip pat tikiuosi, kad dalyvaus ir ponija Narušienė, nes ji atvyksta. Kuomet visi sueisime, tai ir padarysime naują nutarimą.“* Čia pat taikliai pakomentavo Seimo narys Valdas Petrauskas: „Arba tada mes kuriam antrą komisiją, arba tada turime naikinti, kar-toju, naikinti įstatymiškai aną sudarytą komisiją ir aną Seimo sprendimą. Ką mes darome? Aš dabar suprantu, kodėl didžiosios daugumos toks aktyvus naujojo varianto palaikymas. Ten buvo aiškiai pasakyta – iš visų parlamentinių partijų po vieną žmogų. Dabar aštuoni Seimo nariai. Aišku, didžioji dalis iš aštuonių bus daugumos atstovai. Štai kodėl nepatiko anas variantas ir štai kodėl atsirado šitas. Tai gal nereikia pigių spektaklių, nereikia niekinti kitų Amerikoje gyvenančių, dirbančių ir veikiančių lietuvių iš Seimo tribūnos.“**

Kaip buvo minėta, JAV LB turėjo parengti nuostatus-taisykles savo JAV atstovams Komisijoje. Projektą parengė JAV LB KV Visuomeninių reikalų tarybos pirmininkas A. Gečys. 1995 m. birželio 10 d. Arlingtone, Virdžinijoje (Virginia), Tarybos Visuomeninių reikalų komisija projektą peržiūrėjo, papildė ir pristatė Tarybai (posėdžio pirmininkė L. Rugienienė, vicepirmininkas Juozas Ardys, sekretorius Jonas Urbonas). Svarbus nutarimas buvo, kad Komisija gali būti papildyta kitų kraštų Lietuvių Bendruomenių atstovais, jei tam pritaria visi Komisijos nariai. Liepos mėnesį JAV LB XIV Taryba dokumentą patvirtino.

Tarybos Prezidiumas sudarė kandidatų į Komisiją sąrašą ir pravedė Tarybos sesijoje rinkimus. Buvo išrinkti Juozas Ardys, Vytas Maciūnas, Regina Narušienė, Liūda Rugienienė ir Donatas Skučas. Komisijos atstovai tarpusavyje pirmininku išsirinko D. Skučą.

Komisijos darbo pradžia

Pagal Seimo nutarimą Nr. I–776 visų Seime atstovaujamų partijų frakcijos turėjo teisę į Komisiją paskirti po vieną atstovą. Buvo paskirti šie Seimo nariai: Nijolė Ambrazaitytė (Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai), Balys Gajauskas (Politinių kalinių ir tremtinių sąjungos pirmininkas), Romualdas Ozolas (Centro sąjungos pirmininkas), Saulius Pečeliūnas (Lietuvos demokratų partijos pirmininkas), Everistas Raišiotis (Lietuvos demokratinė darbo partija), Aloyzas Sakalas (Lietuvos socialdemokratų partijos pirmininkas), Mečislovas Treinys (Lietuvių tautininkų frakcijos seniūno pavaduotojas), Ignacas Uždavinys (Krikščionių demokratų frakcijos seniūnas), Albinas Vaižmužis (Valstiečių partijos pirmininkas).

LR Seimo ir JAV LB atstovų komisijos nuostatuose pažymima, kad Komisija išsirenka du pirmininkus: vieną – LR Seimo atstovai, o kitą – JAV LB Tarybos atstovai. Iš Seimo atstovų pusės Komisijos pirmininko postas atiteko E. Raišuočiui, daugumos partijos atstovui. Pirmininkas D. Skučas buvo Lietuvoje, dirbo krašto apsaugos ministro Lino Linkevičiaus patarėju, tad turėjo galimybę susitikinėti su į Komisiją paskirtais Seimo atstovais, glaudžiai bendradarbiauti su E. Raišuočiu. Bendram darbo reglamentui buvo suderinti siūlymai, pasirinktos pagrindinės posėdžių temos (kultūra, švietimas ir Lietuvos saugumas, stojimas į NATO), parengta darbotvarkė. Kitų JAV LB atstovų pasitarimai taip pat vyko laiškais, pokalbiais telefonu, nes bendravimas internetu dar nebuvo plačiai išplitęs.

LR Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės komisija.
Sėdi: Komisijos pirm.
Everistas Raišiotis, Regina Narušienė, Komisijos pirm.
Donatas Skučas, Nijolė Ambrazaitytė; stovi: Juozas Ardys, Ignacas Uždavinys, Balys Gajauskas, Saulius Pečeliūnas, Liūda Rugienienė, Vytas Maciūnas, Romualdas Ozolas, Vytas Gruodis, Albinas Vaižmužis, Mečislovas Treinys, neatpažintas.
Nuotrauka iš autorės asmeninio archyvo.

* Lietuvos Respublikos Seimo šeštoji sesija. 1995 m. gegužės 23 d. 35, 36 posėdžiai. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 44.

** Ten pat, p. 45.

Beveik visus LR Seimo atstovus pažinojome. Jei kam nors iš Komisijos narių teko nuvykti į Lietuvą, jie tardavosi su Seimo atstovais. Jokių ryškių nesutarimų nebuvo. Bendram darbui buvo paruošta gera dirva, laukėme pirmosios sesijos.

Posėdžiai įvyko 1996 m. kovo 18–22 dienomis. Tuo metu Seimui vadovavo Česlovas Juršėnas (LDDP). Prieš pradėdami posėdžiauti buvome pakviesti susipažinti su Seimo pirmininku. Jis nuoširdžiai mus pasveikino, žadėjo atidžiai sekti sesijos eigą, tikėjosi pozityvių rezultatų, be kurių tolesnė Komisijos veikla negali būti užtikrinta. Č. Juršėnas kreipėsi į Komisiją prašydamas, kad reaguotų į Rusijos Dūmos nutarimą atkurti Sovietų imperiją. Reagavimą Č. Juršėnas pavadino „egzaminu“, kartu įspėjo, kad bet koks Komisijos veiklos politizavimas neturės rezultatų. Prasidėjus posėdžiams svarstėme, ar mums būtina reaguoti į Rusijos Dūmos nutarimą, tai nebuvo Komisijos užduotis, tačiau sutarėme, kad vardan sklandesnio bendradarbiavimo reikia įvykdyti Č. Juršėno prašymą. Komisijos parengtą pareiškimą Dūmai Seimo nariai sutiko pozityviai.

Pirmąją Komisijos posėdžių dieną vienas iš svarbiausių darbų buvo patvirtinti LR Seimo ir JAV LB atstovų komisijos reglamentą. Dar prieš posėdžius Komisijos atstovai tarėsi ir derino reglamentą, kad nebūtų sudėtinga patvirtinti. Pataisų buvo labai mažai ir tos pačios neesminės. Patvirtinti keli svarbūs punktai: sprendimus Komisija priima posėdyje dalyvaujančių narių bendru sutarimu; į Komisijos posėdžius konsultuotis ir išklausti informacijos gali būti kviečiami LR Vyriausybės, ministerijų, kitų valstybės ir visuomeninių institucijų atstovai, JAV LB Tarybos prezidiumo ir KV pirmininkai ar jų atstovai, ekspertai iš Lietuvos, JAV ir kitų valstybių. Sutarta, kad Komisijos nariai Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka turi teisę Lietuvoje rinkti ir gauti informaciją su jos veikla susijusiais klausimais. Komisijos posėdžiai yra atviri visuomenei ir spaudos atstovams; Komisijos nariai gauna pranešimus apie Komisijos priimtų nutarimų vykdymą; Komisija rinksis du kartus per metus.

Prasidėjo ilgai lauktas oficialus dialogas tarp LR valstybės pareigūnų ir JAV Lietuvių Bendruomenės.

Patvirtinus reglamentą pirmosios dienos darbas tuo nesibaigė. Svarstyta kita labai svarbi tema: Lietuvos kultūriniai mainai su JAV ir JAV LB. Pranešėjai – LR kultūros ministerijos sekretorius Vytautas Balčiūnas, Seimo švietimo mokslo ir kultūros komiteto pirmininkas Bronius Genzelis, JAV LB atstovė Komisijoje L. Rugienienė, Lietuvos dailės ir muziejaus direktorius Romualdas Budrys, Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Lituanistikos skyriaus vedėja Silvija Vėlavičienė. Pašnekovai iškėlė daug svarbių su kultūra susijusių reikalų. Kalbėta apie bendrus didžiuosius renginius su JAV LB, regioninių muziejų susistemimą, kultūrinių vertybių grįžimą iš išeivijos. R. Budrys rūpinosi palikimo klausimais: M. K. Čiurlionio dailės galerijos rinkiniu, kur buvo Povilo Puzino, Miko Šileikio kolekcijos, domėjosi Prano Domšaičio darbų perkėlimu. S. Vėlavičienė kalbėjo apie knygų grąžinimą į Lietuvą ir visą JAV lietuvių spaudą, kuri komplektuojama su dideliu vargu. L. Rugienienė kalbėjo apie etninės kultūros išlaikymą užsienyje ir apgailestavo, kad Martyno Mažvydo pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakčiai minėti Lietuvoje sudarytas išpūdingas komitetas, kuris net dvejiems metams yra suplanavęs įvairius leidinius, renginius, tačiau planuojant nebuvo galvojama apie visą tautą, kuriai sukaktis taip pat yra labai brangi. B. Genzelis pageidavo, kad minėjimas taptų tautos švente, reikėtų parodyti, kodėl knyga išėjo Karaliaučiuje. Renginys įtrauktas į UNESCO. Generalinėje asamblėjoje Rusijos atstovai neprieštaravo, todėl, B. Genzelio nuomone, sukaktį bus galima paminėti ir knygos išleidimo vietoje.

Rezoliucijoje kultūriniais reikalais pirmuoju punktu buvo išreikšta, kad „tautos integralumas yra svarbus Lietuvos valstybės demokratėjimui ir gerovės ugdymui. Tautos integralumą bus galima pasiekti, jeigu valstybė ir organizuota visuomenė veiks sąmonin-

gai ir įtakingai. Tautos integralumas remiasi tautiniu identiškumu, kuris apima gimtąją kalbą, bendrą praeitį ir bendros ateities viziją. Tautinį identitetą praturtina tautos narių kūrybingumas ir etninės kultūros ugdymas.^{***} Šios mintys – pradai „Integralios tautos“ dokumento rengimui. Lietuvos kultūros ministerijai buvo siūloma tiesiogiai bendradarbiauti su JAV LB Krašto valdyba, dirbti su JAV LB pagal abiejų pusių galimybes, sudarant sąlygas įtraukti Amerikos lietuvių į Lietuvos kultūrinių įvykių planavimą bei organizavimą. Lietuvos kultūros ministerija buvo raginama kartu su JAV LB Kultūros taryba sudaryti bendrą darbo grupę.

Kita pagrindinė svarstybų tema buvo švietimas. Pranešėjais buvo JAV LB Komisijos atstovai V. Maciūnas, LR švietimo ir mokslo sekretorius Jonas Puodžius, B. Genzelis, susitikta su švietimo ir mokslo ministru Vladislavu Domarku. Pranešėjai J. Puodžius ir B. Genzelis supažindino su Lietuvos švietimo ir mokslo sistema bei su ja susijusiomis problemomis. V. Maciūnas kalbėjo apie JAV LB paramą Lietuvai mokslo srityje ir lituanistinį švietimą JAV. Po ilgokų diskusijų ir aiškinimosi buvo priimta rezoliucija „Dėl švietimo Lietuvoje ir JAV lituanistinėse mokyklose“. Joje pabrėžiama, „kad JAV ir kituose kraštuose veikiančios lituanistinės mokyklos yra labai svarbus lietuviškumo išlaikymo ir ugdymo veiksnys, todėl prašo Lietuvos Respublikos Vyriausybę teikti joms kuo gausesnę mokymo medžiagą, o Rytų kraštuose esančioms mokykloms ir materialinę paramą; /.../ yra tikslinga Lietuvos švietimo ir mokslo ministerijai kreiptis į JAV Lietuvių Bendruomenės Krašto valdybą, kad JAV Lietuvių Bendruomenė paskirtų savo atstovus į Lietuvos valstybės mokslo tarybą bei Lietuvos švietimo tarybą, užtikrinant jiems sąlygas efektyviai įsijungti į bendrą darbą Lietuvos švietimo sistemos labui; /.../ siekiant pilnavertės dorovingos asmenybės ugdymo kartu su dalykinių disciplinų mokymu yra būtinas tikybos, etikos, tautos kultūros pažinimo dėstymas.“^{***} Rezoliucija taip pat skatino Lietuvos švietimo ir mokslo ministerijos ir APPLE organizacijos bei Atviros Lietuvos fondo bendradarbiavimą.

Viena iš aktualiausių sesijos temų buvo Lietuvos nacionalinio saugumo prioritetai: Lietuvos stojimo į NATO perspektyva ir JAV lietuvių galima įtaka šiame procese. Pranešimus darė užsienio reikalų ministras Povilas Gylys, krašto apsaugos ministras Linas Linkevičius ir ambasadorius Česlovas Stankevičius, JAV LB KV pirmininkė ir Komisijos narė R. Narušienė ir Komisijos pirmininkas D. Skučas. Pranešimai buvo informatyvūs ir JAV LB labai svarbūs, nes Vašingtone buvo likusi tik viena JAV LB Visuomeninių reikalų tarybos įstaiga (direktorė Asta Banionytė), kuri rūpinosi įstojimu į NATO. Č. Stankevičius kalbėjo apie tuometinę realybę – natūralaus pasidalijimo liniją tarp NVS ir plečiamos Europos Sąjungos. Visose srityse, įskaitant saugumo ir gynybos sritį, vyksta savarankiška integracija. „Bendradarbiavimas tarp Rusijos ir NATO, tarp NATO ir Ukrainos, tarp NATO ir NVS, tarp vieningos Europos ir vieningos integralios Eurazijos duoda prielaidas šiai sienai tapti bendradarbiavimo, normalios kaimynystės siena. Ji netaps konfrontacijos linija, jei niekas nė vienoje jos pusėje nevykdys agresyvios ekspansionistinės ar kokios nors kitokios politikos.“^{****} Apie tranzitą per Lietuvą į Karaliaučių P. Gylys kalbėjo: „Dėl tranzito konsultavausi aukščiausiais lygiais, niekas nepritarė Karaliaučiaus blokavimui, kadangi bet koks blokavimas yra įtampos kėlimas. Mes derėjomės su Rusija. Tai, kad neturime sutarties dėl tranzito (tokia sutartis galėjo būti, Rusija jos norėjo), daro didelę įtaką. Ateityje iškils šis klausimas: Rusija turi turėti būdus, kaip prieiti prie Karaliaučiaus. Jie gali važiuoti per Lietuvą, per Lenkiją ir plaukti Baltijos jūra į Karaliaučių. Mums istorija padovanojo situaciją, kurioj visi, ir Rytai, ir Vakariai, galvoja, kad mes turim prisiimti tranzito problemos sprendimą. Bet mes nekalti, kad buvom inkorporuoti, okupuoti, po to išsivadavome, ir Karaliaučius liko kaip „dovana“. Manau, kad tai yra tarptautinės bendruomenės klausimas. Kodėl gi nesinaudoti Lenkijos keliais?“^{*****} L. Linkevičius dėstė savo mintis apie įstojimą į NATO: „Jei kalbėsime apie tikslą, ko mes norėtume, tai, aišku, paramos stojant į NATO,

* Lietuvos Respublikos Seimo archyvas (toliau LRSA), f. 2, ap. 4, b. 446A, l. 130.

** Ten pat, l. 132.

*** Ten pat, l. 92.

**** Ten pat, l. 90.

į Europos struktūras, nes JAV balsas yra labai svarbus, jų laikysena ir požiūris į tai, kaip mes einame tuo keliu, pakoregavimas kai kur to kelio, patarimai, kur turėtų būti akcentai sudėti, būtų labai vertingi. Parama bus tada, kai mes koordinuosime šį procesą.“*

Komisijos priimtame pareiškimе „Dėl Lietuvos nacionalinio saugumo prioritetų“ teigiama, „kad Lietuvos narystė NATO yra būtina sąlyga Lietuvos nacionaliniam saugumui užtikrinti. Lietuvai siekiant tapti NATO nare būtina tuo pačiu metu veikti tiek politinėje, tiek karinėje srityje. /.../ Labai svarbu: operatyviai keistis informacija tarp Užsienio reikalų ministerijos, Krašto apsaugos ministerijos ir JAV Lietuvių Bendruomenės įstaigos Vašingtone; krašto apsaugos sistemos darbuotojai turi sparčiai mokytis bent vienos iš NATO oficialiai vartojamų kalbų; sąmoningą Lietuvos apsisprendimą tapti NATO nare būtina aiškinti pasaulio visuomenei ir įtakingiems politikos veikėjams; tikslinga kviesti į Lietuvą atitinkamus JAV Senato, Kongreso ir kitus valdžios narius, kad jie susipažintų su esama padėtimi.“**

Posėdžiuose taip pat buvo svarstomas išeivijos grįžimas į Lietuvą. Pranešimą tuo klausimu padarė Komisijos JAV LB atstovas J. Ardys.

„Integralios tautos“ dokumento poreikis iškilo diskutuojant Komisijos tolesnės veiklos gaires. Romualdas Ozolas parengė projektą ir Komisijai jį pristatė kaip teorinį darbo pamatą, nes buvo būtina nuo ko nors pradėti. R. Ozolas teigė, kad „principai turi formuoti gyvenimą, o ne gyvenimas principus. Mes žinome ko mes norime ir iš to žinojimo atsirenkame, ką galime“***. Tame projekte atsispindėjo Lietuvos pusės pageidavimai, trūko JAV lietuvių įnašo. Buvo sutarta dokumento „Integrali tauta“ tvirtinimą atidėti iki rudenį įvyksiančios sesijos, o per vasarą pasirengti galutiniam dokumento variantui. Kartu su R. Ozolu projektą rengė J. Ardys ir L. Rugienienė.

JAV ambasadorius Lietuvai Džeimsas Svihartas (James W. Swihart) pasikvietė JAV LB atstovus į ambasadą. Susitikimo metu vykusiuose pašnekesiuose ambasadorius teigė, kad JAV lietuviai Lietuvai gali labai daug padėti. Demokratinis procesas Latvijoje ir Estijoje vyksta sparčiau, nes yra artimiau dirbama su išeivija.

Prof. Julius Šmulskštys „Akiračiuose“ rašė: „Vienas iš nedaugelio pragiedrulių santykiuose su dabartine valdžia, tai bendroji Seimo/užsienio lietuvių komisija. Šios komisijos atliktų darbų balansas dar nėra žinomas, bet vien faktas, kad valdžios (pozicijos ir opozicijos) ir išeivijos atstovai gali susitikti ir darbingoj atmosferoj diskutuoti ir nuoširdžiai bandyti surasti abiem pusėm rūpimų klausimų ir problemų sprendimus yra sveikintinas reiškinys. Nors Komisijos gimimas nebuvo lengvas, bet kartą pradėjus dirbti, asmeninės ambicijos ir politiniai interesai buvo pažaboti ir jau vien tai parodo tam tikrą visuomeninį subrendimą, ypač iš mūsų pusės, nes faktiškai Komisijos vadovas yra LDDP frakcijos narys. Tikėkimės, kad šis valdžios/išeivijos bendradarbiavimo atvejis ilgainiui pasidarys pavyzdžiu ir kitiems santykių aspektams ir gal dėl to ateityje daugiau nereikės priežiūros komisijų.“

Komisijos rudens sesija įvyko 1996 m. rugsėjo mėn. 2–6 dienomis. Kartu su JAV atstovais Komisijos nariais į posėdžius atvyko JAV LB XIV Tarybos prezidiumo pirmininkas Zigmas Brinkis, Krašto valdybos nariai – Kultūros tarybos pirmininkė Alė Keželienė, Švietimo tarybos pirmininkė Regina Kučienė ir vicepirmininkas sporto reikalams Algis Rugienius.

Posėdžiai pradėti malda, invokaciją sukalbėjo Vilniaus arkikatedros klebonas Kazimieras Vasiliauskas.

Pirmajame posėdyje buvo svarstomas dokumentas „Integrali tauta“, kuriame nusakomi Komisijos darbo principai, kad bus remiamasi Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Lietuvių Charta, kuria vadovaujasi išeivijos lietuviai. Pats pavadinimas „Integrali tauta“ išryškina pagrindinį dokumento tikslą – tautos integravimąsi: „Lietuvių tautą sudaro ir tėvų žemėje gyveną, ir už jos ribų įsikūrę pasaulio lietuviai. Juos į integralią tautą jungia

* Ten pat, l. 88.

** Ten pat, l. 131.

*** Ten pat, l. 43.

aukščiausioji tautinės bendruomenės organizacija – nepriklausoma valstybė.“ Mūsų tauta buvo daugelį metų naikinta, sąmoningai ardyta ir supriešinta. Nors ir esame išsklaidyti po visas pasaulio šalis, tačiau svarbu suvokti, kad esame vienos ir tos pačios tautos vaikai, kad turime bendrauti, turime vieni kitiems padėti, šiandien tai vykdyti daug lengviau, nes galime remtis savo kraštu, kuriame yra ir turi išsilaikyti mūsų tautos kamienas. „Integralios tautos“ dokumente buvo numatytos bendro darbo sritys: valstybinio saugumo, etninių reikalų, jaunimo, švietimo, kultūros, sporto, sveikatos, socialinių reikalų, ūkio, tarptautinės politikos. Šios sritys galėjo būti papildomos, numatyta dirbti pagal neribotą skaičių konkrečių programų ir kiekviena programa galėjo turėti neribotą skaičių projektų.

Kartu su „Integralios tautos“ dokumentu buvo parengtas Komisijos pareiškimas, kurį pasirašė visi devyni Seime atstovaujamų partijų atstovai ir JAV LB atstovai Komisijoje. Dokumentas patvirtintas 1996 m. rugsėjo 2 d.

Dokumento „Integrali tauta“ ir pareiškimo tekstai ir jų komentarai buvo spausdinami kai kuriuose Lietuvos laikraščiuose, žurnaluose, komentuojami per televiziją, radijo laidoje. Komisija vylėsi, kad visuomenė įsitrauks į diskusijas ir pareikš savo mintis visais integralios tautos reikalais. Siūlomų programų ir projektų mintys greitai sklido, atsispindėjo pokalbiuose su ministerijomis, Lietuvos sporto departamente. Piršosi išvada, kad rengiant dokumentą nebuvo prasilenkta su tautos ir valstybės poreikiais, kad išblaškytai tautai jungtis yra itin svarbu.

Į posėdžius taip pat atvyko Nijolė Martinaitytė-Nelson, neseniai sudarytos Kultūros ministerijos ir JAV LB Kultūros tarybos darbo grupės narė. Ji keletą dienų posėdžiavo Kultūros ministerijoje ir Komisijai pristatė Martyno Mažvydo katekizmo, pirmosios lietuviškos knygos, sukakties paminėjimo 1997 metais planą. Kultūros ministerija sutiko parengti keliaujančią lietuviškai spausdintų knygų parodą. Paroda būtų rengiama įvairiose JAV LB apylinkėse, ją lydėtų du mokslininkai iš Lietuvos, kurie skaitytų paskaitas visuomenei ir lituanistinėse mokyklose apie lietuviškos knygos raidą. JAV LB deleguos atstovą į Pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakties minėjimo valstybinę komisiją Lietuvoje, taip pat bus pakviesti JAV lietuviai mokslininkai ir kultūrininkai dalyvauti Lietuvoje organizuojamose mokslinėse konferencijose. Sukakties proga Lietuvos kultūrininkai siūlė JAV LB išleisti Mykolo Tvarausko 1875 m. išspausdintą žodyną „Tlumoczius arba Slownikas Angielckaj–Lietuwyszkas ir Lietuwyszka–Angielckas“, pirmąją JAV išleistą lietuvišką knygą. Tai būtų ne tik sentimentus tenkinantis, bet kartu ir labai reikšmingas mokslininkams leidinys.

Svarbus pašnekovas posėdyje buvo prof. Domas Kaunas, M. Mažvydo knygos sukakties minėjimo „širdis“, kaip apie ją išsireiškta ankstesniuose posėdžiuose.

N. Martinaitytė, grįžusi į JAV, sukvietė specialų komitetą, parengė išsamų sukakties minėjimo planą, o JAV LB XIV Taryba 1997 metus paskelbė Lietuviškos knygos metais.

Kita Komisijos svarstyta sudėtinga tema buvo lietuvių grįžimas į tėvynę ir prisitaikymas joje. Dar prieš sesiją D. Skučas bandė įtikinti socialinės apsaugos ir darbo ministrą Mindaugą Mikailą, kad grįžtantieji iš JAV lietuviai nebus Lietuvai našta, priešingai – atsiveš savo pensijas, santaupas ir prisidės prie Lietuvos ekonomikos. J. Ardys labai daug darbavosi informacinio centro įsteigimo reikalu, kuriame turėtų būti pateikiama medžiaga apie grįžimo galimybes JAV gyvenantiems lietuvių kilmės žmonėms.

Rezoliucijoje „Dėl JAV lietuvių grįžimo ir integracijos Tėvynėje“ buvo siūloma: „1. Lietuvos Respublikos Seimui priimti nutarimą dėl tautiečių grįžimo ir integracijos Tėvynėje valstybinės politikos. /.../ 3. Lietuvos Respublikos Vyriausybei iki 1997.03.04 įsteigti Lietuvių grįžimo į Tėvynę informacinį centrą Vilniuje, skiriant finansavimą iš valstybės biudžeto.“ Vyriausybei taip pat buvo siūloma sudaryti ir patvirtinti JAV lietuvių grįžimo ir integracijos tėvynėje koordinacinę komisiją, kurioje dalyvautų ir JAV LB įgalioti atstovai.

Į Komisijos posėdį sporto reikalais buvo pakviesti Kūno kultūros ir sporto departamento direktorius Vytautas Nėnčius ir JAV LB KV vicepirmininkas A. Rugienius, kuris kalbėjo, kad jau prieš kelis dešimtmečius LB atkreipė dėmesį į sportinį judėjimą išeivijoje kaip svarbią auklėjimo lietuviškumo dvasia ir jo išlaikymo priemonę. A. Rugienius papasakojo, kaip ištisus metus Šiaurės Amerikos lietuvių fizinio auklėjimo sporto sąjunga (ŠALFASS) glaudžiai bendradarbiauja su Kanados ir JAV LB. Jis pažymėjo, kad Seimo ir JAV LB atstovų komisijoje keliamas sporto klausimas yra ne tik kaip priemonė, padedanti lietuviškumą išlaikyti išeivijoje, bet ir kaip fizinės stiprybės, geros sveikatos šaltinis. Bendrų projektų kartu su Lietuva nestinga. Nestinga ir problemų, jau pats metas susitarti dėl JAV lietuvių sportininkų atstovavimo Lietuvai pasaulinėje arenoje. „Integralios tautos“ dokumente Lietuvos mokykloms siūlomas fizinio auklėjimo projektas – įvairių sporto šakų komandų steigimas ir fizinio auklėjimo programa. Pastebėta, kad 53 proc. Lietuvos jaunimo neatitiko jų amžiaus sveikatos reikalavimų, dėl menkos sveikatos 50 proc. į Lietuvos kariuomenę pašauktų jaunuolių nėra priimamai.

Rezoliucijoje „Dėl Sporto departamento ir Tautinio olimpinio komiteto bendradarbiavimo su JAV Lietuvių Bendruomenės Krašto valdyba“ Komisija „teigia, kad sportas yra būtinas jaunimo lavinimui ir auklėjimui ir turi būti švietimo sistemos dalis, reikalaujanti konkrečių planų, įsipareigojimo ir valstybės paramos. Komisija pabrėžia, kad Lietuvos prisijungimas prie tarptautinių sportinių judėjimų ir sąjungų yra visapusiškai reikšmingas, lietuvių tautos sveikatos ugdymas reikalauja aiškos nacionalinės sporto ideologijos. Komisija siūlo atskirti žaidynes ir tautines olimpiadas, keliant joms ir skirtingus uždavinius.“* Rezoliucijoje buvo siūloma pradėti rengtis 1998 metais įvyksiančioms VI Pasaulio lietuvių sporto žaidynėms ir II Lietuvos olimpiadai, sudaryti atskirus organizacinius komitetus, o Sporto departamentui ir Tautiniam olimpiniam komitetui kartu su JAV LB sudaryti bendrą darbo grupę.

Rezoliucijoje „Dėl bendradarbiavimo mokslo ir švietimo srityse“ buvo konstatuojama, kad jau paskirti JAV LB ir LR švietimo ir mokslo institucijų bendradarbiavimo koordinatoriai – JAV LB KV vicepirmininkas mokslo reikalams Vitalis Vengris, JAV LB KV Švietimo tarybos pirmininkė R. Kučienė, LR švietimo ministerijos įgaliota atstovė Danguolė Sabienė; bendram darbui siūloma pasitelkti Lietuvos mokslo tarybą ir Lietuvos švietimo tarybą, sudaryti bendrą darbo grupę.

Labai svarbi rezoliucija buvo „Dėl Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos (NATO) plėtimosi“. Ji susideda net iš šešių punktų, čia tik keletas: „1. NATO šiandien yra svarbiausia transatlantinės erdvės saugumą garantuojanti organizacija. NATO buvimas Europoje įgalina šiame kontinente išlaikyti ir plėtoti demokratinę santvarką bei laisvos rinkos ekonomiką. JAV įsipareigojimas NATO ir dalyvavimas sprendžiant Europos problemas bei NATO plėtimas yra ypatingai svarbūs veiksniai Lietuvai. /.../ 4. Sveikintina JAV Kongreso iniciatyva įstatyminiu keliu paremti NATO plėtimosi į Vidurio Europą idėją. JAV parama ir dalyvavimas sprendžiant Baltijos jūros regiono klausimus visada turėjo ypatingą reikšmę Lietuvai. Mes pripažįstame ir vertiname ypatingą JAV teikiamos pagalbos Lietuvai reikšmę, jai siekiant patenkinti NATO narystės kriterijus bei praktinį suderinamumą ir sąveikumą su NATO pajėgomis. Raginame JAV administraciją pasisakyti už neatidėliojamą Lietuvos priėmimą į NATO.“** Rezoliucija priimta 1996 m. rugsėjo 6 d., buvo išversta į anglų kalbą ir išsiuntinėta valstybėms NATO narėms.

Šioje sesijoje taip pat buvo priimta rezoliucija „Dėl ūkio raidos ir perspektyvos“.

Užsklendžiant mintis apie darbo pradžią, norisi pacituoti tuometinio LR kultūros ministro Juozo Nekrošiaus žodžius: „Turime daryti tai, kas reikalinga mūsų dvasinei gyvybei ir sielos džiaugsmui“.

* *Ten pat*, l. 134.

** *Ten pat*, l. 136.

DOKUMENTAI

JUSTAS VINCAS PALECKIS

VILČIŲ IŠSIPILDYMO
METAS

GOTLANDO UŽRAŠAI

1989 m. liepos 30 – rugpjūčio 6 dienomis Švedijoje, Gotlando saloje, Kathamarsviko vietovėje vyko 36-oji Europos lietuvių studijų savaitė (ELSS). Jos metu buvo pasirašytas ir paskelbtas Gotlando komunikatas. Šiame trumpame dokumente pirmą kartą įvairių politinių jėgų atstovai – ir Lietuvos, ir emigracijos – vieningai pareiškė nuomonę dėl pasaulio lietuvių ryžto siekti nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo. Gotlando komunikatas paskelbtas rugpjūčio 6 dieną – likus septyniems mėnesiams ir penkioms dienoms iki Kovo 11-osios. Tai buvo metas, kai neįmanoma virto įmanoma, kai viltys vis labiau tvirtėjo, pildėsi. Nuo tų dienų praėjo ketvirtis amžiaus.

Pateikiu Gotlande pagal žurnalistinį įprotį paskubomis darytus užrašus, kuriuos papildžiau po kelių savaitių, tik sugrįžęs į Lietuvą. Jie, tikiuosi, atspindi 36-osios Europos lietuvių studijų savaitės diskusijas, dalyvių nuotaikas, bendrą atmosferą, kuri renginio pabaigoje tapo giedresnė ir optimistiškesnė negu pradžioje. Užrašytus studijos savaitės pranešimus ir diskusijų pasisakymus šiai publikacijai trumpinau, palikdamas esmingiausius, aktualiausius momentus. Pokalbių užrašai, pastabos pateikti taip, kaip buvo užfiksuoti. Aiškumo dėlei prie visų pavardžių pridėjau inicialus. Pateikiami ir pagrindiniai to meto – 1989 m. vasaros – duomenys apie tekstuose minimus asmenis.

Po to, kai „Pravda“, „Sovetskaja Rosija“ ir kiti Maskvos laikraščiai užsipoilė Gotlando komunikatą ir jį pasirašiusiuosius, gavau nemažą laiškų. Iš įvairių tuometinės TSRS miestų rašiusieji daugiausia smerkė, piktinosi. Kitaip iš Lietuvos. Štai Šiaulių politinio konsultacinis komitetas nariai rašė: „Pritariame lietuvių politinių jėgų konsolidacijai ir LKP CK pažangiosioms jėgoms“. Panašią nuomonę reiškė ir Kauno centrinės mokslinio tyrimo laboratorijos prie KMI darbuotojai, Lietuvos knygos draugijos Palangos organizacijos taryba, Vilniaus 9-osios poliklinikos darbuotojai, „Zarasų krašto“ laikraščio atviras partinės organizacijos susirinkimas, Kauno neurochirurginės klinikos darbuotojai...

Profesoriui Česlovui Kudabai ir man dalyvavimas Europos lietuvių studijų savaitėje buvo pirmoji pažintis su vadinamąja „reakcinga emigracija“, kuri Gotlande atsiskleidė mums kaip tolerantiška, intelektualiai ir palaipsniui vis labiau draugiška. Po to organizatorių kvietimu man teko dalyvauti dar trejose kasmetinėse ELSS, sutvirtinti senas pažintis ir įsigyti naujų.

Ir dar asmeniškai gaidelė. Vytautas Svilas* – politinis kalinys, 11 metų praleidęs Vorkutos lageriuose, kurio tėvas buvo sušaudytas karo metu Maskvoje, – pirmąją diskusijų dieną metė sunkius kaltinimus profesoriui Č. Kudabai. O antrąją – man. Tačiau savaitės pabaigoje su juo ir jo bičiuliais kalbėjomės gan draugiškai. O susitikus po metų, 37-ojoje

* Vytautas Svilas, g. 1925 m., antitarybinės rezistencijos dalyvis, politikalinys, 1966 m. išvyko į Vakarų Vokietiją, mokytojavo Vasario 16-osios gimnazijoje.

* Jonas Juraitis, g. 1926 m., mokėsi Vilkaviškio kunigų seminarijoje, 1944 m. pasitraukė į Vakarų, 40 metų dėstė Šveicarijoje Valio kantono kunigų seminarijoje, Šveicarijos lietuvių dvasios tėvas.

** Edvardas Varnauskas, profesorius kardiologas, medicinos mokslų daktaras (Švedija).

*** Feliksas Užpelkis, g. 1943 m., Palangos miesto vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas.

**** Jurgis Vilemas, g. 1938 m., akademikas, Lietuvos energetikos instituto direktorius, branduolinės energetikos specialistas.

***** Jonas Pajaujis, g. 1920 m., dalyvavo Lietuvių aktyvistų fronto veikloje, 1944 m. buvo suimtas ir įkalintas Štuthofio koncentracijos stovykloje. Po karo vadovavo Švedijos lietuvių bendruomenei.

***** Gintautas Būga, g. 1921 m., gydytojas, okupacijos metais – rezistencijos dalyvis, 1944 m. išvyko į Švediją, kalbininko Kazimiero Būgos sūnus.

***** Kajetonas Julius Čeginskas, g. 1927 m., Lietuvos antinacinio pasipriešinimo dalyvis, sociologijos daktaras, 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos. Nuo 1953 m. Europos lietuvių fronto bičiulių veikėjas, ilgametis pirmininkas, dirbo „Amerikos balso“, „Laisvės“, „Laisvosios Europos“ radijuje.

***** Klemensas Gumauskas, g. 1918 m., inžinierius, 1944 m. gegužės mėn. kaip antinacinio pasipriešinimo dalyvis suimtas, įkalintas Štuthofio koncentracijos stovykloje. Vienas Švedijos lietuvių bendruomenės 1946 m. steigėjų, 1983–2000 m. pirmininkas.

ELSS Šveicarijoje, nepasitikėjimo ledai jau visai aptirpo. Ir Č. Kudaba, ir aš draugiškai bendravome su V. Svilu dar keletą metų, man teko svečiuotis jo namuose Vokietijoje, Darmštate. Abu su profesoriumi dalyvavome mišiose Vilniaus arkikatedroje, kurias V. Svilui mirus aukojo monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas. Tai sužinojęs kunigas Jonas Juraitis, irgi „gotlandietis“, po to daug metų profesoriavęs Kauno ir Vilniaus kunigų seminarijose, pasakė: jeigu velionis ir turėjo nuodėmių, tai jos turėtų būti atleistos, nes jis sugebėjo susitaikyti su tais, kuriuos laikė priešais.*

1989 m. liepos 27 d., ketvirtadienis, Vilnius–Palanga–Klaipėda–Baltijos jūra. Ryte į darbą. 11 val. Kultūros fonde – ilgai laukėm Vytauto Landsbergio. Su juo dar užvažiavom į Sąjūdžio būstinę (padėkojom mergaitėms, perdavusioms man kvietimo į Stokholmą telefaksą, kurį atsiuntė Edvardas Varnauskas**). Po to į Žvėryną, kur V. L. užėjo į savo namus. Iš Vilniaus į Klaipėdą važiavome mano tarnybine mašina, V. L. priekinėje sėdynėje. Tik ką grįžęs iš JAV, nuvargęs, beveik visą kelią miegojo. Sakė: manęs Amerikoje lietuviai klausė – ar aš be apsaugos vaikštau? O juk tas susirūpinimas suprantamas. Minėjo, kad Japonijos, Vakarų Vokietijos žurnalistai klausinėjo dėl teritorijos, dėl sienų.

15.30 val. jau Palangoje, pietavau su Feliksu Užpelkiu*** ir kitais. 17 val. Palangos jachtklube – ten ir Judita, Jurgis****, Paulius Vilemai. Pasivaikščiojom su jais, V. Landsbergis atskirai. Po geros valandos jis grįžo – „sušilau, karšta; nors jūroje plėvelė nemaloni plaukiojo, pagalvojau: o aš ką, ryžas? – išsimaudžiau“. Muitinėj karininkas kalbėjo lietuviškai. Pasieniečiai net nelipo į mūsų jachtą „Nerija“ (anksčiau, pasakoja, tikrindavo kiekvieną kampelį), nelydėjo kateriais, tik prožektoriais žibino. Jūra beveik tuščia, be laivų – nesitikėjau.

1989 m. liepos 28 d., penktadienis, jūra. Naktis romantiška, 24–4 val. vairavau pagal žvaigždes. Vis skauda nugarą, kažkokiu tepalu gydė Violeta Podolskaitė. Dieną 12–16 val. vėl vachta (budėjimas prie vairo).

1989 m. liepos 29 d., šeštadienis, jūra–Slitė–Kathamarsvikas. Naktis su vis stiprėjančiu vėjeliu, pašokinėjom ant bangų. Moteris pykino. Į mūsų su Č. Kudaba priekinę kajutę prasisverbė vanduo – laša, šlapia, šalta, neužmigs. Vairavau pagal žvaigždes, paskui pagal saulę, atsirado debesiukai. Slitėje buvom apie 8 val. Su jachtos kapitonu Vincu Valinsku ir Mindaugu Černiausku (iš Kultūros fondo, kelionės organizatorius) į policiją – uždaryta. Viešbutyje iškeitėm dolerius į kronas, skambinom Jonui Pajaujui*****. Atvažiavo su dviem sūnumis ir policininkais (vyresnioji – moteris). 13–17 val. plaukėm į Kathamarsviką. Prie laivo muzikantai su liaudies muzika, dainom. Pasivaikščiojom su Č. K. Įspūdis – kaip mūsų Preiloje ar Šventojoje, tik kukliau. Nakvojome jachtoje.

1989 m. liepos 30 d., sekmadienis, Kathamarsvikas. Su Č. Kudaba nuėjome į „barakus“, įsikūrėme viename kambariuke (užėjęs Gintautas Būga*****: „Švedijoje kaliniai geriau laikomi“). Su Č. K. prie jūros pabėgiojome, trumpai paplaukiojome, vanduo 13–14 laipsnių. Pokalbis su Kajetonu Čeginsku*****.

1989 m. liepos 31 d., pirmadienis, Kathamarsvikas. Su Č. Kudaba išsimaudėme, papusryčiavome.

9.15 val. – 36-osios Europos lietuvių studijos savaitės (ELSS) atidarymas. Dvaro klojimo pastogėje – aukštas naujų lentų stogas, maži langeliai, prietema, – telpa apytiksliai šimtas žmonių. KLEMENSAS GUMAUSKAS*****: sulaukėme per šimtą savaitės dalyvių ir svečių, ketvirtis iš Lietuvos. Tikėjomės penkiasdešimt. DR. KAJETONAS ČEGINSKAS – 35-ųjų savaitės apžvalga praskrendančio paukščio žvilgsniu. 1953 metais Tiubingene steigiamoji Europos lietuvių fronto bičiulių konferencija (30 žmonių). A. Maceina ragino nesidairyti atgal, daugiau pirmyn – arba sukursime savo gyvenimą, arba paskėsime svetimosse bangose. 1954 metais Liudvigshafene, prie Bodeno ežero, Z. Ivinskis pradėjo pirmąją ELSS.

Vėliau A. Maceina rašė: tremtinys pavargsta būti tremtiniu ir virsta čiabuviu. Skelbkim tam kovą – nustoti būti tremtiniu reiškia žlugti. Lietuviškumą galima palaikyti tik per kultūrą.

10.30 val. JUOZAS LINGIS* apie Igną Šeinių. Papildo jo sūnus, 40 metų dirbęs teisėju Švedijoje Irvis Šeinius**: mano atmintyje tėvas likęs vis rašantis „Remingtono“ rašomąja mašinėle.

14.05 val. IRENA LUKOŠEVIČIENĖ apie išeivijos kultūrinę veiklą: 1967 m. nepabūgom būti „išplautais smegenimis“, bendradarbiauom su Lietuvos kultūros žmonėmis, „Lietuvos“ ansamblio dėka įkūrėme ansamblį „Gintarai“, slapta atvežė birbynes. Jau metai – Lietuvos laisvėjimas, visi esam užklupti nepasiruošę. Ar utopiška kalbėti viena kalba – ne jūs ir mes, o vienos tautos vaikai?

Č. KUDABA: nuo tiesos sakymo Lietuvoje pereinama į vis daugiau teisybės. Kaip sakė Vydūnas, svarbu ne teritorinė, o dvasinė tėvynė. Daromės europiečiais – kitaip negalima.

V. SVILAS, buvęs politkalnys, Vasario 16-osios gimnazijos mokytojas: Č. Kudaba taip gražiai pakalbėjo, o prieš 20 metų paskelbė straipsnį, po kurio Marija Prieglauskaitė buvo priversta apleisti universitetą. Ar neketinate atsiprašyti jos? K. ČEGINSKAS: nediskutuokim tų dalykų, kuriems nesam pasirengę. Negaliu suteikti žodžio Č. Kudabai. Pasiaiškinkit asmeniškuose pokalbiuose. Ir vis dėl to Č. KUDABA: to straipsnio nerašiau – bet pasirašiau. Visą gyvenimą praleidau universitete, buvo ir sunkių dalykų. Noriu padėkoti – ačiū ir už mano kančią.

14 val. – pietūs (skelbta 13.30 – su laiko atsarga „lietuviškam punktualumui“).

16.10 val. Literatūros kritiko, Frankfurto universiteto dėstytojo VINCO NATKEVIČIAUS*** pranešimas „Kiek jau persitvarkė lietuvių romanas ir apysaka“. R. Granausko „Gyvenimas po klevu“ kelia aukščiau už J. Avyžiaus „Sodybų tuštėjimo metas“. Geriausiai vertina R. Gavelio „Jauno žmogaus memuarai“.

Vakare pokalbiai su kunigu Kazimieru Senkumi**** (VFR, Štutgartas), žurnalistu Andresu Kungu (iš Estijos, gyvena Malmėje). Pasivaikščiojom ir pasikalbėjom su kunigu J. Juraičiu iš Šveicarijos. Jis pasakojo apie romanuose aprašytą tragišką Lietuvą, o aš galvojau, kaip tai atitinka Vakarų padėtį. Vakariene tame pastate, kur klojimas. Naktį mūsų kambariuke pabudau, pašokau – lyg kažko svarbaus nebūčiau padaręs...

1989 m. rugpjūčio 1 d., antradienis, Kathamarsvikas. Dr. Kazio Bobelio pranešimas „Lietuvos išeivijos veikla siekiant nepriklausomybės“. Žilstelėjęs, akiniai aukso spalvos rėmeliais, tamsiai mėlynas švarkas, be kaklaraiščio. Tvirtas, kiek pakumpęs, kalba be teksto, sklandžiai, pasitikinčiai, lietuviškai švariai, bet su amerikoniškom intonacijom. Rankos kišenėse arba gestikuliuoja.

K. BOBELIS: Lietuvoje išeivijos laisvės kova dar nėra tinkamai įvertinta. Tik dabar jūs tapote drąsesni – tarptautinio komunizmo *fiasco*, TSRS ekonomikos griuvimas – jei ne tai, negalėtumėt pasireikšti. Džiaugiamės, ko pasiekėte, bet laisvė gali būti tik pilna, niekas negali nurodinėti, kaip mums tvarkytis. Rasti *modus vivendi* tarp mūsų ir okupuotos Lietuvos institutų – dėl mūsų didžio reikalo. Suprantame, kad mūsų į Sibirą neištrems, o jūs kitoje padėtyje. Asmenys, kurie vadovauja išsilaisvinimo judėjimui, neturėtų turėti dėmių. Jei praeityje darė klaidų, buvo raudonas, gali dirbti laisvės darbą, bet negali vadovauti. Mūsų mažai, priimame kiekvieną lietuvių, bet turi atlikti uždavinį savo tautai. Revoliucija suvienija. 1941 metais LAF'as suvienijo visų pasaulėžiūrų žmones. Visi sutilpote į Sąjūdį, bet jame retenybė, kad kas būtų iš LLL arba Helsinkio grupės. O be jų ir Sąjūdžio nebūtų. Reikia daugiau vienyti, vengti vienas kito kritikos, niekinimo. Jei bent satelitinį statusą Lietuvai gautumėt – kaip Lenkijoje, Vengrijoje, – gali būti didelis pavyzdys. Įjungti visus lietuvius – ir KP narius, jei turi tautinį jausmą, pritaria nepriklausomybės atstatymui. Jei ne – tegu dirba Maskvai, važiuoja ten.

10.30 val. V. Landsbergio pranešimas „Sąjūdžio metai – Lietuvos atgimimo metai“. Kalba lėtai, raiškiai, akademiškai. Vilki šviesų kostiumą, juodas kaklaraištis.

* Juozas Lingis, Švedijos lietuvių bendruomenės vadovybės narys.

** Irvis Šeinius, g. 1922 m., Švedijos teisininkas, visuomenės veikėjas.

*** Vincas Natkevičius, g. 1918 m., literatūrologas, pedagogas, rezistentas, dalyvavo LAF'o veikloje, 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Frankfurto universiteto dėstytojas.

**** Kazimieras Senkus, g. 1917 m., mokėsi Vilkauskio kunigų seminarijoje, teologijos mokslus baigė Mūnsterio universitete Vokietijoje. Vargonininkas, pedagogas, chorvedys.

30–31 p. Grupė 36-osios ELSS dalyvių prie J. Pajaujo namo Gotlande. Iš karės: P. Lukoševičius, J. Pajaujis, I. Lukoševičienė, A. Terleckas, Ž. Klimienė, V. Landsbergis, P. Klimas, Č. Kudaba, J. V. Paleckis. Nuotrauka iš autoriaus asmeninio archyvo.

V. LANDSBERGIS: nuo 1940 m. birželio – nenuslopintas neteisybės ir skriaudos jausmas – pasipriešinimas. Po 1950 m. situacija ilgam, nuostata – būtinybė išlikti vertais nepriklausomybės. Remtis ne tik teise – okupacijos nepripažinimas, bet ir – tauta gyva, verta nepriklausomybės. Sulaukti Stalino imperijos griuvimo. Kultūros rezistencija, disidentizmas. Užsienio kartojimai – atėjus laikui, Pabaltijis atgaus nepriklausomybę – neatrodė patikimi. 8–9 dešimtmetyje ne tik pūva, griūna imperija, bet ir mes patys – alkoholizmas, nusivylimas, karjerizmas, miesčioniškumas, konformizmas. 1985 m. M. Gorbačiovas – permainingą būtinybę. Lietuvoje nieko nesikeičia. P. Griškevičiaus klaną vadino „lietuvišku Brežnevu“. R. Songailą galima pavadinti lietuvišku K. Černenka. 1988 m. pavasaris – filosofų klubų veikla, marksistinių, bet nepriklausomų. Menininkai, mokslininkai – išsaugoti kultūros paveldą, aplinką, jaunimo klubai, studentija – atsakome už tautos likimą. J. Poželos* iniciatyva MA, gavusi pasiūlymą pasiūlyti pataisas konstitucijai, ėmėsi naujos konstitucijos kūrimo. Prieš naftos siurbimą prie Kuršių Neringos, prieš primestą Ignalinos AE projektą. Atėjo teisybės sakymo metas. Bet tai tik manipuliacija, garo nuleidimas. 1988 m. gegužė–birželis – kritinis momentas. Estijoje jau susikūrė Liaudies frontas, Latvijoje – kūrybinių sąjungų plenumas. Birželio 3 d. viename iš audringų susirinkimų pasiūlyti kandidatai į iniciatyvinę grupę, gimė Sąjūdis. Nepaisant valdžios vyrų patarimų likti inteligentų patariamuoju balsu nusprendė tapti masine organizacija, bet vengti griežtos narystės. Administracinio neveiklumo, ribotumo kritika – atstatydinti netinkamus. Praėjusį rudenį pažangesniems turėjo užleisti vietą valdžioje. Visos kūrybinės organizacijos atsiskyrė nuo Maskvos, net ir komjaunimas. Liko LKP – anonsavo žingsnius ta linkme. Maskvai teks rasti požiūrį į atgimstančią Lietuvą, į Sąjūdį – ar ji tokia, kokią deklaruoja pasauliui. Tas klausimas iškils ir demokratinėms Vakarų valstybėms – ar tik ritualo forma kartą per metus pasisakyti? Taip negalės tęstis. Arba principinis, arba konformistinis požiūris. Net ne demokratiškai rinkta Aukščiausioji Taryba – nepriklausomybės deklaraciją. Užsienyje klausia: jūs jau paskelbėte nepriklausomybę? Nereikėtų pasitenkinti dalinėmis nuolaidomis kelyje į nepriklausomybę, tačiau etapų tame kelyje vengti nereikėtų. Sąjūdžio Seimo deputatai atsakė į anketą, koku būdu gali būti pasiekta nepriklausomybė: 1) palaipsniui, įstatymais ir sutartimis, 2) vienkartinio aktu. Didžioji dauguma pasisakė už pirmąjį variantą. Sąjūdžio buvimas, dalyvavimas rinkimuose – faktiškai dvipartinė sistema. Sąjūdžio kelias – įstatyminis. Nuo praėjusių metų pabaigos jis konstruktyvioje opozicijoje – spaudžia vyriausybę, siūlo. Gali būti siūloma dalyvauti valdžioje, K. Prunskienė – vice-premierė. Ir Estijoje, Latvijoje panašiai, kur Liaudies fronto atstovai pateko į vyriausybę. Mes darėme ėjimus, politiniai oponentai atsakydavo, ir jie daro ėjimus. Daug lems rinkimai – ar išlikti opozicijoje, ar priimti dalyvavimą ir atsakomybę. Problema, kuri grasina skilimu. Arba visos valdžios sąlyga – kad ne Sąjūdis būtų kviečiamas dalyvauti, o Sąjūdis kviestų, arba pasilikti sau patogią teisę būti opozicijoje, kritikuoti. Sąjūdžio pliuralizmas, vidinės konfrontacijos problema. Gali būti vidinė konkurencija, bet ir inspiruota konfrontacija: mūsų oponentams norėtųsi, kad Sąjūdis suskiltų, išseiviją neragindami prisidėti. Sąjūdžio evoliucijos problema: 1) gal ilgiau išliks platus politinių jėgų frontas, padedantis joms bręsti; 2) tų jėgų sąjunga; 3) tos jėgos gali skirtis nuo Sąjūdžio – liktų liberalios krypties centras, kuris taptų partija; 4) išnyks, peraugs į kitas struktūras, atlikęs savo vaidmenį. Kai buvau užsienyje, Sąjūdis taip formulavo: išeiti iš satelitinės į nepriklausomybės būseną. Nesame satelitinėje būsenoje. K. Bobelis siūlė vietoj kolonijinės priklausomybės siekti satelitinio protektorato. Gal šokti tiesiai į nepriklausomybę? Afrikoj, Azijoje taip yra buvę. Žiūrint, kaip vyks šios imperijos dekolonizacija – daug labiau imperialistinės, brutales nei Anglijos ar Prancūzijos. Ir tai ten išsivadavimas su karais. Jei Maskvos vadovybė sugebės bręsti, Pabaltijis gali duoti taikaus dekolonizavimo pavyzdį.

14 val. Akademikas ANTANAS BURAČAS: ekonominis savarankiškumas – egzistencinis klausimas. Jei sprogtų Ignalina – baltų nebebūtų. Kaip atsisakyti tų ekonomikos šakų,

* Juras Požela, g. 1925 m., fizikas, LTSR mokslų akademijos prezidentas, Aukščiausiosios Tarybos deputatas.

kurios naudingos TSRS, o mums nuostolingos? Teritorijoje cirkuliuoja 10 milijardų rublių. Prekėmis padengti du milijardai. Dar 3,5 milijardo – butai. Reikalingos akcinės bendrovės. Pradedame rengti nuosavybės ir antimonopolinį įstatymus. Reikia kainų politikos, bankų ir pinigų įstatymų, ligonių kasų sugrąžinimo. Bankrotų bus. Valstybė turi reguliuoti, kol atsigauna profsąjungos. Raketinių bazių niekas neatiduos, bet Šiaurės Europoje reikia plėsti nebranduolinę, demilitarizuotą zoną. M. Gorbačiovo pažiūros evoliucionuoja. Galim konstituciją pakeisti, bet tai popierinis aktas, idealizmo pagrindais Lietuvos nesukursim. Atbulomis, per langą – į suverenitetą, kito kelio nėra. Okupantai lauk – suprantam, bet vienu pūtimu tų tankų nenupūsi, kad bent jų mažiau būtų. Siekti pažangos mažais žingsneliais, kurių suminio rezultato prognozuoti negalime. Žengti galimybių ribose – ant britvos, kad nesusipjaustytume.

KAZIMIERAS MOTIEKA: ačiū, kad pakvietėte, kad sudarėte minimalias sąlygas. Maskvoje, Aukščiausiojoje Taryboje – ne tik žeminami, bet niekinami. Man nedavė žodžio dėl Molotovo ir Ribentropo pakto. Iš 2 200 deputatų – 400 demokratinių pažiūrų. Išdaliname deklaraciją – vieni ir taip žinojo, kitų nepaveiksi. Viešumas – pagrindinis ginklas. Kelti žmones Lietuvoje (TSRS – žinome, kiek nekėlęs). Yra ir iki galo pasidavusių – be Maskvos niekur. Mažuma, bet užima svarbius postus. Neva LKP CK dokumentuose – ir nepriklausomybė. Aš dar neperskaičiau. CK plenumė kalbama apie tarybinę federaciją. Mums gėda, kad ir Sąjūdžio programoje taip pat; reikia naujos. Realus suverenitetas? Suklaidinti visuomenę, parodyti, kad KP eina su Sąjūdžiu. Trynimasis švelnėja, bet neprarado esmės. Liepos 25 d. susitikome su J. Senkevičiumi*, J. Tichonovičiumi**. Atsisakė autonomijos, pretenzijų į Vilnių. Bet apie savo nuoskaudas kalba – kad aukštosiose mokyklose mokyti galėtų savo kalba, leisti knygas. Su M. Laurinkumi*** buvom Londone konferencijoje, kalbėjome su Lenkijos emigracijos atstovais – kad jokių autonomijų, ne TSRS labui. Bendra „Atgimimo banga“ su lenkais – jie iš savo Seimo atvežtų pareiškimą dėl Vilniaus. Sąjūdis turi tobulinti darbo formas. Visuomenės dalyvavimas posėdžiuose vargina, reikia daugiau prognozuoti. Kad rinkimuose dalyvautų ir tarybinėje armijoje tarnaujantys jaunuoliai iš Lietuvos. Laukti TSRS dekolonizavimo neteisinga. Žingsniai ryžtingesni, reiklesni, tikslas – nepriklausomybė. Ekonomika sužlugę? Jei Maskva duotų – stebuklas – argi neimsim? Neerzinti to vilko, kuris laiko mus dantyse, kad gerklės neperkštų. Parašai dėl Molotovo ir Ribentropo pakto – paklibinti kariuomenės buvimą.

16.20 val. UŽDAVIAU K. Bobeliui klausimą – kaip VLIK'as konsoliduoja įvairių partijų ir judėjimų jėgas išeivijoje? K. BOBELIS: užsienyje nėra didelių problemų, tik su Pasaulio lietuvių bendruomene konfliktas. Su PLB pirmininku Vytautu Bieliausku problemų nėra, esame informuoti apie jo kelionę į Lietuvą. Turime „veiksnių konferenciją“ – galėtų įsijungti ir okupuotos Lietuvos atstovai. Ir LKP galėtų dalyvauti, jei pralaimi rinkimus ir nedaro perversmų, priima visuomenės balsą.

V. SVILAS: čia nėra žodžio negirdėjau apie A. Sniečkų, J. Paleckį, M. Gedvilą – lietuvių tautos duobkasių. Čia dalyvauja J. Paleckio sūnus kaip komunistų partijos atstovas. Nešiūlau atsisakyti tėvo, reikia pasmerkti. K. BOBELIS: reikia vengti praeities kaltinimo, bet pasmerkti už nusikaltimus. Žinome, kaip teko išgyventi nukentėjusių šeimoms, bet dabar svarbiausia, ar pasisako už nepriklausomybę. Kerštauti nereikia, jei yra tautinių komunistų, siekiančių Lietuvos nepriklausomybės, jie gali įsijungti. A. BURČAS: tikra tiesa – kad negalėtų pasislėpti, kas sukruvinę rankas. Saugumo vadovai valsčiuose lietuviai, pavaduotojai – rusai. A. Sniečkui saugumo departamentą perdavė – statytinis, nesusigaudė. Teisingumas turi nugalėti. P. DELTUVA****: kaip užmiršti ašaras? V. LANDSBERGIS: nepatiko gerbiamo V. Svilo pasisakymas – nelogiškas, stalinistiškai nuskambėjo. Blogio jėga reikalavo atsisakyti, pasmerkti tėvus Pavliko Morozovo pavyzdžiu – ne tai, ko turėtume siekti. A. Sniečkaus, J. Paleckio vaidmuo bus išnagrinėtas. Jie verti monografijų,

* Janas Senkevičius, žurnalistas, Lietuvos lenkų kultūros draugijos prie Kultūros fondo narys.

** Janas Tichonovičius, g. 1946 m., TSRS liaudies deputatas, išrinktas Rytų Lietuvoje, Vilniaus pedagoginio instituto docentas.

*** Mečys Laurinkus, g. 1951 m., TSRS liaudies deputatas, Sąjūdžio tarybos narys, sekretorius.

**** Petras Deltuva, g. 1932 m., dailininkas, skulptorius, 1988 m. pasiprašė politinio prieglobsčio Švedijoje.

knygų – jos vienareikšmiškos nebus. Nėra ko prievartauti konferencijos dalyvio ir svečio. K. MOTIEKA: ranką kam nukirsti ar ne? Lietuvos spaudoje daug rašoma apie J. Paleckį, A. Sniečkę, M. Gedvilą. Ar parašai išprievartauti? Gultis ant bėgių? Garvežys pervažiuotų. „Aušros“, „Varpo“ palikimas – okupacinės vyriausybės nariai stengėsi apsaugoti, apsiginti prieš A. Ždanovą*. Nedaug, bet buvo įmanoma padaryti. Ko daugiau – blogo ar gero – padaryta, nė vienas dar negali pasakyti. Šimtai žmonių – nepartinių žmonių neša gėles ant J. Paleckio, A. Sniečkaus kapo. Istorijos vingiai nenuspėjami. J. PAJAUJIS: etiniu požiūriu teisiama ne žmogus, o jo darbai. Kuriam teisinę valstybę, sūnus nėra atsakingas už tėvo klaidas, tai pasakyta dar pirmajame Lietuvos statute.

Atsakinėdamas į klausimus V. LANDSBERGIS: Z. Bžezinskis manęs klausė: kam turi priklausyti Kaliningrado sritis? Pretenduoja įvairios jėgos. Iš to krašto iškeltieji turi teisę tarti žodį. Lenkų bažnytinė provincija iškėlė pretenziją pretenduoti. Lietuviai turi teisę į Prūsų Lietuvą – ir Versalio derybų metu kai kas prašė įjungti tą teritoriją į Lietuvą. Reikia ruošti, apskaičiuoti galimybes administruoti tą kraštą. Bet – dar vienas milijonas svetimų išlaikytinių?

K. BOBELIS dėl A. Klimaičio: kas apmokėjo jo organizuotą Europos Parlamento deputatų vizitą į Lietuvą? Nė vienas vokiečių, olandas pats nemokės. Sąjūdį informavom, prašėm atšaukti įgaliojimus A. Klimaičiui – nepaklausė. V. LANDSBERGIS: nematom pagrindo suspenduoti A. Klimaitį.

20 val. K. Bobelis pakvietė alaus. Norėtų susitikti su pirmuoju (A. Brazausku). Mielai tarpininkaučiau, sakau, gal per vienus dvejus metus pavyktų, o jis į Lietuvą – po dvejų trejų metų – „per ilgai“. Jei pirmasis keliautų į JAV – piketai, šūkliai; jei TSRS – nieko. Susitikimas čia, Švedijoje? K. B. geros nuomonės tik apie pirmąjį („papasakok apie antrąjį“ (CK sekretorių). Blogos – apie L. Š., S. L., A. Č. (sutrukdė A. Terleckui, N. Sadūnaitei važiuoti į Maskvą susitikti su Reiganu). Nebijo kaltinimų ir dėl komunistų, kurie pasisako už nepriklausomybę, palaikymo – teks atmušti atakas. Tautiniai komunistai – taip, kosmopolitiniai – ne. Su A. Solženycinu mėginta kalbėtis – jis prieš Rusijos suirimą; kitaip mąsto tik A. Amalrikas (žuvęs prie Madrido autokatastrofoje), P. Grigorenka (senas), iš dalies V. Bukovskis. Amerikiečiai – dešimtys tūkstančių duotų rimtą pagalbą, jei satelito statusu – ekonomika, emigracija... Pasakoja, kaip 1941 m. Pravieniškėse lavonus apžiūrinėjo – draugo tėvą, dar gyvą, į ligoninę, žmonos tėvą – į Vorkutą. Stetenijaus misijos metu 1943 m. uošvienės ryžto dėka pavyko padėti – tada Maskvai lendlyzo reikėjo. Su J. Kašlevu (TSRS diplomatas) – prieš porą metų jis man per nagus, kai rezoliuciją įteikti norėjau, dabar draugiškai pakalbėjo. R. Mališausko** sąmoningai neminėčiau – pats tada Ženevoje nebuvo. Komunizmo žlugimas neišvengiamas. Kuboje, Nikaragoje laikosi, bet tik su TSRS pagalba. Kai Lietuva taps satelitinė – sutartis dėl tarybinės armijos: išvesti negalima, lenkų imperialistai pasinaudotų tuo vakuumu, nes neturim kariuomenės.

Jau pirmą dieną prie vartų mus supažindino. K. Bobelis gyvai: mes vienodo amžiaus, žaisdavom kartu pas Binkius, su Gerardu Binkiu draugavau; vėliau jis į partizanus, teistas myriop, bet padėjo – ištrėmė, kur dabar? Apie save: penki vaikai, klinikos. (Dėl vienodo amžiaus jis klydo – sumaišė mane su mano vyresniuoju broliu.)

1989 m. rugpjūčio 2 d., trečiadienis, Kathamarsvikas–Visbis–Kathamarsvikas. Du autobusai ekskursijoms. Vienas – į gamtą, į salos pietus. Mes – į Visbį, šalia sėdi Juozas Ardys*** (LAF). Nuostabus 20 tūkst. gyventojų viduramžiškas miestelis, kur daug sugriautų senoviškų bažnyčių. J. Pajaujo vadovaujami einam į istorijos muziejų. Su Vytautu Zalatoriumi**** ir Č. Kudaba vaikštinėjame po miestą. Rašomąją mašinėlę profesoriui nupirkom, ledų paragavom, namą su lietuviška vėliava radom. Ten kavinė, mergaitė aiškina: „Jūs mūsų artimiausi kaimynai, tai vėliavą ir iškėlėm“. Botanikos sodas ir – namo.

* Andrejus Ždanovas, 1896–1948 m. TSKP CK politbiuro narys, atsakingas už ideologiją.

** Rimgaudas Mališauskas, g. 1938 m., LTSR užsienio reikalų ministro pavaduotojas.

*** Juozas Ardys, g. 1924 m., JAV lietuvių bendruomenės veikėjas, inžinierius, lietuvių aktyvistų fronto vicepirmininkas.

**** Vytautas Zalatorius, g. 1931 m., žurnalistas, lituanistas iš Čikagos, „Akiračių“ mėnraščio redakcijos narys.

KOMUNIKATAS

Žemiau pasirašiusieji:

Bobelis K. – VLIKo pirmininkas,

Buračas A. – LPSąjūdžio Seimo Tarybos narys, Lietuvos mokslo istorijos ir filosofijos asociacijos pirmininkas,

Kudaba Č. – LP Sąjūdžio Seimo Tarybos narys, Lietuvos Kultūros Fondo pirmininkas,

Landsbergis V. – LPSąjūdžio Seimo Tarybos pirmininkas,

Lukoševičienė I. – PLB Valdybos vicepirmininkė,

Motieka K. – LPSąjūdžio Seimo Tarybos narys, Lietuvos Olimpino Komiteto vicepirmininkas,

Paleckis J.V. – LKP CK ideologijos skyriaus vadėjas

Terleckas A. – Lietuvos Laivės Lygos pirmininkas

XXXVI-ojo Europos Lietuvių Studijų Savaitėje, vykusiame Švedijoje Gotlando salos rytinėje pakrantėje Katthamarvik'o vietovėje nuo 1989 m. liepos mėn. 30 iki rugpjūčio mėn. 6 d.,

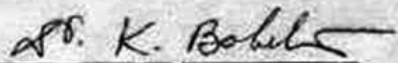
į š k l a u s a

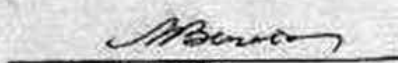
pranešimus apie dabartinę Lietuvos politinę, ekonominę, ekologinę ir socialinę padėtį, kultūros, švietimo, jaunimo auklėjimo problemas bei šalinymo vaidmenį tautos atgimimo procese, o taip pat pasidalinę mintimis su Studijų Savaitės dalyviais apie ty problemų galimus sprendimų kelius ir būdus,

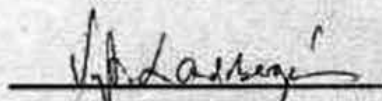
s u t a r ū m e i

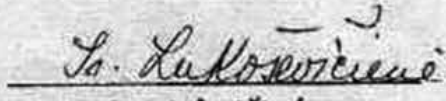
VISŲ PASAULIO LIETUVIŲ GYVYBINIS TIKSLAS YRA NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS VALSTYBĖS ATKŪRIMAS!

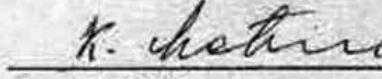
Katthamarvik 1989 08 06

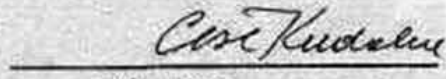

 K. Bobelis

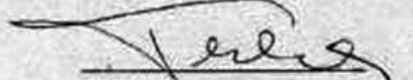
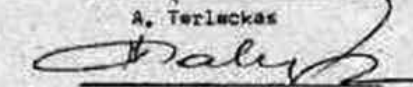

 A. Buračas

 V. Landsbergis

 I. Lukoševičienė

 K. Motieka

 Č. Kudaba

 A. Terleckas

 J.V. Paleckis

Gotlando komunikatas.

Kathamarsvike laukė trys žaliųjų partijos atstovai. Č. Kudaba, A. Buračas, V. Grabauskas* (puikiai angliškai) kalbėjomės su jais. Paskui su nuosaikiųjų (konservatorių) ir socialdemokratų Riksdago (parlamento) deputatais Eva Goes (mokytoja), Karlu Fricku (inžinierius). Čia jau V. Landsbergis, K. Motieka – „auklėjo“ už inkorporacijos pripažinimą. DEPUTATAI: bijome dėl M. Gorbačiovo likimo. Neramina Ignalinos AE – šioms problemoms nėra sienų. Tapsit laisvi. Bet ilgai liksite TSRS įtakos sferoje – veiks kaip ir kitos didžiosios valstybės. Nuosaikūs: įvykiai Pabaltijyje labai netikėti, esu nustebintas. Viskas atrodo beviltiška, kontroliuojama Maskvos. Švedija nėra nepriklausoma – šiandieniniame pasaulyje nepriklausomų valstybių nėra. Danai ir švedai buvo mirtini priešai, dabar puikiai sugyvename. Partija palaikys laisvėjimą Pabaltijyje, bet *step by step*. Jeigu Molotovo ir Ribentropo paktas bus paskelbtas niekiniu, nebeliks teisinio pagrindo okupacijai. V. LANDSBERGIS: kodėl Švedija vienintelė pripažino aneksiją? Ir Suomijos pripažintumėte? Atsakymas – pripažinome realybę. Kai Hitleris užėmė Norvegiją, irgi pripažinome. V. L.: jei užsienio reikalų ministrė atvažiuos, ne tik su gėlėmis gali sutikti.

Vakare Jaunimo teatro aktorių koncertas. Algirdas Latėnas skaitė Pauliaus Širvio eiles (geriausiai priėmė), Strazdelio, A. Buračo perduotus tremtinio K. Inčiūros eilėraščius (klaičius, bet silpnoki, priėmė santūriai). Janina Antanėlienė (Matekonytė), Nijolė Gelžinytė, Idalija Krikščionaitytė, Violeta Podolskaitė ir Saulius Bareikis, Vidas Petkevičius padainavo sutartines, pašoko senoviškus šokius. Pakalbėjom su Irena Kaestli** (iš Šveicarijos, maloni pagyvenusi dama), valsą pašokom. Ji gerai pažinojo A. Gerutį***, bendrauja su M. Žilinsku****.

1989 m. rugpjūčio 3 d., ketvirtadienis, Kathamarsvikas. Sužinojau, kad šiandien reikės kalbėti man (ne šeštadienį, kaip numatyta, nes dar neatvyko A. Terleckas). Kiek pasiklausęs klėtyje V. Grabausko ir Č. Kudabos pranešimų, išėjau rengti savojo.

Po pietų – mano pranešimas. Pristatydamas mane „Laisvosios Europos“ radijo Miunchene darbuotojas K. Čeginskas – tai atvejis be precedento – paminėjo biografiją. SAKIAU, kad po tokio tolerantiško žodžio nelengva tęsti. Mes pasiryžę mokytis pagarbos kito nuomonei. Ačiū už pakvietimą, dėkingas esu ir A. Brazauskui, jis pritarė išvykai. Lietuvoje dabar kalbama labai atvirai – kas pasakyta čia, Gotlande, galėtų būti pasakyta ir Vilniuje, ir Kaune, ir Babiluose. Partijoje nebėra noro visus kontroliuoti ir mokyti. Politinis ir visuomeninis gyvenimas Lietuvoje dinamiškesnis negu Vašingtone ar Londone. Tiems, kurie Vilniuje, bus ką prisiminti. Lietuva – 600 metų valstybingumo tradicija. Bet demokratija tik 1920–1926 metais ir pastarieji šeši mėnesiai. Metų pradžioje rinkimai į TSRS liaudies deputatus – skirtingos politinės programos. Sąjūdis laimėjo ryškiai. Rinkimų rezultatų niekas neklautojo. Visos politinės jėgos pripažįsta suverenitetą, nepriklausomybę. Jau turime ką prarasti ir į ką atsiremti. Pertvarkos žlugimas būtų tragiškas ir Lietuvai, ir pasauliui. Jei grįžtų seni laikai, esu pasiruošęs ir atsistatydinimui, ir represijoms. Dar nesuverenioje Lietuvoje turim daugiau vidinių laisvių (žodžio, spaudos, demonstracijų, mitingų) negu 1939 m. nepriklausomoje Lietuvoje. Tos laisvės dar trapios, neapsaugotos demokratiškų įstatymų. Rašyti galima bet ką, kritikuoti ir Brazauską, ir Gorbačiovą – prašau. Tai jau gerai. Kodėl Lietuva atgimė 1988 metais? Taip, atsirado Sąjūdis. Bet kodėl ne 1953 (sukilimas Rytų Vokietijoje), 1956 (Vengrijoje) ar 1968 (Čekoslovakijoje) metais? Pertvarka sudarė galimybes. M. Gorbačiovas prieš ketverius metus atidarė Pandoros skrynią, bet kas iš jos dar iššoks, kaip Maskva reaguos ateityje – nežinia. Pertvarka Lietuvoje vėlavo dėl buvusių jos vadovų. Konservatoriai partijoje suprato, kad nauji vėjai atims iš jų postus, privilegijas. Tačiau visi buvę Lietuvos vadovai stengėsi švelninti Maskvos direktyvas. LKP buvo ir yra visokių žmonių. Tokie kaip kolūkio pirmininkas V. Velikonis dirbo nuoširdžiai, nesilaikydami direktyvų, rizikavo nežinodami, ar gaus žvaigždę, ar sės į kalėjimą. Vasario mėnesį vykęs CK plenumas buvo paskutinis konservatorių pasispardymas. Jau birželio

* Vilius Grabauskas, g. 1942 m., gydytojas kardiologas, habilituotas biomedicinos mokslų daktaras, 1978–1983 m. dirbo Ženevoje, Pasaulio sveikatos organizacijoje. Kauno medicinos instituto laboratorijos direktorius.

** Irena Aldona Kaestli (Augevičiūtė), g. 1920 m., 1941 m. kartu su vyru šveicarų diplomatu išvažiavo į Šveicariją. Ilgametė Šveicarijos lietuvių bendruomenės valdybos sekretorė ir išdininkė.

*** Albertas Gerutis, g. 1905 m., žurnalistas, diplomatas, nuo 1936 m. dirbo URM. 1940–1946 m. Lietuvos pasiuntinybės Berne pirmasis sekretorius, Šveicarijos lietuvių bendruomenės veikėjas.

**** Mykolas Žilinskas, g. 1904 m., 1936–1940 m. Ministrų kabineto kanceliarijos viršininkas, 1940 m. pasitraukė į Prancūziją, vėliau į Vokietiją. Dailės kūrinių kolekcionierius, 1974–1989 m. Lietuvai padovanojo šimtus paveikslų ir skulptūrų.

plenumė pasisakyta už savarankišką LKP. Nors abejuose plenuose balsavo tie patys CK nariai, bet vasarą jau kvietėme daug pažangiečių, plenumė jau kitokia atmosfera. Klasių kovos prioritetas – praeitis. Yra pasiūlymų keisti partijos pavadinimą. Kai kurios social-demokratų partijos Europoje pasiruošusios bendradarbiauti. Žmonės pajuto, kad Lietuvos likimas bus sprendžiamas Lietuvoje. Tačiau iliuzija, kad viskas priklausys tik nuo mūsų. Reikia daugiau atsižvelgti į geopolitinę padėtį, pokyčius tarptautiniuose santykiuose. Tokios galimybės kaip šiandien Lietuva neturėjo pusę šimto metų. Kelias į nepriklausomybę turi vesti ir į demokratiją, į humanizmą.

Atsakinėju į klausimus. Tuo metu atvyko A. Terleckas. J. ARDYS: grįžti į 1940 m. būklę istoriškai neįmanoma. Molotovo ir Ribentropo pakto slapstasis protokolas egzistavo. Pagal konstituciją – išstojimui neuždarytos durys, bet nėra mechanizmo. A. BURAS: TSRS skola yra maža, net su JAV skola palyginus. Ar negalėtų AT atmesti skolą? E. BUDRYS*: Lietuvoje daug renesanso – parodos, kasinėjimai. Žemutinė pilis bus atstatyta – reikia ir žydų sinagogą. Kad atsisakytume dalies suvereniteto, reikia jį įgyti. V. NATKEVIČIUS: pasakyta diplomatiškai, bet ir pakankamai aiškiai. Tikrai, iš tų pasiektų laisvių yra ką prarasti. JAUNUOLIS iš Čikagos: spaudos laisvė turėtų būti didesnė. K. BOBELIS: tegu žydai patys sinagogą atstatinėja. Buvau nustebintas, sujaudintas – išplaukė iš širdies, nors sunku suprasti, kad komunistai gali turėti širdį. Viską atiduoti Lietuvai, galim kartu dirbti. Komunistų partija – pagrindinis nepriklausomybės atstatymo įrankis – kaip jūs pristatysit Kremlui Lietuvos išlaisvinimo bylą, taip bus.

Vakare pokalbis su Švedijos centro (agrarininkų) partijos atstovais. Ūkininkų partija. Jų šalyje 3 proc., o partija parlamento rinkimuose gauna 12 proc. balsų. Siūlo keisti jaunimą, studentais – kad padirbėtų privačiuose ūkiuose, susipažintų. Švedija gal suteiktų kreditus kai kuriems bendriems projektams su Lietuva – *joint venture*.

1989 m. rugpjūčio 4 d., penktadienis, Kathamarsvikas. 15 val. A. Terlecko pranešimas, daug klausimų, ginčų. Tuo metu A. Buračas man parodė bendro pareiškimo projektą – „Už nepriklausomos valstybės atkūrimą“. Sėdžiu šalia V. Landsbergio, sakau: „Pasirašyčiau, bet neturiu įgaliojimų, gal be mano titulo galima apsieiti.“ Pasitariau su Č. Kudaba, jis: aš pasirašysiu būtinai.

A. TERLECKAS: padėtis Lietuvoje, kaip supranta Nepriklausomybės sąjunga. Parlamentinis kelias (LKP ir Sąjūdis) ir tarptautinės teisės (Nepriklausomybės sąjunga). Pirminis – populiariesnis. Tauta nori, kad nepriklausomybė būtų pasiekta be aukų, gal todėl. Mes sakom – laisvės be aukų nepasieksi. Boikotavom praėjusius rinkimus – kažkas turėjo paskelbti, kad okupacijos sąlygomis. Dūšioj – kad Sąjūdis, ne funkcionieriai laimėtų. Bet Maskvoje Sąjūdžio deputatai nepasiekė nieko. Turėjo elgtis kaip okupuotos šalies atstovai, išeiti. Nesmerkiu, bet to nepadarė. Išsirinksime naują AT. Bet prerogatyva spręsti TSRS liaudies deputatams, ten „agresyvi dauguma“. Viskas tuo pasibaigs. Boikotuosim ar ne, nauja AT bus išrinkta. Tačiau jei ji įtvirtins *status quo* – pavojus realus. Dėl trispalvės padaryta klaida – keliama okupacijos sąlygom. Nori ir Vytį subolševikinti. M. Gorbačiovas pašauktas išsaugoti rusų imperiją. Jei ir norėtų paleisti Pabaltijį, negalėtų to padaryti. Mūsų teisinis kelias – išvesti kariuomenę, mitingais, demonstracijom, bado streikais atkreipti pasaulio dėmesį. Parašų dėl Molotovo ir Ribentropo pakto rinkimas – žinoma, po to neišves, bet turim patys būti įsitikinę. Ekonominio savarankiškumo įstatymas – tai autonomijos reikalavimas. Tai nepriklausomybės ar autonomijos reikalaujame? – nesąmonė. Rugpjūčio 23 d. Sąjūdis kviečia rankutėm, kaip vaikai, susiimti. Mes kviesim visą tautą badauti. Jei lakstysim prie urnų – nieko gero. Lietuvoje vienoje auditorijoje išgirdau – po jūsų pranešimo nesinori gyventi. Kadangi jūs laisvame pasauly, tikiuosi, neatėmiau to noro.

Klausimai. K. BOBELIS: svarbu surasti kelią, kad visi galėtume sukurti kažką stipresnio. Pritariu – eiti ne ekstremistiniu keliu, be žudynių. Ar įmanoma, kad LLL, Nepriklausomybės

* Eugenijus Mindaugas Budrys, g. 1925 m., tapytojas, grafikas, tarnavo P. Plechavičiaus vietinėje rinktinėje, 1944 m. kartu su Jonu Pajauju pasitraukė į Švediją.

sąjunga, Sąjūdis ir atsivertę komunistai eitų kartu? Girdėjome pono J. Paleckio atvirą pareiškimą – ar su juo galima sėsti prie bendro stalo? A. TERLECKAS: mes pasiruošę A. Brazauską priimti į LLL – eiliniu nariu. Siūliau sušaukti Lietuvos nepriklausomybės sąjūdžio suvažiavimą – bendromis jėgomis dėl Lietuvos. Sąjūdis atmetė. Steigiasi daug partijų, skaidomos jėgos. Man patiko gerbiamojo J. Paleckio prisipažinimas – šiandien kalbam, ryt – už grotų, gal ir kartu (salikėje juokas). Kas šiandien eina į Sąjūdį, per daug nerizikuoja, į LLL – taip. Dr. J. NORKAITIS*: ar palankus laiko faktorius? A. TERLECKAS: Rusija bus priversta atsakyti Pabaltijo, bet nori pratęsti agoniją, kad pripažintų inkorporavimą. TSRS turi didesnę naudą iš Suomijos nei iš Pabaltijo. Demokratiniai procesai vyks, Lietuva bus nepriklausoma. Neišeisim parlamentiniu keliu. K. BOBELIS: kodėl visgi negalimas bendras, vieningas tautos frontas? Ar turit geresnį už A. Brazauską, kuris galėtų išeiti į diskusiją su Maskva, kad nebūtų kaip Gruzijoje? A. TERLECKAS: pirmasis sekretorius aklai vykdytų Kremliaus nurodymus, kitaip nebus. Sąjūdis privalo klausyti LKP, kitaip prispaus, uždarys. Kai LKP taps nepriklausoma, tada atsiras galimybė. V. LANDSBERGIS: Sąjūdžio vadovybė – išsigandę naivuoliai, klysta ir tautą klaidina, o gerbiama A. Terleckas krikščioniškai atleidžia. Kad Sąjūdis priklausau nuo LKP – taip nėra. Ten yra įvairios grupės žmonių, neaišku, kas ką valdo. Šachmatais pats žaidžiu – visi priklausom vieni nuo kitų, paimt vieną pėstininką būtų per daug paprasta.

Su Marija, Kazimieru Motiekomis P. Deltuvos kvietimu važiuojam į Visbį, jo dirbtuvę. Autobusu į Gotlando pietus, E. Budrio vadovaujami. Apžiūrėjom jo parodą (metalo dirbiniai). Laivo formos vikingų kapai, uolėtas krantas, kuklios bažnyčios.

1989 m. rugpjūčio 5 d., šeštadienis, Kathamarsvikas. Ryte su Č. Kudaba – koplyčioje, kunigo K. Senkaus pamaldose. Lauke sutinku A. Buračą su pareiškimo projektu – mano pavardės nėra. „Pasitarėm, kad vienintelis be titulo – tada nereikia“. Dvejoju dėl parašo, pagaliau sutinku ir su titulu. Perspausdino iš naujo, pasirašėm visi.

Klėtyje – J. PAJAUJO pranešimas apie rezistenciją. 1939 m. Lietuvos genštabo majoro Vytauto Bulvičiaus knyga apie pasiruošimą okupacijai, partizaninį karą. Jo požiūris į partizaninį karą neigiamas – maža teritorija, nėra tinkamų gamtinių sąlygų. Jis būtų sėkmingas tik tuo atveju, jei tauta vieninga. Svarbiausia – išlaikyti gyvąją jėgą, žmones. Aukotis turėtų tik savanoriai. Į okupantą žiūrėti kaip į nekviestą svečią, išnaudoti kiekvieną progą, kad atstatytų nepriklausomybę. 1940 spalį į Anglijos oro laivyną buvo mėginama pasiųsti 50 jaunuolių, sudaryti Lietuvos eskadrilę. Dėl politinės padėties anglai atsakė. 1941 m. birželio sukilimui rengtasi nuo okupacijos pradžios. Tikslai: paskelbti vyriausybę; apsaugoti materialines vertybes; pastatyti vokiečius prieš faktą – Lietuva nėra TSRS dalis. 1947 m. iš Lietuvos atvyko Juozas Lukša su uždaviniu susisiekti su VLIK'u. Tik po trijų mėnesių užsienyje pavyko susitikti su lietuviais, mėgino izoliuoti. VLIK'as: 1948 m. liepos 6–8 dienomis ryšiai su pogrindžiu nustatyti. Kai grįžo po 2,5 m., aktyvus pogrindis buvo nusilpęs ir demoralizuotas. Nuo 1949 m. – terorizmas, sąskaitų suvedinėjimas. Ir specialūs KGB daliniai – žudė partizanų uniformomis. Atskirti – kas kiek nužudė. VLIK'as neegzistavo, tik ruošėsi pradėti veikti – A. Miškinis, A. Kučingis už tai pateko į lagerius. Vakarų Vokietijoje, Anglijoje – 10 000 lietuvių, o bendruomenėse po 800–900. JAV – 250 000, bendruomenėje – 10 000. Švedijoje lietuvių bendruomenės suvažiavimuose dalyvauja 75–90, tenka kalbėti švediškai. Ta generacija, kuri kalba lietuviškai, išmirs, o bendruomenės turi atsilaikyti.

K. ČEGINSKAS: išgirdome dalyvio išpūdžius. J. Pajaujis padėjo J. Lukšai-Daumantui išslysti iš izoliacijos. Tikras istorikas turi susilaikyti nuo subjektyvumo – šaltiniai, šaltinių kritika, ieškoti originalų. Išgelbėti bent tiesos trupinius: surinkti liudininkus, kas bent kiek žino, išklausti kiekvieną – stribą, operatyvinį darbuotoją, kas žino, kas kur palaidotas. Pats prezidentas A. Smetona – tą valandą buvo silpnas. Bet pasipriešinimą parodė – perėjo sieną.

J. PAJAUJIS: nereikia gėdytis, kad partizanai griebėsi asmeninio keršto. Kaip ir teigti – nė vienas lietuvis nedalyvavo žydų šaudyme. Kiekviena tauta turi padugnių.

* Jonas Norkaitis, g. 1928 m., 1940 m. su tėvais pasitraukė į Vakarų, studijavo filosofiją ir ekonomiką, dirbo Vokietijos pramonės concernuose. Vienas iš Lietuvių kultūros instituto Vokietijoje steigėjų.

ELSS uždarymas. K. GUMAUSKAS: savaitei pasirinkta neapgalvota vieta – prašau atleisti už kuklias sąlygas. Dalyviai iš 7 kraštų – Lietuvos, Vakarų Vokietijos, JAV, Kanados, Šveicarijos, Prancūzijos, Švedijos, iš viso 105, iš Lietuvos 24. Įvairių organizacijų atstovai čia galėjo pasiekti susitarimą. Atvyko Švedijos žurnalistai, partijų atstovai, pasirodė spaudoje, „Amerikos balse“, „Laisvojoje Europoje“. Rezultatai kur kas geresni, nei tikėjomės.

A. TERLECKAS: esu pirmą kartą užsienyje. Stebina nuoširdus sutikimas. Mokyti mums lietuvių kalbos iš jūsų, nes mes žargonu kalbam.

J. ARDYS: dėkoju Lietuvių fronto bičiulių centro valdybos vardu. Be „mes“ ir „jūs“ – visi lietuviai jungiamės į vieną.

V. LANDSBERGIS: kad nebūtų per didelės centralizacijos Lietuvoje – kai ką prie Kauno universiteto. Bet pasaulio lietuvių mokslo ir kultūros centras turi būti Vilniuje, ne Kaune.

V. NATKEVIČIUS perskaitė bendrą Studijų savaitės pareiškimą. Diskusija apie kitų metų ELSS Šveicarijoje.

Pas J. Pajaujį su V. Landsbergiu, Č. Kudaba, A. Terleku, Irena ir Petru* Lukoševičiais, Petru** ir Žiba Klimais. Avietės nuo krūmų, pokalbis su V. Landsbergiu. Sugrįžus įdomiai pakalbėjome su kunigu J. Juraičiu. Vakaras su dainom. E. Varnauskas dėl A. Brazausko vizito į Švediją.

Apie vidurnaktį sugrįžom į salę, kalbėjome su Jaunimo teatro aktorėm. Ir su Ugnė Karvelyte*** – „aš kairioji“. Pacitavo čiliečio poeto posakį: pasaulyje apytiksliai 2 000 žmonių, su kuriais įdomu susitikti. Prisiminė, kaip P. Klimas ir J. Norkaitis įrodinėjo, kad vaikai už tėvus atsako.

V. LANDSBERGIS, kai kalbėjomės prieangyje prie Jono Pajaujo namo: kai Sąjūdis laimės rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą, ne visus vyriausybėje keisti, o palaipsniui; reikia kviesti estus, iš užsienio; premjeras – kaip Prunskienė; teigiamai apie A. Žalį****. Kai kalbėjau apie pasiruošimą LKP suvažiavimui (paankstintam, neeiliniam), apie M. Stakvilevičių,***** jis reagavo rezervuotai. Kviečiau padėti susitvarkyti su konservatoriais partijoje, kartu veikti. Klausinėjo dėl V. Knašio***** – kaip jis, ar tikėtų į žemės ūkio ministrus? Kai nuo Sąjūdžio pretendavo į AT kandidatus – nepraėjo, nepadarė įspūdžio.

E. VARNAUSKAS pokalbio metu: pirmojo sekretoriaus (A. Brazausko) atvažiavimas į Švediją – deputatų grupė – kreiptis į parlamentą laišku. Prieš rašant galėčiau pazonuoti. Delegacijai atsivežti vertėją iš švedų kalbos. Jei A. Brazauskas čia – ir K. Bobelis atvažiuotų (mano klasės draugas). Susipažinti su parlamentine struktūra. Buvau Sąjūdžiui programą nuvežęs – kultūra, pramonė, susisiektis. Švedija nepakeis požiūrio į Pabaltijį, kol nebus susitarimo su Maskva. Konsultacijos Taline, Rygoje. Prekyba, pramonė, ekologija (Ignalina), laivų linija – konkretizuoti. A. Buračas tarsis Geteborge. Švedams ateities rinka yra Rytai. Kokios galimybės, garantijos, jei investuotų? Pirmoji Lietuvos konstitucija buvo radikalesnė už švedų. Dabar čia decentralizacija, pertvarka – kaip ir pas mus. Ekologijoje jie bijo užterštumo – dėl to Lenkija susilaukė pagalbos. Jie kartais galvoja, kad Lietuva yra Lenkijos provincija. Žinoti, kokia produkcijos kaina, koks atlyginimas. Ieško darbo jėgos. Jie netiki politikais.

J. JURAITIS pokalbio metu: rudasis fašizmas, raudonasis ir juodasis, romantiškasis (Italija, Lietuva). „Šefas norėjo kitaip“ – bažnyčia viduramžiais irgi darė negerus dalykus, po to reformavosi. Neatsisakyti socializmo! Vokietijos socialdemokratai priėmė Godesbergo programą prieš 30 m. prie V. Brandto*****, atsisakė marksizmo dogmų. Kancleris H. Šmidtas bažnyčiai: mes, valstybė, duodam infrastruktūrą, o vertybes – jūs. Trys keturios bendražmogiškos vertybės turėtų jungti visus. Stalinas – Pijus XII, Voityla – Gorbačiovas. Dogmas paliekam, atsiveriam pasauliui. Jei mūsų Valė kantone statoma nauja bažnyčia, skiriasi į dvi parapijas ir 10 metų derasi, turtą dalina. Vaikams išaiškinti: buvo kairieji, jais rėmėsi. Anūkams jau lengviau – Gebelso, Himlerio anūkai VFR visai ramiai gyvena.

* Petras Povilas Lukoševičius, g. 1920 m., studijavo ŽŪA. 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Žemės ūkio srities mokslininkas, Lietuvių bendruomenės Kanadoje narys.

** Petras Klimas, g. 1930 m., Lietuvių bendruomenės Prancūzijoje veikėjas, diplomato, užsienio reikalų ministro Petro Klimo sūnus.

*** Ugnė Karvelytė (Karvelytė), g. 1935 m., 1944 m. kartu su tėvais (tėvas – tarpukario finansų ministras) pasitraukė į Vakarus. Studijavo Paryžiuje, ten dirbo leidykloje, vertė Lotynų Amerikos literatūrą, bendradarbiavo spaudoje, radijuje.

**** Alfonsas Žalys, g. 1929 m., Klaipėdos m. vykdomojo komiteto pirmininkas, Aukščiausiosios Tarybos prezidento narys.

***** Mindaugas Stakvilevičius, g. 1931 m., TSRS liaudies deputatas, Sąjūdžio Seimo narys, LKP Šiaulių m. komiteto pirmasis sekretorius.

***** Vytautas Petras Knašys, g. 1937 m., Žemdirbystės instituto Vėžaičių filialo direktorius.

***** Vilis Brandtas g., 1913 m., 1964–1987 m. Vokietijos socialdemokratų partijos valdybos pirmininkas, 1969–1974 m. VFR federalinis kancleris.

Noriu turėti varžovų (Gegner), bet ne priešų (Feinde). Žalieji, socialistai, komunistai. Nuo vaikystės girdėjau: lenkas klastingas, rusas žiaurus, vokiečiai bukas, latvis tingus, o mes geriausi! Šveicarija – turtinga šalis. Bet didžiulis skaičius sergančiųjų AIDS, narkomanų. 80 proc. šveicarų nusiteikę prieš Jungtines Tautas. Bus referendumas dėlėjimo į Europos Bendriją – tikriausiai nelaimės.

1989 m. rugpjūčio 6 d., sekmadienis, Kathamarsvikas–Ljugarnas. Ruošiamės išvažiuoti, iki 12 val. reikia išsikraustyti. Su P. Klimu: pasakoju jam apie grupelę žmonių LKP CK, kurie jau septintojo dešimtmečio viduryje galvojo apie didesnę Lietuvos savarankiškumą (Juozo Nekrošiaus* pasakojimas); apie tai, kaip dėl kontaktų su A. Geručiu ir kitų dalykų Maskvos buvau atšauktas iš Šveicarijos. Jis: „Apie tai rašyti reikia!“

Išlydėjom jachtas „Neriją“ ir „Raganą“ su Jaunimo teatro aktorais, E. Budrys nubraukė ašarą. Prie jo mašinos klausomės „Amerikos balso“ laidos apie Gotlandą. Nuvežė pas J. Pajaujį, ten pavažinėjau dviračiu. Nerūpestingos netvarkos namai. Sėdu prie automobilio vairo, važiuojam pas E. Budrį, kur kiek prašmatniau, bet irgi romantiška netvarka. Nakvojame vienam kambary su Č. Kudaba, gretimame – A. Terleckas (po vienos minutės – jo galingas knarkimas) su M. Černiausku.

1989 m. rugpjūčio 7 d., pirmadienis, Ljugarnas–Stokholmas. Keliamės 5 val. 7–12 val. plaukiame keltu į Stokholmą, kur dar numigome ant grindų. Daug kalbėjome su A. Terlecku. Sutiko V. Vilkėnas**, pas jį apsistojo Č. Kudaba (taip pat anksčiau atvykęs V. Landsbergis). Mes su M. Černiausku – pas Teresę ir Gintautą Būgas. Papietavom prašmatniai terasoje prie jų namo. Prieš pietus sode V. Landsbergis surengė promenadą – „seniai nevaikščiojau“. Palei tvorą ratu iškilmingai žygiuoja, rankomis kareiviškai mosikuodamas. Su Č. Kudaba ir M. Černiausku važiuojame miesto traukiniu į Kungsgataną, pėsčiųjų gatvę, į puikų senamiestį saloje.

1989 m. rugpjūčio 8 d., antradienis, Stokholmas. Telefonu skambinau į TSRS ambasadą – atsisakė kalbėti ir pasiuntinys patarėjas, ir spaudos atašė (matyt, jau žino apie pareiškimą). Pietūs su G. Būga. Su M. Černiausku keliaujame į miestą, pakeliui išsimau dėm ežeriuke prie miesto traukinio stoties. Vėl senamiestyje, Tivoli parke. Sutemus ten fantastiška, bet jau žiūriu iš šalies – kaip ten bus namie?

1989 m. rugpjūčio 9 d., trečiadienis, Stokholmas. Beveik tris valandas pokalbis su Švedijos kairiųjų-komunistų partijos sekretoriais Bo Leinerdal, Maudu Sundkvistu, „Ny Dag“ redaktoriumi Peteriu Petersonu. Laivu į salą – ten apžiūrėjau Skanseno kampą (senieji amatininkai parodyti puikiai, bet per daug asfalto, skaldos). Keletas valandų su socialdemokratų partijos atstovu Gunaru Stenarvu. Atsisveikinimo vakariene – T. ir G. Būgos, V. Vilkėnas, J. Lingis, J. Mockapetris (LLL, vegetaras, ramus, bet kai paliečiama politika – nesusikalbėsi), A. Terleckas, V. Landsbergis, Č. Kudaba, M. Černiauskas.

Švedijos kairiųjų-komunistų partijos sekretorius organizaciniam darbui BO LEINERDALAS ir tarptautinis sekretorius MAUDAS SUNDKVISTAS: partijoje 13 000 narių, 300 vietinių organizacijų. Rinkimuose gavo apie 6 proc. balsų, 21 parlamento narys, palaikė 300 000 rinkėjų. KP įkurta, atsiskyrus nuo socialdemokratų, 1917 m. gegužės mėn. 1967 m. pakeitė pavadinimą: kairiųjų-komunistų. Bendradarbiaujame su žaliaisiais, socialdemokratais, 1964 m. atsisakėme „broliškų ryšių“ su TSKP, nuo to laiko nepriklausomi, dirbame nesikišimo, lygybės pagrindu. Pajamos: valstybės dotacija pagal rinkimų rezultatus, nario mokestis, palaikymo fondai, loterijos. Geri ryšiai su skandinavų, Vengrijos, Jugoslavijos partijomis, jokių ryšių su Čekoslovakijos (nuo 1968 m.) ir Lenkijos (nuo 1981 m.) KP. Su TSKP kas antrus metus keičiamasi delegacijomis. Sekame įvykius, norime turėti ryšius, pasikeisti delegacijomis su LKP. Pozityviai vertiname įvykius Pabaltijyje. Nepriklausomybės judėjimas – ar tai išsivadavimas iš TSRS, iš TSKP, ar nacionalinio išsivadavimo judėjimas? Tačiau ir mūsų partija, ir mūsų visuomenė bijo nacionalizmo. Vyriausybė, spauda vertina

* Juozas Nekrošius, g. 1935 m., žurnalistas, poetas, 1964–1973 m. dirbo LKP CK. Valstybinio leidyklos, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto pirmininkas.

** Valentinas Vilkėnas, g. 1920 m., inžinierius, architektas, Švedijos lietuvių bendruomenės vadovybės narys.

atsargiai – nežinom, ar pasiseks M. Gorbačioviui. Gali atsitikti kaip Tiananmenio aikštėje Kinijoje, būtent taip komunistai sprendžia problemas. Mes buvome patikėję ta istorija apie savanorišką įstojimą. Švedai daugiau praktikai negu istorikai, bet istorija gali įkasti iš praeities.

PETERIS PETERSONAS, „New Dag“ (Kairiųjų-komunistų laikraštis) redaktorius. Švedai politiškai aktyvūs, bet partijomis nesidomi, partinį laikraštį leisti sunku. Partijos aparate – 20 apmokamų žmonių Stokholme ir 1–3 provincijoje, iš viso apie 40. Laikraštyje – 10 žurnalistų ir administracija. Pertvarką TSRS čia dauguma supranta miesčioniškai – tik ekonominė būtinybė. Nepastebi, kad ideologinis atsinaujinimas. Socializmas buvo suprantamas kaip taika (bet Kinijos–Vietnamo–Kambodžos konfliktas), nedarbo likvidavimas, socialinė lygybė, infliacijos nebuvimas (bet Lenkijoje dabar – 500 proc.). TSRS dabar pasisako prieš lygiavą, pas mus – daugiau už lygių galimybių sudarymą. Dabar patiriame sunkumų, nes švedų komunistai gynė TSRS, nežinodami teisybės. Ištikima TSRS nedidelė komunistų partija, per rinkimus gaunanti tik porą tūkstančių balsų: M. Gorbačiovas – joks tikras komunistas, jis buržuazinę valdžią nori grąžinti. Mokesčiai Švedijoje aukščiausi pasaulyje. Aukščiausias pajamas gaunantys moka 70–75 proc. Bet mažiausias pajamas gaunantys, kurių 3 milijonai, mokesčių beveik nemoka. Medicininis aprūpinimas visiems, tačiau laukti akių operacijos tenka 5–7 metus. Suvalstybinta 7–8 proc. pramonės. Tie rezultatai, kurie pasiekti darbininkų judėjimo dėka, funkcionuoja nepakankamai efektyviai. Reikalingos reformos. Socializmo idealai gyvi, reikia naujų kelių. Rinkimuose socialdemokratams gauna apie 45 proc. balsų, jiems reikia kitų partijų palaikymo, dažniausiai gauna iš mūsų.

15 val. Socialdemokratų partijoje su GUNARU STENARVU (kalbam vokiškai, jis iš karto tujina, kaip Švedijoje priimta). Negalim kištis į jūsų reikalus. Rūpi, kaip europiniai procesai, sienos, kad nepamaišytų. Kontaktų daugiau su Estija, Latvija, čia didelė jų emigracija. Partija 30 metų valdžioje, bet mažumos vyriausybė, priklausanti nuo paramos. Kontaktai su profsąjungom, socialinė politika, saugumas, užimtumas – švediškasis modelis. Žmonės palaiko. Gerai ne tik darbininkams, bet ir buržuazinių partijų ekonominėms organizacijoms. Visuomeninės organizacijos, artimos SDP – nuo vaikų iki laidojimo. Kapitalistinėje visuomenėje socialdemokratų ir profsąjungų dėka siekiame teisingo visuomenės sukurtu turto padalijimo. Norime pasiekti ne tik darbininkus, bet ir vidurinę klasę, kuri neblogai uždirba. Siekiame užtikrinti teisingumą, pasiruošę reformuoti mokesčių sistemą, kad laimėtų vidutiniškai uždirbantys. Gerai uždirbantys gali manevruoti, o tiems, kurie įsiskolinę, reikia padėti. Lenkijoje gali tapti milijonieriumi beveik nemokėdamas mokesčių. Nenorim pensijų, gydymo sistemos, paslaugų privatizavimo, ko siekia dešinieji. Partija turi 1,1 milijono narių, 300 000 kolektyviniai (gamyklose). 80 proc. spaudos palaiko buržuazines partijas, tik 20 proc. artimesni socialdemokratams. Centriname aparate 70 funkcionierių ir 100 provincijoje. Demokratija sukuria geras sąlygas ekonomikos kilimui, bet automatizmo nėra. Perdavė VFR socialdemokratų tarptautininkų telefonų numerius.

1989 m. rugpjūčio 10 d., ketvirtadienis, Stokholmas–Maskva–Vilnius. Į Arlandos oro uostą nuvežė V. Vilkenas. Su Č. Kudaba, V. Landsbergiu, M. Černiausku skrendam į Maskvą. Deputatų salėje – su V. Landsbergiu. 23 val. Vilniuje.

Lėktuve Stokholmas–Maskva mano vieta greta V. Landsbergio. Atkreipė dėmesį į K. Prunskienės nuotrauką „Moscow news“ – sėdi šalia A. Brazausko. Lėktuve dalino naujausią „Spiegel“. Žurnalo viršelyje – nuotrauka su nacistų partijos simbolika – apie ją pagrindinis žurnalo straipsnis. V. L.: su KP reikėtų pasielgti taip pat, kaip buvo pasielgta su nacių partija.

Maskvoje deputatų salėje V. L., išsitiesęs ant sofos, skambino į Vilnių: „Būčiau ne JAV – parašų rinkimo po LLL tekstu dėl armijos išvedimo nebūtų buvę; rugpjūčio 23-iąją viskas pasakyta – reikia ramiau“.

Maskvoje paskambinau V. BERIOZOVUI, jam papasakojau apie reakciją į mano parašą. „Grįši – pasiaiškinsim. Gal nėr to blogo, kas neišeitų į gera“. V. LANDSBERGIS (susiskambinęs su V. Čepaičiu ar Z. Vaišvila, galėjau tik spėti, su kuo) pasakojo: perskaite mūsų (Gotlando) tekstą Taryboje (Sąjūdžio), sutiko plojimais; bet jiems neaišku, kodėl J. Paleckis ne pagal abėcėlę pasirašė, gal atskirai pasirašinėjo? A. Brazausko Klaipėdoje apie nepriklausomybę paklausę, jis atsakęs: „Nerealu“. Apie A. Brazauską – ar ne per daug jis spaudimui, įtakai pasiduoda?

Ir į Vilnių su V. L. skridome vėl sėdėdami šalimais. Abu intensyviai skaitėme laikraščius. Papasakojau apie LKP narių apklausą. Apklausti 1 100 partijos narių, pirmoje vietoje A. Brazauskas – 900 paminėjo, toliau V. Beriozovas – 300, J. Paleckis – 89, V. Landsbergis – 71. Susidomėjo, klausinėjo, kiek kiti paminėti.

Iš Gotlando pastebėjimų

J. Pajaujis vis įgelia A. Terleckui: vėluojiesi, nedrausmingas – į savo pagrindinę grupę neimčiau. A. Terleckas: pagrindinės grupės, kur griežta drausmė, ilgiau kaip dvejus metus neišsilaiko.

A. Terleckas populiarius, vis apsuptas savaitės dalyvių. Daug kas: jį reikia skirti ministru! A. Terleckas: cho cho cho... O ką – jeigu vidaus reikalų ministru būčiau, samagonščikus tuoj sutvarkyčiau. Savaitės dalyviai dėl A. T. antialkoholinio nusistatymo jį vadino blaivininku. A. T.: taip, taip, bet aš nekategoriškas, truputį išgerti galima, „Dainavos“, „Palangos“ paragaudavom.

Įsiminė A. Terlecko blaivus požiūris ir į Antaną Sniečką, Sąjūdžio kritika. Na ir, žinoma, nepamirštas jo griausmingas knarkimas paskutinę naktį E. Budrio namuose. Pagalvojau, kad sėdėję vienoje kameroje kentėjo...

Tik atplaukus kai kurie (paskui supratome – V. Svilas ir keli jo draugai) sutiko prieššakai: bolševikai, KGB agentai. Ir dėl mano dalyvavimo, tuo labiau pasirašymo ginčijosi, ne visi norėjo. V. Svilas: net Tomas Venclova, pasitraukęs į emigraciją, savo tėvo nepasmerkė.

Savo pranešime sakiau, kad LKP pasisako už suverenumą, o tai lygu nepriklausomybei. K. Motieka suabejojo – kokiam dokumente? Paskui, kai važiovome į Visbį ir jam pasakiau, kad pasirašiau, kad gali būti blogai, jis – ginsim!

E. Varnausko pritarimas mano parašui, jo pastangos organizuojant kelionę į Gotlandą – jo kvietimu atvykau.

J. Pajaujis po mano parašo: prašyk čia politinio prieglobsčio, grįžti tau pavojinga.

G. Būga: prieškario laikais komunistu būti buvo sunku, pavojinga, tik idealistai galėjo būti. Tokie ir buvo A. Sniečkus, J. Paleckis, M. Gedvilas. Geriausias variantas Lietuvai – galėjo daugiau padaryti, ir Stalinas jų paklausydavo... Dabar eiti per lėtai gali būti pavojinga, per greitai – dar pavojingiau. Maskva Pabaltijį gal ir atiduotų, bet kaip su kitais? Jei Ukraina pajudėtų? Todėl vargu ar galės... T. Būgienė: atvažiuosiu į Lietuvą, kai bus tiesioginis susisiektimas Stokholmas–Vilnius. Gintautas: o aš – kai bus išvesta okupacinė kariuomenė. Kai sakiau, kad mano abu sūnūs žurnalistiką studijuoja, vienas jau „Gimtajame krašte“ dirba, Gintautas pastebėjo: trečioji žurnalistų karta, tėvas ir rašytoju buvo.

ELSS įkūrėjai ir įkvepėjai – LAF'as (Lietuvių aktyvistų frontas). Įspūdis, kad dauguma idealistai, nuoširdūs žmonės, myli Lietuvą. Savaitės dalyviai – ir įžymių tarpukario veikėjų sūnūs, duktė. Kiek Lietuva inteligentijos neteko...

Lietuvoje, emigracijoje labiausiai nori VIENYBĖS.

Gotlando komunikatas buvo pasirašytas šiame Drakų dvaro klojime.
1989 m. LVNA.

PAVĖLUOTAS PERSPĖJIMAS

Margareta Tečer.

Pavėluotas jis dėl to, kad 1997 metais, kai Margareta Tečer šį laišką Vilniaus konferencijos dalyviams atsiuntė, eurointegracijos procesai Lietuvą jau buvo įsukę taip, jog sustabdyti jų nebūtų buvę įmanoma: integravimasis į Lenkiją, kartu su Lietuva sudariusia didžiulę Europos viduramžių imperiją, o tuo labiau – į buvusios Rytų imperijos erdvę – mums buvo ne alternatyvos Vakarų Europai. Tačiau praskaidrinti vis intensyvėjantį europėjimo procesą galbūt būtų padėjęs. Laiškas, deja, buvo nuslėptas. Jo nesvarstė nei konferencijos dalyviai, nei skaitė visuomenė. Kas už sprendimą dokumentą įkalinti yra atsakingas, sužinosim, matyt, dar negreit. Bet sužinosim.

Įdomus ir reikšmingas yra ir kitas laiško aspektas, susijęs su pačia laiško autore. Juk ne kas kitas, o būtent „geležinė ledi“, karšta privatizacijos šalininkė, kartu su Ronaldu Reiganu yra atsakinga už pasaulį, kurį šiandien vadiname globalizmu. Kai ėmė buksuoti pagal Džono Meinardo Keinso „valdomos laisvosios rinkos“ filosofiją sukurta Bretono Vudso sistema, kurios siekis buvo „gerovės valstybė“, būtent ji pasiūlė korporacijas išvaduoti iš tiesioginės socialinės atsakomybės ir leisti joms eiti per pasaulį ieškant didžiausio pelno. Per beveik du dešimtmečius Margareta Tečer (premjerė tapo 1979 metais) spėjo pamatyti ir suprasti, ką žmonėms atnešė šis jos sprendimas, todėl atsirado ir šis laiškas, ir vėlesni dar radikalesni jos išsakyti globalizmo vertinimai. Nors ir pavėluotas, M. Tečer laiškas buvo labai prasmingas. Tikėtina, kad aktualumo jis nepraranda ir taip nusikalstamai pavėlavęs.

Margaret Tečer

Laiškas Vilniaus konferencijai

1997 m. gruodžio 5 d.

KREIPIMASIS Į VILNIAUS KONFERENCIJĄ DĖL EUROPOS SĄJUNGOS

Gailiuosi, kad negaliu dalyvauti jūsų konferencijoje, tačiau aš linkiu jums sėkmės priimančioms sprendimus.

Ši konferencija suteikia galimybę tiems, kurių šalys trokšta prisijungti prie Europos Sąjungos, išgirsti Europos Parlamento atstovų nuomonę iš pirmųjų lūpų ir aptarti esminius klausimus, liečiančius daugelį iš mūsų, kurie nuoširdžiai prisijungė prie Europos ekonominės bendrijos.

Šiuo metu susiformavusi Europos Sąjunga labai skiriasi nuo tos Bendrijos, į kurią mes stojome. Vis daugiau nacionalinių parlamentų įgaliojimų yra perduodami struktūroms, kurios mažai atsiskaito ar visai neatsiskaito tautoms ir kurių tikslas yra sulydyti Europos tautas į federalinę supervalstybę. Centralizuota biurokratija, kurios vis didėjančios galios anuliuoja mūsų parlamentų sprendimus, ir Europos Teismas, kuris gali pakeisti mūsų įstatymų nuostatas, ardo mūsų nacionalinį suverenitetą. Be to, pagal Ekonominės ir monetarinės sąjungos planus bus sukurta vieninga valiuta ir įsteigtas naujas Centrinis Europos bankas, dėl kurių susilpnės mūsų suvereni palūkanų normų ir mokesčių politikos kontrolė.

Daugelis iš jūsų asmeniškai patirs centralizuoto valdymo, kurį supervalstybė vykdys regionų atžvilgiu, pasekmes. Laikui bėgant, turėdami drąsos ir pasiryžimo, jūs galėsite išsilaisvinti ir atstatyti savo nacionalinius identitetus, kultūras ir suverenią nepriklaus-

somybę. Man nereikia jums priminti, kokia brangi yra laisvė. Jūsų laisvė buvo sunkiai iškovota. Ją reikia puoselėti ir saugoti. Nors ir vilioja perspektyva surasti prieglobstį tarp Vakarų tautų, aš jus kviečiu labai kruopščiai apsvarstyti visas prisijungimo prie Europos Sąjungos pasekmes prieš žengiant tokį negrįžtamą žingsnį. Išaiškinkite žmonėms visus faktus, ir tegul jie nusprendžia, ar galimi narystės privalumai atvers tą suverenumo dalį, kurios teks atsisakyti. Todėl aš sveikinu jus, pradėjusius šias diskusijas Lietuvoje, kuri buvo pirmoji respublika, atgavusi savo nepriklausomybę iš Sovietų Sąjungos.

Margaret Thatcher

With Compliments

1997 m. gruodžio 5 d.

KREIPIMASIS VILNIAUS KONFERENCIJA
DEL EUROPOS SAJUNGOS

Gailiuosi, kad negaliu dalyvauti jūsų konferencijoje, tačiau aš linkiu jums sėkmės priimant sprendimus.

Ši konferencija suteikia galimybę tiems, kurių šalys trokšta prisijungti prie Europos Sąjungos, išgirsti Europos parlamento atstovų nuomonę iš pirmųjų rankų, ir aptarti esminius klausimus, liečiančius daugelį iš mūsų, kurie nuoširdžiai prisijungė prie Europos ekonominės bendrijos.

Šiuo metu susiformavusi Europos Sąjunga labai skiriasi nuo tos Bendrijos, į kurią mes stojome. Vis daugiau nacionalinių parlamentų įgaliojimų yra perduodami struktūroms, kurios mažai atsiškai ar visai neatsiškai prieš tautas, ir kurių tikslas yra sulydyti Europos tautas į federalinę supervalstybę. Centralizuota biurokratija, kurios vis didėjančios galios anuliuoja mūsų parlamentų sprendimus, ir Europos Teismas, kuris gali pakeisti mūsų įstatymų nuostatus, ardo mūsų nacionalinį suverenitetą. Be to, pagal Ekonominės ir monetarinės sąjungos planus bus sukurta vieninga valiuta ir įsteigtas naujas Centrinis Europos bankas, ko pasekoje susilpnės mūsų suvereni valdymu normų ir mokesčių politikos kontrolė.

Daugelis iš jūsų asmeniškai patirs centralizuoto valdymo, kurį supervalstybė vykdys regionų atžvilgiu, pasekmes. Laikui bėgant, turėdami drąsos ir pasiryžimo, jūs galėsite išsilaikyti ir atstatyti savo nacionalinius identitetus, kultūras ir suverenią nepriklausomybę. Man nereikia jums priminti, kokia brangi yra laisvė. Jūsų laisvė buvo sunkiai iškovota. Ją reikia puoselėti ir saugoti. Nors ir vilioja perspektyva surasti prieglobstį tarp Vakarų tautų, aš jus kviečiu labai kruopščiai apsvarstyti visas prisijungimo prie Europos Sąjungos pasekmes, prieš žengiant tokį negrįžtamą žingsnį. Išaiškinkite žmonėms visus faktus ir tegul jie nusprendžia, ar galimi narystės privalumai atvers tą suverenumo dalį, kurios teks atsisakyti. Todėl aš sveikinu jus, pradėjusius šias diskusijas Lietuvoje, kuri buvo pirmoji respublika, atgavusi savo nepriklausomybę iš Sovietų Sąjungos.

Margaret Thatcher

MĄSTYMAI

APIE PILNUTINĘ DEMOKRATIJĄ

„Nepriklausomybės sąsiuviniai“ sugrįžta prie pilnutinės demokratijos temos, kurią 2013 2(4) numeryje pagal Lietuvių Fronto 1948 m. sausio 24–25 d. suvažiavimo dokumentus pristatė Vidmantas Valiušaitis. Šiame numeryje spausdiname Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docento Algimanto Jankausko interviu, kuris 2014 m. gegužės 9 d. transliuotas „Laisvosios bangos“ radijo pokalbių valandoje „Naktigonė“ apie ateities Lietuvą. Pašnekovą kalbino Agnė Baliukonytė ir Paulius Kruopis.

Taip pat pirmą kartą publikuojamos vieno iš Lietuvių Fronto programos variantų, Antano Maceinos parengto ir bičiuliams frontininkams platinto „Pilnutinės demokratijos pagrindų“ ištraukos. Šis dokumentas tęsia tarpukario Lietuvos (deklaracija „Į organizacijos valstybės kūrybą“ 1936 m.) ir nacių okupacijos metų („Į reformuotą demokratiją“ 1943–1944 m.) pilnutinės demokratijos svarstymus. Išeivijoje pilnutinės demokratijos svarstymai atgaivinti pabėgėlių stovyklose Vokietijoje, Lietuvių Fronto leidinyje „Mažasis židinys“ 1945–1948 m. (žr. www.e-paveldas.lt). A. Maceinos, Juozo Girniaus straipsniuose suformuluoti pilnutinės demokratijos ir nepasaulėžiūrinės politikos principai toliau diskutuoti LF suvažiavimuose Tiubingene, Bad Kanstate, Felbache.*

Dokumentas saugomas Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių skyriuje F181-131 (šapirografuotas mašinraštis, 102 p.). Skaitytojams siūlomi dokumento fragmentai (p. 1, 4–5, 11–14) yra neredaguoti, kiek techniškai tvarkyti. Spaudai parengė Algimantas Jankauskas ir Santa Kančytė. Dėkojame Tatjanai Maceinienei už suteiktą galimybę jį skelbti.

INTERVIU SU ALGIMANTU JANKAUSKU

Papasakokite apie pilnutinės demokratijos idėjos šaknis ir kūrėjus. Kas yra pilnutinė demokratija?

Tai yra Lietuvos politinės minties paveldo dalis, apimanti laikotarpį nuo tarpukario, besitęsianti nacių okupacijos laikotarpiu ir baigiama išeivijos dokumentu „Į pilnutinę demokratiją“. Tai kelių dešimtmečių, ne vieno žmogaus svarstymai apie demokratijos principus, apie tai, kokia turėtų būti ateities Lietuvos valstybė. Jei kalbėtume apie ištakas, tai jos siekia nepriklausomybės pradžią, kai keletas daugiausia emigracijoje gyvenusių žmonių – Pranciškus Būčys, Fabijonas Kemėšis, Kazys Pakštas – ėmė galvoti, kokia atkurta nepriklausoma Lietuva turėtų būti. Be abejonės, jie vadovavosi vakarietiškos demokratijos idėjomis, ir viena iš jų buvo kultūrinės autonomijos idėja, kuria ir buvo pradėti svarstymai nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje.

Be paminėtų pavardžių prie pilnutinės demokratijos ištakų ir kūrėjų buvo profesorius Stasys Šalkauskis, kuris greičiausiai ir sukūrė šį terminą. Dar 1926 m. savo veikale

* Žr. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2013, Nr. 2(4), p. 8–45.

„Momento reikalai ir principų reikalavimai“ jis kėlė kultūrinio federalizmo klausimą, apmąstydamas 1926 m. Seimo rinkimų rezultatus, svarstė valstybės ateities perspektyvą.

Kitas tarpsnis, kai nauja karta atėjo su pilnutinės demokratijos svarstymais, yra garsioji 1936 m. „Naujojoje Romuvoje“ paskelbta deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“. Šios naujos katalikiškos generacijos branduolį sudarė žymūs tarpukario žmonės Antanas Maceina, Pranas Dielininkaitis, Juozas Ambrazevičius-Brazaitis, Ignas Skrupskelis ir kiti, kurie, atsakydami į autoritarinio Antano Smetonos režimo praktiką, kūrė alternatyvą režimui ir sykiu kritikavo seimokratinę demokratijos tarpsnį.

Kad tai nebuvo atsitiktinis dalykas, liudija tai, jog svarstymai pratęsti nacių okupacijos metais. Organiškiosios valstybės svarstymus daugiausia tęsė Antanas Maceina ir Juozas Brazaitis. Antras sisteminis pilnutinės demokratijos dokumentas – 1943–1944 m. pasvarstymai „Į reformuotą demokratiją“, publikuoti pogrindiniame žurnale „Į laisvę“.

Galiausiai jau išeivijoje šitos idėjos vėlgi nebuvo pamirštos, galvota apie ateities Lietuvą, kokia ji turėtų būti. Išeivijoje trečiosios generacijos žmonės, kurie tarpukariu daugiau reiškėsi kaip kultūrininkai, okupacijos metais pakilę, susiorganizavę į rezistencinį Lietuvių Fronto sąjūdį, sukūrė dokumentą pavadinimu „Pilnutinės demokratijos pagrindai“, kurio antroji redakcija 1958 m. išleista jau minėta studija „Į pilnutinę demokratiją“.

Ar pilnutinės demokratijos vizija šiandien yra vis dar aktuali? Ar ji galėtų būti idealas, kurio siekia mūsų valstybė?

Praėjo nemažai metų, tačiau principai – asmens pirmenybės, įvairovės principas, demokratijos kaip savivaldos supratimas, – manau, yra aktualūs ir laukia sudabartinimo.

Perverskim tuos puslapius. Pilnutinėje demokratijoje į pirmą vietą iškeliamas asmuo, o ne valstybė. Ką tai reiškia?

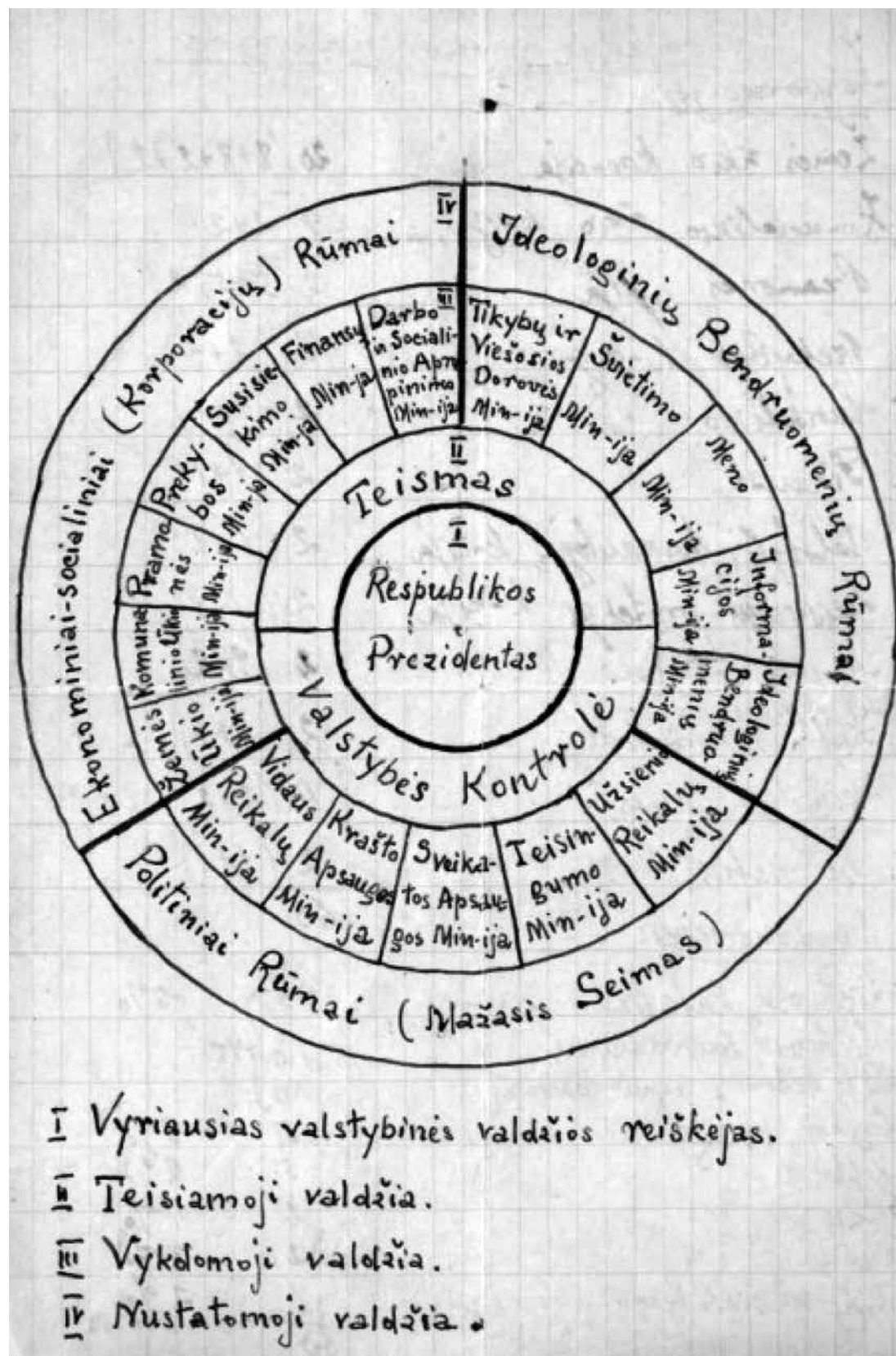
Pagrindinis pilnutinės demokratijos principas yra asmuo. Dar tarpukario deklaracijoje „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ jos autoriai labai aiškiai skiria žmogų kaip individą ir žmogų kaip asmenį. Demokratijos pilnatvė, jos autentiškumas, tikroji raiška suvedama į žmogaus asmenį ne tik politinėje, bet ir socialinėje, kultūrinėje srityje. Taigi pirmenybė asmeniui, ne valstybei. Pirmenybė valstybei reiškia totalizmą, kuris tarpukariu įsitvirtino daugelyje šalių. Šitais svarstymais buvo kuriama demokratija su realiu turiniu. Ir tas realus turinys plaukė iš pamatinio asmens pirmenybės principo visose gyvenimo srityse.

Tokiu atveju, ko gero, nesuklydčiau teigdamas, kad pasaulėžiūros klausimais, kurie liečia asmenį, jo pasirinkimus, valstybė turi būti neutrali. Galbūt galėtumėte paaiškinti, kas yra ta nepasaulėžiūrinė politika ir ką reiškia valstybei būti neutraliai šioje srityje?

Asmens pirmenybės principas reiškia, kad politinėje demokratijoje žmonės turi būti visi lygūs kaip piliečiai, turėti teisę rinkti ir būti renkamiems; socialinėje demokratijoje tai reiškia asmens pirmenybę prieš ūkį, žmogaus orumą palaikančią ūkio sąrangą; kultūrinėje demokratijoje asmens pirmenybė pirmiausia pasižymi tuo, kad valstybė negali diktuoti žmogui jo įsitikinimų. Priešingu atveju pasaulėžiūrinė politika reikštų totalitarinę valstybę, nes pasaulėžiūrinė sritis iš esmės yra asmenybinė sritis, kiekvieno iš mūsų įsitikinimų sritis, todėl valstybės tiesioginis kišimasis, pozityvus jos tvarkymas demokratijoje yra negalimas – toks yra nepasaulėžiūrinės politikos, arba, kitaip sakant, pilnutinės demokratijos kultūrinės dalies išeities taškas.

Tuomet ar valstybė gali ir kiek gali kištis į pasaulėžiūrinę sritį?

Pilnutinės demokratijos kūrėjai kultūrinę, dvasinę sritį palieka tvarkyti asmeniui, šeimai, kultūrinėms bendruomenėms, kurios yra arčiausiai šitų dalykų. Valstybė prievarta negali pozityviai tvarkyti vienos ar kitos pasaulėžiūros – tai jau būtų totalistinė linkmė šioje srityje. Praktiškai pasaulėžiūrinė sritis apima švietimą, ugdymą, humanitarinius mokslus, menus. Žvelgiant iš nepasaulėžiūrinės politikos arba kultūrinės demokratijos perspektyvos tai reikštų, kad ne valstybė pozityviai tvarko šią sritį, bet kultūrinės bendruomenės. Ir

Stasio Šalkauskio rankraščinio dokumento „Pilnutinė demokratija. Naujosios santvarkos metmens“ valstybės valdymo schema. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.

būtent jos turėtų rūpintis švietimu, ugdymu, tikiybiniais reikalais, palikdamos valstybei tarnybinį vaidmenį.

Jei visuomenėje yra susiorganizavusios tiek katalikiška, tiek protestantiška, tiek žydų, tiek laisvamaniška bendruomenės, jos kaip ir visos kitos bendruomenės turi lygias teises reikštis demokratinėje valstybėje. Jos turėtų būti pagrindinis subjektas tvarkant ugdymo, švietimo turinį, o valstybei tektų tik patarnaujantis vaidmuo.

Ar tai reiškia, kad Bažnyčia yra apskritai atskirta nuo valstybės? Ar žmonės, patekę į valdžios organus ir skleidžiantys katalikiškas idėjas, tarkim, švietimo srityje, vis dėlto gali tai daryti per valstybę?

Nepasaulėžiūrinės politikos idėjos autorius A. Maceina, pats būdamas praktikuojantis katalikas, susilaukė gan aršios kritikos dėl šitokių pasvarstymų. Pradžia buvo, kai tarpukariu jis parašė garsųjį savo veikalą „Socialinis teisingumas“. Šis veikalas sukėlė audrą katalikiškoje bendruomenėje, o išeivijoje, kai jis kūrė pilnutinės demokratijos tekstus, buvo apskūstas Vatikano įstaigoms, kad tokia pozicija neatitinkanti oficialios Vatikano doktrinos. Jo įsitikinimu, tikra demokratija negali būti išbaigta, jei nepaisoma asmens pagerbimo kultūrinėje, dvasinėje srityje. Pozityvus valstybės tvarkymas šiose srityse būtų diktatas ir vestų į totalitarizmą.

Kaip tokiu atveju turėtų veikti prigimtinių bendruomenės, kad nebūtų pažeistas asmens pirmumo principas? Sakykime, kaip įtvirtinti tėvų teisę į vaikų ugdymą?

Asmens pirmenybės principas yra pamatinis pilnutinės demokratijos principas. Kitas principas yra atrama į prigimtines bendruomenes – į šeimą, religines, profesines bendruomenes, kuriose asmuo randa natūralią atramą bei asmenybiškumo išraišką ir sykiu suteikia demokratijai realaus savivaldos turinio. Liberaliąją demokratiją, kokią mes turime ir Lietuvoje, daugelis kritikuoja dėl formalaus, procedūrinio turinio, kad pilietis aktyvus būna tik kartą per ketverius penkerius metus, rinkimų kampanijos, rinkimų metu, o visus kitus sprendimus už jį priima elitas. Pilnutinė demokratija į didžiulį tarpą, atsirandantį tarp atskiro piliečio ir valstybės institucijų, įterpia prigimtines bendruomenes, kurios organizuojamos savivaldos principu ir kurios, pagal pilnutinės demokratijos kūrėjų pasvarstymus, demokratijai suteikia realų turinį. Jos nepalieka vien tik formalios procedūros be turinio. Kaip minėjau, šeima, religinės, profesinės bendruomenės yra labai svarbios šiuose svarstymuose, ir grįžtant prie aktualumo, šiandien mes labai pasigendame bendruomeniškumo, realiai veikiančių bendruomenių. Tai būtų didžiulė atrama šiuolaikinei Lietuvoje veikiančiai demokratijai.

Tačiau bendruomenės skiriasi ne tik kultūrine prasme. Teigiama, kad Lietuvoje vis didėja skirtis tarp turtingųjų bei vargingųjų. Kaip manote, ar socialinės demokratijos modelis padėtų išspręsti skurdo problemas, kad materialinis aprūpinimas neteiktų pirmenybės atskiroms bendruomenėms?

Pažvelgę į šiuolaikinę Lietuvą egzistuojančią demokratiją, pilnutinės demokratijos kūrėjai pasakytų, kad jos nėra. Ir pirmiausia dėl socialinio matmens. Kaip gali egzistuoti demokratija, jei tokia didžiulė socialinė skirtis tarp turtingų žmonių ir skurdžių, kai skurstantieji turi galvoti, kaip išgyventi dieną, kaip surasti duonos kąsnį, o ne apie kokius nors politikos dalykus ir aukštesnius valstybės valdymo reikalus? Socialinės demokratijos esmė yra ta, kad ūkis turi būti palenktas asmens poreikiams, žmogaus orumo palaikymui. Mūsų gi turima realybė, egzistuojanti socialinė atskirtis visiškai prasilenkia su šioje programoje deklaruojamais principais.

Kokios būtų išeitys? Pirmiausia kiek įmanoma reikia siekti socialinės atskirties įveikimo. Antra išeitis, anot pilnutinės demokratijos kūrėjų – asocijuoti visuomenę profesiskai. Mūsų visuomenės asociatyvumo lygis yra labai menkas palyginti su liberaliomis Vakarų demokratijomis. Ten asocijuota visuomenė sudaro iki 80 procentų gyventojų, o į asociacijas,

profesines sąjungas ar darbdavių organizacijas susibūrusių Lietuvos žmonių dalis nesiekia nė 20 procentų. Tuo tarpu asociatyvi visuomenė, pasak pilnutinės demokratijos kūrėjų, yra tas savivaldos veiksnys, kuris ir suteikia demokratijai autentišką ir realų turinį. Taigi be socialinės atskirties įveikinėjimo, kitas iššūkis būtų profesiskai asocijuoti visuomenę ir pavesti jai spręsti daugelį klausimų, kuriuos dabar sprendžia valstybė.

Kai kalbame apie kultūrinę demokratiją, sakome, kad norėdami pakeisti aplinką, valstybę, patys žmonės turi jungtis į valdymą savivaldos pagrindu. Kalbėdami apie socialinę demokratiją sakome, kad štai, valstybė turi remti ar suteikti sąlygas tokioms bendruomenėms. Taigi valstybė turi padėti būti aktyvesniems, demokratiškesniems? Ar pilnutinės demokratijos esmė yra suteikti kuo geresnes sąlygas žmogui įsijungti į valstybę?

Visiškai teisingai. Politinė demokratija be socialinės ir kultūrinės demokratijos pagal pilnutinės demokratijos autorius yra nebaigta ir nereali, neveikianti, formali. Profesiskai organizuota, korporatyvinė visuomenė sudaro socialinės demokratijos pagrindą. Ji turėtų būti autonomiška – valstybė turėtų tik tarnybinį vaidmenį. Negatyvia prasme korporatyvinės visuomenės terminas mus pasiekęs iš Musolinio Italijos, tačiau pilnutinės demokratijos kūrėjai tiek tarpukariu, tiek išeivijoje kalbėjo apie bendruomeninį autonomišką korporatyvizmą, kylantį iš žmonių iniciatyvos. Valstybė čia turėtų atlikti patarnaujantį, tarnybinį vaidmenį.

Bet šiandien turbūt turėtume skatinti tokias bendruomenes?

Be abejonės. Šiandieninėje Lietuvoje labai trūksta bendruomeniškumo matmens, mūsų visuomenėje labai trūksta asociatyvumo, o būtent tai ir sukuria realaus demokratijos veikimo prielaidas.

Mes kalbėjome, kad žmogus dažnai galvoja apie tai, kaip pragyventi. Ką apie tai galvoja socialinės demokratijos kūrėjai? Tarpukariu viskas rėmėsi žemės ūkiu. Įvykdžius žemės reformą, žmonėms leista po truputį prasigyventi patiems. Šiandien žemės ūkio pozicija yra visiškai kitokia, ir nebeaišku, kokią materialų pagrindą žmogus turėtų turėti, kas jį turėtų suteikti, kad jis galėtų ir politiškai, ir kultūriškai įsijungti į valstybę.

Tarpukario Lietuvos sėkmė, tarpukario Lietuvos valstybės pagrindas buvo po Nepriklausomybės karų įgyvendinta sėkminga žemės ūkio reforma, kurios metu atsirado ūkininkai, kurie ir buvo socialinė valstybės atrama ir valstybei suteikė gyvybės. Visa ūkio struktūra buvo orientuota į žemės ūkį – tai lėmė ekonominį, finansinį ir galiausiai politinį stabilumą. Kokių nors didesnių neramumų, išskyrus 1935 m. Užnemunės streiką, tarpukario Lietuvoje nebūta.

Kalbant apie dabartinę Lietuvą, vargu ar žemės ūkis gali būti mūsų ūkio prioritetinė sritis. Tuo labiau, kad esame Europos Sąjungoje (ES), ir žemės ūkio, žuvininkystės sritis jau yra tapusi ES kompetencijos prioritetu, išimtinė jos galios sritimi. Vadovaujantis tomis idėjomis, kad reali demokratija yra ne tik politinė, bet ir socialinė bei kultūrinė, reikėtų ieškoti, kaip įveikti dabar egzistuojančią didžiulę socialinę atskirtį, didžiąją visuomenės dalį padaryti savotiškais ūkio dalininkais, nuosavybės turėtojais. Manau, kad didžioji klaida buvo ta, jog mūsų nepriklausomybės pradžioje vykdyta privatizacija virto prichvatizacija, turimas turtas buvo išgrobstytas, iššvaistytas ir nesukurta tokia gausi savininkų klasė, kuri būtų įgalinusi sukurti socialinę atramą po Kovo 11-osios atkurta valstybei. Taigi vėlgi grįžtu prie tos minties, kurią patvirtina pilnutinės demokratijos kūrėjai, kad socialinė atskirtis, kai savininkai, nuosavybės turėtojai sudaro nedidelę visuomenės dalį, o didžioji tautos dalis neturi nuosavybės, pakerta realios, autentiškos demokratijos veikimo šaknis.

Ar gali būti, kad tą socialinę skirtį ir realios politinės demokratijos stygių Lietuvoje lemia ne tik ūkio, bet ir pačios politinės sistemos? Pavyzdžiui, pilnutinės demokratijos vizija siūlo balsuoti tik už asmenį. Šiandien Lietuvoje turime mišrią rinkimų sistemą. Ar dėl atstovavimo sistemos gali atsirasti problemų šių dienų demokratijoje?

Rinkimų sistema tebūtų tik vienas iš tų skirtumų, kurie ryškėja lyginant dabartinę demokratijos praktiką su pilnutinės demokratijos svarstymais. Jei kalbėtume apie šių idėjų sudabartinimą, suaktualinimą, matyt, padarytume išvadas ir dėl radikalesnių konstitucinių reformų. Jei tęstume pilnutinės demokratijos idėjas iki jų institucionalizavimo ir įgyvendinimo, greičiausiai turėtume visai kitokį valstybės sąrangos modelį, negu dabar įtvirtina Konstitucija. Pilnutinės demokratijos kūrėjai ją projektavo atsispirdami nuo jau minėtų asmens, prigimtinių bendruomenių pirmenybės principų. Jie kalbėjo apie dviejų rūmų parlamentą, daugiapartinę sistemą, jūsų minėtą rinkimų sistemą. Turbūt didžiausia permaina būtų siejama su bendruomenių atstovavimo institucionalizavimu – greta Seimo kaip partinio visuomenės atstovavimo turėtų atsirasti profesinis, kultūrinis visuomenės atstovavimas, kuris per profesinių, kultūrinių bendruomenių rūmus galiausiai vestų į antrųjų parlamento rūmų, arba Senato, sukūrimą. Taigi, jeigu siektume pilnutinės demokratijos idėjų institucionalizavimo, reikėtų didžiulių permainų, ir ne tik rinkimų sistemos pertvarkymo, bet ir radikalių konstitucinių pakeitimų.

PILNUTINĖS DEMOKRATIJOS PAGRINDAI

Leidėjų žodis

Antanas Maceina.
(1908–1987)

Kodėl mes leidžiame šią PILNUTINĖS DEMOKRATIJOS PROGRAMĄ?

1. *Kad įsijungtume į naujos valstybės kūrimą*, nes senoji liberalinė ir totalistinė – mirė ir, tikėkimės, nebeprisikels. Pastarieji karai sudaužė praeities stabus. Visuomenė pakito. Ji nebe nori grįžti atgal. Ji ieško naujų kelių į santvarką, kuri būtų pagrįsta ne individo sauvale, kaip liberalizme, ir ne individo pavergimu, kaip totalizme, bet *žmogiškosios asmenybės pirmenybe visose valstybinio gyvenimo srityse*. Sava programa mes tad ir mėginame išvystyti šią pirmenybę ligi visuomeninės apimties ir duoti vaizdą valstybės, kurioje demokratinė dvasia būtų ne tik iškilmių svečias, bet ir kasdieninis, visur esąs ir viską tvarkąs šeimininkas. Kova už naują valstybę visų pirma yra kova už naują valstybės sampratą.

2. *Kad palaikytume tremtyje gyvą valstybinę mintį*, nes savos valstybės netekimas ją pamažu dilina ir temdo. Tiesa, valstybinė lietuvių sąmonė yra labai sena. Ji gimė kartu su pirmąja mūsų valstybe prieš septynetą amžių. Ji brendo kovose už senosios išlaikymą ar atstatymą. Dabartinė tremtis yra tik vienas šių ilgų kovų tarpsnis. Vis dėlto išsisklaidymas po tolimus pasaulio užkampius, apsistojimas kraštuose, ne visados palankiuose tautinėm mūsų pastangom, sunkūs įsikūrimo rūpesčiai kliudo valstybinei minčiai žėrėti taip, kaip ji yra žėrėjusi Nepriklausomybės metais. Ši programa todėl ir nori būti paskata valstybinei mūsų sąmonei. Ji nori paraginti tremtinius, pirmoje eilėje jaunąją mūsų kartą, susimąstyti ties būsimosios Lietuvos klausimais ir pasiruošti juos konkrečiai spręsti atgautosios laisvės metais.

3. *Kad atskleistume visuomenei savas pastangas*, kurios ligi šiol vis dar nebuvo suvestos į vieningą sistemą. Apsisprendime už pilnutinę demokratiją mes mėginame šia programa parodyti, kokių pavidalų norėtume matyti šią pilnatvę įgyvendintą Lietuvos valstybėje. Mes norime duoti gairių lietuviškojo valstybingumo keliui. Be abejo, čia skelbiamos mintys yra tik valstybinis idealas, tik *programa maximum*. Vienoks ar kitoks šio idealo įkūnijimas, greitesnis ar lėtesnis programos *maximum* virtimas *programa minimum* priklausys nuo tos, šiuo metu mums nežinomos tikrovės, kurią rasime Tėvynėje ir kuri nubrėš mūsų veiklai kasdienius rėmus.

PILNUTINĖS DEMOKRATIJOS PROGRAMA yra sykiu ir kvietimas, kreipiamas į visus, kurie išpažįsta nelygstamąją žmogiškosios asmenybės vertingumą, įdiegtą jai paties Dievo Kūrėjo, todėl niekad negalimą teisėtai paneigti. Mes šaukiame juos į *bendrą žygį*, nes tik sutelktinėmis visų taurių ir nuoširdžių demokratų jėgomis galėsime Lietuvai surasti ir sukurti patį tinkamiausią jos valstybinio gyvenimo būdą.

/.../

LEIDĖJU ŽODIS

Kodel mes leidžiame šią PILNUTINĖS DEMOKRATIJOS PROGRAMĄ?

1. kad išjungtume i naujos valstybės kurimą, nes senoji - liberalinė ir totalistinė - mirė ir, tikėkimės, nebeprišikels. Pastarieji karai sudaužė praeities atabus. Visuomenė pakito. Ji nebeprioritizuoja grįžti atgal. Ji ieško naujų kelių i santvarką, kuri būtų pagrįsta ne individo savivalia, kaip liberalizme, ir ne individo pavergimu, kaip totalizme, bet žmogiskosios asmenybės pirmenybe visose valstybinio gyvenimo srityse. Šią programą mes tad ir mėginame išvystyti šia pirmenybe ligi visuomeninės apimtios ir duoti vaizdą valstybės, kurioje demokratine dvasia būtų ne tik iškilmui svečias, bet ir kasdieninis, visur esantis ir viską tvarkantis seimininkas. Kova už naują valstybę visu pirma yra kova už naują valstybės sampratą.

2. kad palaikytume trentyje gyvą valstybinę mintį, nes savos valstybės netekimas jau pamazų dilina ir tando. Tiesa, valstybinis lietuvių samonas yra labai senas. Ji gimė kartu su pirmąja mūsų valstybe prieš septynetą amžių. Ji brandė kovose už siosios laisvumą ar atstatymą. Dabartinė trentis yra tik vienas šių ilgų kovų tarpsnis. Vis dėlto išsisklaidymas po tylius pasaulio užkampius, apsiatojimas kraštuose, nevienodos palankios tautinės mūsų pastangos, sunkus išlikimo rūpesčiai kliudo valstybinei minčiai žerėti taip, kaip ji yra zerejusi Nepriklausomybės metais. Ši programa todėl ir nori būti paskata valstybinei mūsų samonei. Ji nori paraginti trentinius, pirmoje eilėje jaunąją mūsų kartą, susimąstyti ties būsimosios Lietuvos klausimais ir pasiruošti juos konkrečiai spręsti atgausiosios laisvės metais.

3. kad atkeltume vienonai savas pastangas, kurios ligi šiol VIS dar nebuvo suvestos i vieningą sistemą. Apsisprendę už pilnutinę demokratiją, mes mėginame šią programą parodyti, kokių pavidalų noretums matyti šią pilnatvą įgyvendintą Lietuvos valstybėje. Mes norime duoti gairių lietuviškojo valstybingumo keliui. Be abejoj, čia skelbiamos mintys yra tik valstybinis idealas, tik programa-maximum. Vienoks ar kitoks šio idealo ikunijimas, greitesnis ar lėtesnis programos-maximum virtimas programa-minimum priklausys nuo to, šiuo metu mums nežinomos tikrovės, kuria rasime Tėvyneje ir kuri nubrėžia mūsų veiklai kasdieninius rėmus.

PILNUTINĖS DEMOKRATIJOS PROGRAMA yra šaukimas ir kvietimas, kreipiamas i visus, kurie išpažįsta nelygtamą žmogiskosios asmenybės vertingumą, idiegtą jai paties Dievo-Kurėjo, todėl niekada negalima teisėtai paneigti. Mes saukiame juos i bendrą žygi, nes tik sutelktinomis visu tauriu ir nuosirdžiu demokratų jėgomis galėsime Lietuvai surasti ir sukurti pati tinkamiausią jos valstybinio gyvenimo būdą.

Lietuvių Fronto Vadovybė

II. DEMOKRATIJOS PAGRINDAS

Demokratija tuo skiriasi nuo totalizmo, kad šis žmogaus asmenį kam nors pavergia: tautai ar ideologijai, rasei ar klasei, darbui ar kapitalui. Tuo tarpu demokratijoje asmuo stovi aukščiau už visus žemiškojo gyvenimo pradus. *Žmogiškajame buvime asmuo yra pati didžiausia vertybė*. Demokratija šią vertybę pripažįsta ir stengiasi ją valstybės gyvenime išreikšti.

5. Demokratijos pagrindą sudaro asmens pirmenybė prieš bendruomenę.

Tiesa, asmuo gyvena bendruomenėje. Be jos jis negalėtų nei išsilaikyti, nei tuo labiau išsivystyti. Tačiau tai nereiškia, kad žmogus *kaip asmuo*, vadinasi, kaip protinga ir laisva būtybė, būtų palenktas bendruomenei *kaip aukštesniam tikslui*. Bendruomenė yra sąlyga asmens gyvenimui. Ji niekad negali virsti asmens tikslo, o asmuo jai – tik priemone. Jeigu žmogus dažnai daug ką bendruomenei aukoja, tai jis daro ne savo asmens atsisakydamas, bet jį dar labiau pabrėždamas, nes bendruomenei negalima aukoti dalykų, susijusių su asmens esme, kaip sąžinė, įsitikinimai, tiesa, dorovė. Bendruomenei aukojami dalykai visados yra asmeniui tik paviršutiniški, sakysime, darbas, turtas, sveikata, net ir gyvybė.

Iš kitos pusės, bendruomenė – šeima, profesija, Bažnyčia – nėra žmogui atsitiktinis dalykas, bet pačios prigimties siekimas. Žmogus pačia savo esme yra apspręstas būti drauge su kitais. Ir šis buvimas reiškiasi bendruomeninėmis formomis. Buvimas drauge ne tik nenaikina asmens, bet jį tobulina, nes išskleidžia jame visuomeninę jo pusę. *Pilnutinis asmenybės išvystymas yra galimas tik bendruomenėje*. Todėl demokratija ima asmenį ne atitrauktą nuo kitų, ne vienišą, bet konkretų, gyvenantį bendruomenėje, einantį visuomeninės pareigas, siekiantį bendros gerovės ir nešantį atsakingumą už savo veiklos lauką. Todėl

6. Demokratija saugo prigimtines bendruomenes – šeimą, profesiją, bažnyčią – kaip būtinas sąlygas asmeniui išsiskleisti.

Totalizmas šias bendruomenes naikina, vietoje jų kurdamas dirbtinas draugijas. Tuo tarpu demokratija jas ugdo, nes žino, jog *žmogus į valstybę įsijungia ne tiesiog, bet per prigimtines bendruomenes*. Jis pirmiau – visados *prigimties*, o dažnai ir *laiko* atžvilgiu – yra šeimos, tautos, Bažnyčios narys, o tik paskui valstybės. Tarp asmens ir valstybės stovi prigimtosios bendruomenės, kurios neleidžia asmeniui pasidaryti sauvališkam, o valstybei nustelbti asmenį. Prigimta hierarchija yra būtinas demokratinės valstybės dėsnis. Šiuo atžvilgiu nedemokratiniai sąjūdžiai yra tiek liberalizmas, pagrįstas *individu*, tiek socializmas, atremtas į *masę*. Abu jie neteikia reikšmės prigimtosioms bendruomenėms, todėl pilnutinės demokratijos sukurti nepajėgia.

/.../

7. Auklėjimas demokratijai yra vienas iš pagrindinių visuomeninių uždavinių, kurį atlikti įpareigojami visi ugdymo veiksniai.

Jeigu po pirmojo pasaulinio karo demokratija pergyveno krizę, tai čia buvo ne jos principų, bet tikrai jos *sąmonės krizė*. Žmogaus sampratos nuosmukis, idealiai išauklėtų vadų stoka, atsakingumo jausmo sumenkėjimas pavertė demokratinę visuomenę mase, o masė ne vienoje šalyje prazūdė demokratiją. Visomis tad visuomenės pedagogikos priemonėmis reikia ugdyti žmoguje stiprią asmenybę ir naikinti jame masines nuotaikas, nes tik tuo būdu yra padedami pagrindai demokratijai išsilaikyti ir išsiskleisti. *Demokratija yra aukščiausia visuomeninė vertybė*. Bet kaip tik todėl ji gali būti lengvai prarasta. Demokratija niekad nėra *laimėta* visam laikui. Ji yra visados tik *laimima* sutartiniu darbu visų ugdymo veiksmų: šeimos, mokyklos ir Bažnyčios.

III. DEMOKRATIJOS APIMTIS

Asmens pirmenybė praktiškai gali reikštis tikrai *asmens laisvė*. Todėl asmens laisvės vykdymas ir gynimas yra viena iš pagrindinių demokratinės valstybės pareigų. Totalizmas čia ne sykį yra demokratijai priekaišiojęs, esą ši, pasisakydama už asmens laisvę, skelbianti anarchiją ir tuo būdu stumianti valstybę žūties keliu. Tačiau šis priekaištas yra paremtas nesusipratimu. *Laisvės principas demokratijoje yra pilnutinis*. Kitaip sakant, demokratija skelbia ir gina kiekvieno asmens laisvę. Demokratinės laisvės esmė yra ta, kad ji yra laisvė *visiems*, ne tik tam tikriems luomams, grupėms ar asmenims. Jeigu tad kas nors savo turima laisve piktnaudžiauja, kenkdamas kitiems ir tuo būdu padarydamas juos nelaisvus, tuo pačiu jis pats siaurina savo laisvę.

8. Asmuo demokratijoje yra tiek laisvas, kiek jis pats laisvės pilnatvę išpažįsta ir vykdo.

Kas ją neigia, tas pasitraukia iš šios visumos, nustodamas teisės pats sau laisvės *pilnatvės* reikalauti, o valstybė tokio neigėjo atžvilgiu neturi pareigos jam šią pilnatvę teikti. *Laisvės pažeidimas kitam yra baudžiamas laisvės aprėžimu*. Visos tad tos grupės ar partijos, kurios savo programose ar savo veikime griebiasi prievartos, susikerta su pačia demokratijos esme ir todėl negali rasti vietos demokratinėje valstybėje. *Prievarta yra DEMOKRATIJOS užpuolimas*. Todėl demokratija ginasi nuo šitokio užpuolimo ir nei prievartinės ideologijos, nei tuo labiau prievartinės praktikos neleidžia.

9. Nedemokratiniai sąjūdžiai ir sambūriai, neigia kitų laisvę ir naudoja prievartą, demokratijos yra draudžiami.

Bendroji asmens laisvė konkrečiame gyvenime reiškiasi visa eile *atskirų* laisvių, kurios gali būti vadinamos įvairiais vardais, kurios tačiau visos turi esminio ryšio su žmogiškosios asmenybės pirmenybe visuomeninėje srityje. Visų pirma čion priklauso *įsitikinimų laisvė*, dažnai dar vadinama sąžinės, tikėjimo ar pasaulėžiūros laisve. Įsitikinimai arba pasaulėžiūra yra esminis kiekvieno žmogaus neatskiriamas ir nepaneigiamas apsisprendimas gyvenimo prasmės atžvilgiu. Demokratija tad šią laisvę gina ir turi ginti labai atkakliai, nes *prievarta įsitikinimų srityje yra pats didžiausias asmens pažeidimas*. Įsitikinimų laisvė savaime patraukia paskui save *žodžio laisvę*, nes, gyvendamas ir veikdamas bendruomenėje, žmogus turi galėti savo įsitikinimus pareikšti ir viešai. Totalizmas šioje srityje dažnai parodo fariziejišką savo nusistatymą, nes įsitikinimų laisvę jis pripažįsta tik teoriškai, bet paneigia žodžio laisvę, uždarydamas tuo būdu įsitikinimus žmogaus viduje. Savo įsitikinimus asmuo turi galėti ne tik reikšti, bet ir vykdyti tiek savo paties, tiek savo šeimos gyvenime. Ši asmens laisvė apima visokeriopą žmonių susibūrimą tiek politinėje, tiek kultūrinėje, tiek religinėje srityje. Ugdymo laisvė apima tiek auklėjimą, tiek ir įvairių laipsnių ar rūšių lavinimą bei mokymą. Trumpai tariant,

10. Asmens laisvė demokratijoje reiškiasi: įsitikinimų, žodžio, organizavimosi ir ugdymo laisvėmis visose gyvenimo srityse.

Laisvės principas kyla iš nepakartojamo žmogiškosios asmenybės originalumo, į kurį atsirėmęs susikuria prigimtas visuomenės įvairumas. Visuomenė nėra vienalytė todėl, kad kiekvienas žmogiškasis asmuo yra kitoks. *Laisvės vykdymas turi paisyti šio įvairumo ir jį įglausti į valstybinę santvarką*. Todėl demokratinė visuomenės sąranga nėra ir negali būti uniforminė. Joje savaime susidarė „tikras uždavinių kosmos“ (pop. Pijus XII), turtingas savo apraiškomis ir prasmingas savo buvimu, nes jis patikrina žmogui visokeriopų jo galių išsiskleidimą. Naikinti šį kosmą, kaip tai daro totalizmas, reiškia skurdinti pačią asmenybę. Demokratijos pareiga yra visuomeninį įvairumą globoti ir iš jo sukurti darnią *vienybę įvairybėje*. Regionalinės, profesinės, kultūrinės ir pasaulėžiūrinės žmonių skirtybės turi rasti vietos valstybės santvarkoje ir galėti skleisti savo vidaus vertingumą. Todėl

11. Pliuralistinė valstybės sąranga yra būtina, kad laisvės principas galėtų būti praktiškai įvykdytas.

Tačiau tai gali būti pasiekta, tik pakankamai plačiai taikant *savivaldą* svarbiausioms valstybės gyvenimo sritims.

Pastarajame šimtmečiu beveik visi visuomeniniai uždaviniai buvo sukrauti ant valstybės pečių. Jokios arba beveik jokios savivaldos atskiros sritys neturėjo. Viską ne tik tvarkė, bet ir *dirbo* pati valstybė. Todėl, suprantama, ji daug kur neištesėjo. Valstybinė iniciatyva, nustelbusi privatinę, pasirodė esanti per daug sustingusi, kad įvykdytų visa, ko reikalauja išsiskojęs aukštos kultūros gyvenimas. Iš kitos pusės, ši iniciatyva buvo vedama ir apsprendžiama *politinio požiūrio*, kurį pop. Pijus XII teisingai vadina „pražūtinga pasaulėžiūra“, kadangi jis išleidžia iš akių kitus, dar svarbesnius požiūrius, sakysime, profesinį, kultūrinį ir religinį, ir tuo būdu visą gyvenimą nuveda vienašališka linkme. Norint tad kurti tikrai demokratinę valstybę, reikia nuimti nuo jos jai nepakeliamą uždavinių naštą ir ją išdalinti *tikriesiems* jų veikėjams – atitinkamoms bendruomenėms, suteikiant joms reikalingos savivaldos. Iš kitos pusės, reikia išvystyti dauginą požiūrį į valstybės gyvenimą, atpalaiduojant jį nuo politikos primato, nes politika yra tik gyvenimo *organizavimas*, bet ne pats *gyvenimas*.

Šiam reikalui turi būti sukurti atitinkami organai, kurie savo esme yra *valstybiniai*, vadinasi, veikia viešosios teisės pagrindu, bet savo pobūdžiu *nebe politiniai*. Nuo politinės srities jie turi būti nepriklausomi. Jie turi atsistoti šalia politinių organų, kaip savarankiški atskirų valstybės gyvenimo sričių kūrėjai.

Trys yra valstybėje sritys, kurios reikalauja savivaldos. Visų pirma *regionalinė sritis*. Vietos reikalai tegali būti tinkamai atliekami tik vietinių organų. Todėl vietos savivaldybės yra būtina demokratinės valstybės institucija. Šios srities savarankiškumas jau seniai yra suprastas ir todėl beveik visur įvykdytas. Tačiau dar tik užuomazgoje yra *profesinės srities* savivalda, išsivystanti per profesines draugijas ir užsibaigianti profesijų rūmais. O visiškai naujas dalykas, tik retai kur užtinkamas, yra *kultūrinės srities* savivalda, besireiškianti per pasaulėžiūrines bendruomenes. Bet kad valstybė iš tikro būtų demokratinė ir kad laisvės principas joje būtų įvykdytas visoje savo pilnumoje, ji turi turėti tokią sąrangą, kurioje visos šios sritys būtų kiekviena savo srityje savarankiška, kad valstybė jas tik tvarkytų ir prižiūrėtų, bet nesiimtų vykdyti joms priklausančių uždavinių.

12. Pilnutinė demokratija reikalauja, kad prigimtosios asmens laisvės bei teisės būtų įvykdytos regionalinėje, profesinėje ir kultūrinėje srityje pagal daugialypę valstybės organų sistemą ir savivaldos principą.

Regionalinėje srityje žmogus turi galėti patikėti vietos reikalus jo paties parinktiems asmenims ir sudarytiems organams. Profesinėje srityje jis turi galėti tinkamai aprūpinti savo paties, savo šeimos ir savo užsiėmimo reikalus ir parinkti tinkamus asmenis, kurie šiam tikslui sudarytų reikalingus organus. Kultūrinėje srityje jis turi galėti laisvai apsispręsti pasaulėžiūriškai, pagal šį apsisprendimą gyventi pats, auklėti savo šeimą, kurti mokslą ir meną, atlikti religines praktikas ir visam tam turėti atitinkamus jo pasaulėžiūrai atstovaujančius asmenis bei organus.

PILNUTINĖ tad demokratija apima *visą* valstybės gyvenimo plotą. Jame negali likti nė vienos srities, kurioje demokratiniai principai būtų neįvykdyti. Pilnutinė demokratija yra ne tik politinė (kas šiandien savaime aišku), bet ir regionalinė, ir profesinė, ir kultūrinė. Žmogaus asmens pirmenybė eina per visas sritis ir todėl visose jose ji turi rasti visuomeninės išraiškos.

/.../

PAMINĖJIMAI

ANATOLIJUS LAPINSKAS

TARP VILNIAUS
IR MASKVOS

1989 m. rinkimus į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą reikėtų vertinti kaip reikšmingą žingsnį Lietuvos laisvės kelyje, o patį suvažiavimą – kaip svarbią politinės kovos areną. Šių rinkimų rezultatai visoje TSRS parodė aižėjantį komunistinės ideologijos rūmą, o Lietuvoje tas rūmas jau buvo beveik sugriautas – tai parodė triuškinanti Sąjūdžio pergalė. Pačiame suvažiavime greta agresyvios daugumos atsirado su ja nesutinkanti opozicija, plačiai pagarsėjo ir Lietuvos deputatų demaršai.

Vienas aktyviausių deputatų buvo kompozitorius Vytautas Laurušas. Jo „šaudykliniai“ vizitai į Maskvą 1991 metais, susitikimai su prezidentu Michailu Gorbačiovu ir jo patarėjais, maršalu Sergejumi Achromejevu suteikė galimybę Lietuvai reikalingą informaciją sužinoti iš pirmųjų lūpų, perduoti Lietuvos nuomonę aktualiais politiniais klausimais aukščiausiais TSRS valdžiai. Galbūt šie kontaktai lėmė ir tam tikrą politinį, nekalbant jau apie karinį, atokvėpį po Sausio 13-osios įvykių.

1989 m.: Liaudies deputatų suvažiavimas

Jūs buvote išrinktas nuo visuomeninės organizacijos – TSRS kompozitorių sąjungos, tačiau vėlgi, kaip ir rinkimuose Lietuvoje, aštrioje konkurencinėje kovoje. Kaip atrodė Lietuvos deputatų veikla tame tūkstantiniame M. Gorbačiovo sumanytame forume?

Jau nuo pirmųjų Liaudies deputatų suvažiavimo dienų Lietuvos delegacija pradėjo „reikštis“. Pirmiausia suvažiavimas turėjo išrinkti nuolat dirbančią Aukščiausiąją Tarybą. Kiekvienai respublikai vietų buvo skirta pagal jos dydį – Lietuvai 15. Renkant Tarybą, mes pakėlėme triukšmą: kodėl visas suvažiavimas turi balsuoti už kažkurios respublikos deputatus, pavyzdžiui, ar koks nors uzbekų deputatas tinka būti Aukščiausiosios Tarybos nariu, ar netinka? Tegul uzbekai balsuoja už savo kandidatus, mes norime balsuoti už savo. Šiam pirmajam mūsų „išsišokimui“ suvažiavimas pritarė!

Taip prasidėjo mūsų „atskirosios nuomonės“ reiškimas, kol 1990 m. kovo 12 d. Lietuvos delegacija tiesiog išėjo iš posėdžių salės, nes nematė reikalo dalyvauti svetimos valstybės parlamento posėdžiuose. Tiesa, mums pasiūlytą „stebėtojo“ statusą mes vis dėlto pasilikome. Tai padėjo tolesnėje kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės. Įdomiausia, kad mums pasitraukus į stebėtojų ložę, mano kolegos kompozitoriai plodavo per petį ir sakydavo – ko jūs čia iš viso sėdite, juk jūs užsieniečiai... Vis dėlto dauguma suvažiavimo deputatų mus atvirai smerkė. Aišku, tai buvo rusai, ypač užkietėję Sibiro „deržavininkai“. Ir ne tik mus, bet ir gruzinus.

Pačią pirmąją suvažiavimo dieną 1989 m. gegužės 25 d. buvo parodytas filmas, kaip sovietų armija 1989 m. balandį susidorojo su gruzinų opozicija – tuomet kareiviai kastuvėliais kapojo moterų, vaikų, neginkluotų civilių galvas. O salėje deputatai rėkė: „Taip ir

Vytautas Laurušas. Fotografas Vladimiras Gulevičius.

reikia!“, „Teisingai!“ Širdis neramiai suspurdėjo, supratau, kad tokia „specoperacija“ gali įvykti ir Vilniuje. Ir nesuklydau – po pusantrų metų, sausio 13-ąją, Lietuva irgi išgyveno panašų siaubą.

1989 m.: kaip M. Gorbačiovas auklėjo lietuvius

Pirmąjį smūgį suvažiavime, kiek žinau, gavote po LKP atsiskyrimo nuo TSKP 1989 m. gruodį, dar gerokai iki Kovo 11-osios. Kaip jautėtės talžomi M. Gorbačiovo? Matyt, jis iš tikrųjų labai sunerimo išgirdęs naujienas iš Vilniaus?

Puikiai atsimenu tą pirmąjį Lietuvos deputatų ir M. Gorbačiovo susikirtimą antrajame Liaudies deputatų suvažiavime 1989 m. gruodžio 20 d., jau kitą dieną po Lietuvos komunistų partijos atsiskyrimo nuo TSKP. Tuomet buvau Maskvoje, vyko posėdis, kažkodėl gana nervingas, M. Gorbačiovas vieną kalbėtoją išvarė iš tribūnos, kitą, – matyt, jam jau pranešė, kad LKP atsiskyrė nuo TSKP. Staiga jis neištvėręs nutraukė posėdį: „Pertrauka. Lietuvos delegacija – pas mane!“

Mes nuėjome. Kreipdamasis į mus M. Gorbačiovas padarė tokį pareiškimą – jį įsirašėme, todėl cituoju: „Tai labai rimta situacija. Kviesime TSKP plenumą ir spręsimė. Tai – Lietuvos komunistų partijos laidotuvės. Jūs susidursite su labai rimtais procesais. Bet tai jūsų pasirinkimas. Ką darysite rytoj – aš nežinau. Kokie gali būti mūsų ryšiai? Juk jūs išseinate! Kai po dviejų dienų bus svarstomas Molotovo–Ribentropo paktas, sakysite, jog jūs ne Tarybų Sąjungoje. Tai kolosalus smūgis visiems pertvarkos reikalams. Aš, pavyzdžiui, už nacionalinį atgimimą, bet mes juk dar negyvenome federacijoje, jos dar nebuvo! Tai buvo galinga unitarinė valstybė. Respublikų konstitucijose kažkas buvo pažymėta, bet iš tiesų tai buvo centralizuota galinga valstybė, dabar jai smūgis į širdį. Jeigu jūs manote, kad atlikote istorinį vaidmenį, – labai klystate. Viskas! Jūs sudavėte tokį smūgį, kuris gali būti nepataisomas, tai turi būti kita partija, kita politinė jėga. Dabar jau mes kalbamės kaip partneriai.“

Paskui paėmė Vytautą Landsbergį už rankos ir visai nelinksmi tarė: „Jūs laimėjote, profesoriau.“ – „Bet aš visai ne komunistas...“ – „Aš viską žinau, ir tai, kad buvote Amerikos pasiuntinybėje, žinom, ir apie ką ten kalbėjote, žinom, žinom...“ Apsisuko ir išėjo.

Partijos atsiskyrimas Maskvai buvo baisus smūgis, juk komunistų partija – tuomet net nereikėdavo pažymėti, kad komunistų, nes buvo tik viena, – viso tuometinio tarybinio gyvenimo branduolys. Suvažiavime girdėjosi kalbų esą taip įvyko todėl, kad Lietuvos komunistų partijoje buvo susisukę lizdą daug išdavikų... Latvijoje ir Estijoje buvo kitaip, nes pusę jų partijų narių sudarė rusai, jie tokio žingsnio neleistų.

M. Gorbačiovas vėliau mums ne kartą aiškino: jeigu jūs norite išstoti iš TSRS, reikia rengti referendumą. O mes atsikirsdavome: mums nereikia referendumo dėl išstojimo, nes mes niekur nebuvom įstoję. O jis: ko jūs bijote referendumo, juk tarp jūsų gyventojų – 80 procentų lietuvių, skirtingai nuo Latvijos ar Estijos, kur rusų buvo daug daugiau. O mes vis tiek: mes nestojom į TSRS, ten atsidūrėme 1940 metais įvedus sovietų kariuomenę, surengus „rinkimus“, kuriuose taip pat balsavo tie patys sovietų kariai. Be to, per 1940 metų liaudies seimo rinkimus nieko nebuvo kalbama apie nepriklausomybės atsisakymą ir stojimą į TSRS.

Po to aštraus gruodžio 20 d. pokalbio su M. Gorbačiovu grįžome į salę – stebėtojų pavidome tik po Kovo 11-osios. Pranašiški buvo jo žodžiai, kad mes sudavėme nepataisomą smūgį šeštadalį Žemės rutulio užimančiai valstybei – sugriovėme Tarybų Sąjungą. Ir iš tikro, nepraėjus nė trimis mėnesiams Lietuva paskelbė nepriklausomybę – išėmė pirmąją plytą iš, atrodytų, niekada nesugriūšiančio TSRS rūmo.

1990 metų pradžioje įvykęs M. Gorbačiovo vizitas Lietuvoje ir jo sovietinio patriotizmo kalbos nepajėgė nuslėpti akivaizdaus fakto: tvirtu Lietuvos žmonių apsisprendimu siekti

nepriklausomybės. Ar neišgąsdino M. Gorbačiovo pasąžai Lietuvos kūrybinių darbuotojų, taip pat tuometinės valdžios struktūrų?

M. Gorbačiovo vizito metu priešingai jo norams, ko gero, kiekvienas Lietuvos žmogus pajuto, kad mūsų vienybė, laisvės troškimas tikrai gali nuversti ne tik kalnus, bet ir didžiausias pasaulio galybes. M. Gorbačiovo vizitą 1990 m. sausio 11 – 13 dienomis vadinčiau visišku *fiasco*, nors jis su visa jam būdinga kalbos dovana beviltiškai bandė įtikinti, kad Lietuvos nepriklausomybė yra ne tas kelias, kuriuo turėtume žengti.

Jo susitikime su kūrybine inteligentija išgirdau tokius žodžius: „Mūsų Konstitucijos nuostatos, kad sąjunginės respublikos turi apsisprendimo teisę, politiškai yra labai svarbios, bet mano giliu įsitikinimu kelias į politinį suverenitetą, ekonominį savarankiškumą, kultūros plėtrą, tautinių tradicijų išsaugojimą turi eiti per suverenių, į federaciją susibūrusių valstybių konstitucijas.“ Ir tuojau pat pagąsdino: „Kitaip mes susidursime su tokiu žmogiškų santykių paaštrėjimu, kuris atmes visą sąjungą, kiekvieną tautą atgal, pakryps į didelius praradimus. Todėl reikia judėti pamažu, bet teisingai, neužbėgant į priekį. Laisva Lietuva, nepriklausoma Lietuva – tai tuo pačiu Lietuva, įjungta į kokią nors bendriją.“

M. Gorbačiovas nepajėgė įsivaizduoti nepriklausomos Lietuvos, žinoma, ir kitų „broliškų“ respublikų, sovietinėje bendrijoje atsidūrusių prievartiniu būdu ir pasiryžusių sukurti savo nepriklausomas valstybes.

O Lietuvos partinio aktyvo susirinkime M. Gorbačiovas kalbėjo jau visai atvirai: „Lietuvoje aš negavau visiško pasitenkinimo tik todėl, kad jūs labai stengėtės man įteigti savo požiūrį. Aš visą laiką sakau: imkime mąstyti, eikime į priekį, žiūrėkime palankiai vienas į kitą.“ Ką čia bepridėti dėl „palankaus požiūrio“: lygiai po metų sovietų tankistai, atsigręžę į televizijos bokštą apsupusius Lietuvos žmones, jau ne tik į juos žiūrėjo, bet ir šaudė, matyt, užmiršo M. Gorbačiovo pamokymus.

1990 m.: Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas

Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas, ne visi galbūt tai prisimena, tapo savotiškomis lenktynėmis su laiku, nes Maskva „jau galando kirvius, kalavijus aštirus...“ stabdyti mūsų pasiryžimą.

Tikrai taip. 1990 m. kovo pradžioje dar ne visi Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatai buvo išrinkti, tačiau staiga sužinome, kad kovo 12 d. šaukiamas trečiasis TSRS liaudies deputatų suvažiavimas, kuriame bus renkamas prezidentas, aišku, M. Gorbačiovas – tai įvyko kovo 15-ąją. Sąjūdis tai nujautė ir baiminosi, kad išrinkus prezidentą Lietuvoje gali būti įvestas prezidentinis valdymas, kartu su juo – nušalinta Lietuvos valdžia.

Ne mažiau svarbu, kad tame suvažiavime turėjo būti svarstomas išstojimo iš TSRS įstatymas, kuris galėjo nulemti labai ilgą Lietuvos išlaisvinimo, o tiksliau – neišlaisvinimo procedūrą. Tokį griezdiško pavadinimo įstatymą „Apie klausimų, susietų su sąjunginės respublikos išėjimu iš TSRS, sprendimo tvarką“, TSRS Aukščiausioji Taryba priėmė 1990 m. balandžio 3 d. Tuomet ne tik Sąjūdis būtų išvaikytas, bet Lietuva įvelta į mažiausiai penkerių metų teisinę išstojimo procedūrą, o tokį išstojimą turėtų patvirtinti ne tik visos į Tarybų Sąjungą įeinančios sąjunginės, bet ir dar 20 autonominių respublikų. Kaip dabar sakoma, tai būtų neįmanoma misija, pagal tokį įstatymą išstoti mums niekada nebūtų leista.

Todėl net neišrinkus visų deputatų, trūko dar 10, buvo nutarta kovo 10 d. šaukti pirmąją naujos Aukščiausiosios Tarybos posėdį, o kovo 11 d. skelbti nepriklausomybę. Viskas buvo padaryta valandų tikslumu.

1990 m.: stebėtojai Liaudies deputatų suvažiavime

Kaip jautėtės Maskvoje paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, kaip pažiūrėjo M. Gorbačiovas, kiti deputatai, o gal į jus mažai jau kas kreipė dėmesį?

Jau kitą dieną po nepriklausomybės paskelbimo – 1990 m. kovo 12 d. – Liaudies deputatų suvažiavimui, o tuo pačiu ir visam pasauliui pareiškėme, kad paskelbėme nepriklausomybę, todėl suvažiavime dalyvausime tik stebėtojų teisėmis. Tuomet visi persikėlėme į balkoną, svečių ložę. Tą kartą iš 56 Lietuvos deputatų buvo atvykę vos 15-ka, likusieji turėjo pakankamai valstybės kūrimo darbų Lietuvoje, tačiau ne visi deputatai tapo stebėtojais. Du deputatai, atstovaujantys Lietuvos lenkams – Anicetas Brodavskis ir Janas Cechanovičius – liko salėje, taigi atstovavo „Lietuvos TSR“.

Net keista, M. Gorbačiovas gana abejingai priėmė tokį mūsų sprendimą (kas jam beliko daryti?), skirtingai nuo LKP atsiskyrimo, kai jis reagavo labai skausmingai. Net deputatų mandatų jis iš mūsų neatėmė, matyt, manė, kad mūsų nepriklausomybė – laikinas pasikarščiavimas, „jaunystės klaida“. Todėl mūsų nei varė iš sovietų Liaudies deputatų suvažiavimo, nei kaip nors kitaip talžė. Jis norėjo, kad mes būtume Maskvoje, kad būtų nors koks ryšys su Lietuva.

Tik kai vykdavo balsavimas dėl kurio nors klausimo, ironiškai, netgi su šypsena pasiteiraudavo: „Ar stebėtojai taip pat balsavo?“ Beje, latviai ir estai tuomet dar nebuvo paskelbę nepriklausomybės, todėl sėdėjo su kitais deputatais, vėliau dalis jų irgi tapo stebėtojais. Dalis todėl, kad tarp jų nemažai buvo rusų, o šie nenorėjo atsiskirti nuo kitų, daugiausia Rusijos, deputatų.

Bet ką gi jūs galėjote nuveikti, būdami tik stebėtojais?

Būdami stebėtojais Maskvoje mes galėjome dar daug padaryti – deputatų pažymėjimų, aišku, neišmetėme! Pavyzdžiui, galėjome neribotai skambinti į visą pasaulį ir skelbti laisvos Lietuvos poziciją visais politiniais, ekonominiais ir kariniais klausimais. Šalia didžiulės suvažiavimų rūmų salės buvo nemaža patalpa su gausybe telefono aparatų, jais mes intensyviai naudojomės, skambindavome ne tik į Lietuvą, bet ir į pasaulį. O Algimantas Čekuolis kalbėdavo tiesiai su užsienio korespondentais, jų būdavo nemažai, tai, matyt, suvažiavimą dar labiau siutindavo. Vėliau skambučius į užsienį uždraudė, katino dienos baigėsi, tiesa, nemokami viešbučiai ir netgi nemokamas metro išliko.

Iš viso įvyko penki Liaudies deputatų suvažiavimai, juos tiksliau būtų vadinti sesijomis. Nuolat veikė dvejų rūmų TSRS Aukščiausioji Taryba: Tautybių taryba ir Sąjungos taryba, kurios posėdžiai atskirai, bet kartais rengė ir bendrus posėdžius. Juose be balsavimo teisės galėjo dalyvauti ir TSRS liaudies deputatai. Kaip vyko tie suvažiavimai, man rodos, daug kas prisimena iš jų ištisinių – nuo ryto iki vakaro! – televizijos transliacijų.

Kalbant atvirai, tai buvo chaosas: visi veržėsi kalbėti, tų kalbėtojų mažai kas klausė. Visiškai aišku, kad susirinkus 2 250 žmonių – tiek buvo deputatų – bet koks rimtesnis svarstymas buvo neįmanomas. V. Landsbergis tuo metu tiems suvažiavimams rašė nemažai laiškų, jo pavedimu veždavau juos į Maskvą. Bandžiau jį atkalbinėti nuo tų rašymų, nes niekas jų suvažiavime neskaitė, į valias užteko kalbančiųjų.

Per televiziją matėme, kaip buvo nušvilptas sovietų vandenilinės bombos tėvas, o vėliau žymus disidentas Andrejus Sacharovas. Ar tikrai deputatai išsityčiojo iš jo?

A. Sacharovas kaip kalbėtojas nebuvo ryškus, tačiau jo mintys buvo įsimenamos. Jis bandė aiškinti, kaip reikėtų naujai formuoti TSRS valdžios struktūras, bandė brėžti TSRS politinę perspektyvą ir netgi suabejojo Liaudies deputatų suvažiavimo prasmingumu. To jau buvo per daug, salėje kilo triukšmas, supyko ir pats M. Gorbačiovas, jis paklausė salės, ar leisti A. Sacharovui toliau kalbėti? Visa salė šaukė: „Ne!“

A. Sacharovui dar nebaigus kalbėti, M. Gorbačiovas išjungė mikrofoną, o jis vis tiek kalbėjo ir be mikrofono, tiesiog šaukė pakėlęs rankas. Daugelis deputatų svaidė pasipiktinimo šūksnius, o vienas kreipėsi į M. Gorbačiovą, kaip jis iš viso drįsta leisti A. Sacharovui kreiptis į „tarybinę liaudį“.

Vėliau Lietuvos delegacija jį pakvietė pas save. Mums jis paskelbė savo politinės veiklos tikslą: reikia sukurti naują valstybę – „Europos ir Azijos jungtines tautas“, „Euroaziją“,

tačiau remiantis sovietinėmis geografinėmis ribomis, o dar tiksliau – Rusijos imperijos ribomis. Žodžiu, jis buvo prieš Baltijos šalių nepriklausomybę ir manė, kad naujoje „Euroazijos“ valstybėje bus visos demokratinės laisvės, garantuotos žmogaus teisės.

Apskritai, ne tik A. Sacharovas, bet ir suvažiavimo dauguma, ją sudarė, aišku, rusai, niekaip nenorėjo atsisakyti savo imperijos, sąjungos, sandraugos ar kaip nors kitaip pavadintos, bet faktiškai vis dėlto Rusijos valstybės, apimančios visą tuometinę TSRS.

1990 m.: spalio šventės konservatorijoje

1990 metų rudenį nepriklausomybės euforijos mums visiems dar pakako, tačiau sovietų kariuomenės akcijos, visokie platformininkai kėlė nuolatinę grėsmę jaunai Lietuvos valstybei. Nežiūrint to, lapkričio pirmosiomis dienomis Vilniuje sklido kalbos apie neklaužadas konservatorijos studentus, ketinančius surengti kažkokį cirką „spalio švenčių“ dieną. Ar žinojote apie tai ir ar nemanėte, kad tai gana pavojinga avantiūra?

1990 m. vadinamosios „spalio šventės“ tapo konservatorijos studentų surengtu, ir tikrai sutiksiu, gana pavojingu spektakliu. Tuo metu visuomeninė situacija buvo grėsminga, visiškos vienybės nebuvo net mūsų patriotiniuose frontuose, aštrius ragus rodė „Jedinstvo“ ir kitos priešiškos Lietuvai organizacijos.

Kaip tik jos nutarė paminėti (kaip paskutinis pasispardymas) tas „spalio šventės“. Konservatorijos balkone tokių švenčių metu stovėdavo partijos ir vyriausybės vadovai, todėl studentai sumanė į tą balkoną išleisti nugrimuotą „Brežnevą“. Buvo ir kitų projektų, pavyzdžiui, žygiuojant sovietų kareiviams balkone groti gedulo maršą.

Jau lapkričio 2-osios naktį man skambina konservatorijos budėtoja ir klausia, ką daryti: į konservatoriją laužiasi kareiviai, ruošiasi repetuoti parą. Kategoriškai uždraudžia jus įleisti – tegu laužia duris, nes pasiduoti ir rūmus atiduoti neketinau. Kareiviai neišdrįso šturmuoti konservatorijos, nes toks atvejis turbūt būtų pirmasis pasaulyje... Supratau, kad konservatorijos puolimas tuo nesibaigs, o vien studentų jėgų aiškiai buvo per mažą. Paskambinau krašto apsaugos ministrui Audriui Butkevičiui, išdėsciau nuogąstavimus, kad sovietiniai kariai konservatoriją šturmuos dar kartą.

Ką daryti? „Gerai, – sako A. Butkevičius, – padėsime“. Konservatorijoje ėmė budėti krašto apsaugos vyrai. Lapkričio 7 d. ateinu į konservatoriją, bet manęs kareiviai neįleidžia, konservatorija apsupta. Prospekte jau stovi karinės mašinos, net tankai – ruošiamasi paradiui. Pakėliau triukšmą, pareikalavau pakviesti Vilniaus įgulos viršininką Vladimirą Uschopčiką. „Kas, po velnių, čia darosi? Aš esu šios mokyklos rektorius, turiu dirbti, o jūs man neleidžiate!“ – „Atsiprašome, atsiprašome...“ Ir mane įleido. Tą rytą konservatorijoje jau buvo susirinkę kelios dešimtys studentų. Visi sunerimę, bet be panikos.

Įeinu į savo kabinetą – iš karto girdžiu vyriausybinių telefono skambutį. Skambina „platformininkų“ sekretorius Vladislavas Švedas: „Girdėjome, kad jūs ruošiatės kažkokiai diversijai – sugalvojote išleisti į balkoną „Leonidą Iljičių Brežnevą“ ir sutrikdyti parą. Privalote visa tai sustabdyti!“ Aš jam sakau: „Visa, kad numatyta pagal paskaitų planą, privalo įvykti. Mums šiandien – darbo diena. Jeigu numatyta pristatyti Brežnevą – gal taip ir bus. O jūs keliate sumaištį. Žmonės skuba į darbą, jūs užblokavote gatves, nekursuoja troleibusai. Žygiuokite kur nors kitur, jums gi nesvarbu, kur žygiuoti!“ V. Švedas metė ragelį...

O konservatorijoje jau buvo du kareiviai, nežinia kaip įsigavę į patalpas (kaip vėliau paaiškėjo, per kažkurį neuždarytą pirmojo aukšto langą – nebuvo laiko aiškintis, kas ji atidarė). Vyrukai su šalmais, ginkluoti. Pamatę mane, jie sutriko ir nubėgo link centrinių durų, matyt, norėdami įleisti savo draugus, bet ten jau stovėjo mūsų studentai ir krašto apsaugos kariai. Tuos sovietinius kareivėlius mūsiškiai gerokai aplupo, atėmė gumines lazdas. Šie pasimetė ir puolė bėgti laiptais į antrąjį aukštą. Studentai juos pasivijo, pargriovė, kareivių šalmai nudardėjo žemyn.

Aš jau buvau šalia ir liečiau sustabdyti tų kareivių „linčo teismą“. Nusivedžiau juos į rektoratą, į tokį belangį kambariuką ir liečiau tyliai sėdėti. Dar paklausiau, kas juos siuntė, kaip jie pateko į patalpas – jie nieko nesakė. Beje, vedami jie kiek spėjo gesino šviesas, kad nebūtų nufotografuoti. Taip jiems buvo įsakyta – „neapsišviesti“, nes paviešinus jų veidus grėstų dideli nemalonumai, gal net pašalinimas iš to „avietinių berečių“ („specnazo“) dalinio.

Nespėjome susitvarkyti su tais kareiviais, girdžiu – studentai šaukia: „Rektoriau, pro langus lenda!“ Laimei, konservatorijos langai ne ištisiniai, o suskaldyti į mažesnius plotečius. Išdaužęs vieną, pro jį neįlįsi, reikia daužti ir laužti kitas lango dalis. Nepasitikėdami šia užtvara, užbarikadavome langus suolais ir stalais. Vis dėlto kažkuris drąsuolis pabandė lįsti, įkišo galvą, tačiau vienas mūsų gynėjų driokstelėjo jam per pakaušį gumine lazda, tas žnektelėjo kitapus lango ant šaligatvio.

Beje, tie mūsų sulaikytieji kareiviai, pamatę, kas čia vyksta, pasisiūlė į pagalbą: „Duokite mums galimybę, mes jums padėsime!“ Netrukus ir jie kartu su mumis gynė langus nuo besiveržiančiųjų. Pamatę, kad jų draugai gyvi ir sveiki, puolantieji atlyžo. Tuo pasinaudojęs (pats nežinau, iš kur atsirado tiek drąsos), daviau kareiviams komandą: „Dvidešimt žingsnių nuo sienos!“ Jie paklausė!!!

Manyčiau, kad šis lazdų mūšis – tai ištis buvo mūšis! – mums pavyko. Nežinia kuo viskas būtų baigęsi, jeigu kareiviai būtų įsilaužę į patalpas. Gerai, kad šaunamųjų ginklų jie, greičiausiai, neturėjo, tačiau ir be jų sužeidimų būtume neišvengę. Šis apsistumdymas abiem pusėms galėjo baigtis labai liūdnei.

Kai lauke stovintys kareiviai atsitraukė, atidarėme langą ir išleidome mūsų belaisvius, o jie vis grėžiojosi ir aimanavo: „O kur mūsų šalmai?“ Pasirodo, tie šalmai buvo ypatingi – iš titano ar dar iš kažkokio kosminio metalo. Bet kas ten ieškos tų šalmų, kai jau prasidėjo paradas, o kartu su juo prasidėjo ir balkono spektaklis su tariamuoju „Brežnevu“. „Partijos ir vyriausybės“ vadovams teko glaustis gatvėje, apačioje, be jokios tribūnos. Paradą pajvairino greitosios pagalbos automobilis, atvažiuavęs paimti sužeisto karininko.

Pasibaigus paradiui matau, kaip gatvėje šurmuliuoja linksma žmonių minia, joje Antanas Terleckas, sveikina mus laimėjus „mūšį“. Ko gero, tai buvo pirmas viešas susidūrimas su okupacine kariuomene ir „jedinštveninkais“. Mūsų konservatorijos studentai buvo pirmieji, „priėmę ugnį“. Tikri drąsuoliai!

1991 m.: sausis

Maskva bandė kažkokiu būdu pateisinti Sausio 13-osios egzekuciją, atsiuntė net Aukščiausiosios Tarybos delegaciją, kuri neva turėjo kažką paaiškinti ir nuraminti Lietuvos žmones. Kaip jiems tai sekėsi?

Nieko jie nenuramino ir negalėjo nuraminti, faktai kalbėjo už save. Priminsiu, kad 1990 metų pabaigoje atmosfera Lietuvoje kasdien vis labiau kaito, sovietų kariškiai šeiminkavo miestų gatvėse, savo kraupius planus skelbė „platformininkai“, Maskvai lojalūs komunistai. Tačiau Maskvoje susirinkę liaudies deputatai vis dar svaičiojo apie TSRS išsaugojimą.

Tuo metu – 1990 m. gruodžio 17–26 dienomis vykusio ketvirtąjį Liaudies deputatų suvažiavimo metu – netgi buvo nutarta surengti referendumą dėl TSRS kaip „lygiateisių suverenių respublikų atnaujintos federacijos“ išsaugojimo – jis įvyko 1991 m. kovo 17 d. Neįtikėtina, bet po Sausio 13-osios įvykių ir Lietuvoje atsirado žmonių, kurie palaikė šį svetimos valstybės referendumą ir tuo pačiu pareiškė norą į tą valstybę įsijungti. Turiu mintyje aktyviai referendume dalyvavusius lenkų autonomininkų rajonus.

Grižtu prie Sausio 13-osios. Dar sausio 12-tos vakarą į Vilnių turėjo atvykti TSRS Federacijos Tarybos, 1990–1991 metais veikusios struktūros, į kurią įėjo patys aukščiausieji TSRS ir sąjunginių respublikų vadovai, delegacija: Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas

Nikolajus Dementėjus, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Tautybių tarybos pirmininko pavaduotojas Borisas Oleinikas, Armėnijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Levonas Ter-Petrosianas ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatas nuo Maskvos Aleksandras Fatejevas.

Tačiau ji kažkieno nurodymu (turbūt žinojusio, kas Vilniuje įvyks naktį iš sausio 12-tos į 13-ąją) buvo sulaikyta Minske ir į Vilnių atvyko tik sausio 13-osios rytą. Delegacija neturėjo įgaliojimų ką nors spręsti, bet susitiko su Lietuvos vadovais, o po pietų ir su Lietuvos visuomenės atstovais Mokslų akademijos salėje. Dalyvavau ten ir aš.

Susitikimą pradėjo Mokslų akademijos prezidentas Juras Požela. Jis kažką nerišliai šnekėjo lyg apie tautų draugystę, lyg apie liaudies deputatų tarnystę, lyg už Tarybų Sąjungą ar už Lietuvą... Ta pačia intonacija jam pritarė liaudies deputatas Mindaugas Stakvilevičius. Tuomet mano nervai jau nebeišlaikė, pašokau iš vietos ir tiesiog išrėkiau: „*Chvatit pustych razgovorov!* (Užteks tuščių kalbų – susitikimas vyko rusiškai.) Aš irgi TSRS liaudies deputatas! Ko jūs čia atvažiavot? Jūs turite būti ne čia, o ten, kur liejosi kraujas, jūs matote, kas čia darosi, jūs turite spręsti problemas ir labai konkrečiai!“

Visi išsigandę nutilo, matyt, galvojo, kas čia bus Laurušui už tokias kalbas... Bet po akimirkos pradėjo ploti, nors J. Požela pasipiktinęs man šnabžda, kad griaučiu visą posėdį. O aš svečiams pridedu dar smarkiau: „Jūs atvažiavote palaikyti tarybinę kariuomenę, o ne Lietuvos žmones!“ Iš kažkur šalia manęs atsirado tokia ponė Aukštikalnienė, save vadinusė „visuomenės veikėja“ ir kužda – dar tą ir tą pasakyk, dar stipriau užvožk, aš taip gerai nemoku rusiškai.

Na ir kas buvo Vytautui Laurušui už tokias kalbas?

Po to audringo susitikimo netikėtai sulaukiau V. Landsbergio skambučio. Žiūrėk, sako, kaip tu pasielgei vyriškai, nutildei visus Poželas ir Stakvilevičius. Ir pasiūlė jau visai konkrečiai: „Vytautai, esi kovingas lietuvis, kaip tik tokių mums reikia. Padėk man, o dar daugiau Lietuvai, būdamas deputatu gali labai daug nuveikti Maskvoje. Pradėk veikti!“

Taip prasidėjo iki pat 1991-ųjų vasaros trukę mano „šaudykliniai“ vizitai į Maskvą. Po kiekvieno tokio „žygio“ parašydavau ataskaitą ir įteikdavau V. Landsbergiui, aišku, daug pasakojau ir žodžiu. Susitikdavome Seimo rūmuose. Pasižiūrėjau, kaip jis čia gyvena. Šalia didžiojo Seimo pirmininko kabineto, mažojo darbo kabineto, poilsio kambario buvo netgi miegamasis, nes darbai užsitedavo ir gerokai po vidurnakčio. Iki gilios nakties laukiamajame matydavau būrius žmonių – Seimo rūmų apsaugą, iškviestus patarėjus, gynybos specialistus, Seimo vadovybės žmones. Drįsčiau pasakyti, kad tai buvo tiesiog karo lauko štabas.

Idomu buvo juos visus stebėti. Vienam pavaduotojų, Kazimierui Motiekai, greta aukščiausios teisinės kompetencijos buvo būdinga ir aukšta bendravimo kultūra. Pavyzdžiui, išgirdęs, kad Pirmininkas užimtas, jis neužmiršdavo atsiprašyti sekretorės, kad sutrukdė. Kaip tik su juo daug konsultavausi dėl teisinių argumentų, kuriuos vėliau teikdavau Maskvoje. Kultūra lydėjo ir Pirmininko santykius su visais savo pavaduotojais.

Išimtis buvo Virgilijus Čepaitis. Nors jis nebuvo joks pavaduotojas, bet nieko neklausdamas braudavosi į Pirmininko kabinetą. Atsimenu, kartą su V. Landsbergiu vakarieniaujame, netrukdomi aptarinėjame aktualijas. Staiga įlenda V. Čepaitis, atsisėda, neprašytas pradeda užkandžiauti ir kištis į mūsų pokalbį. Girdėdavau patarimų, kad V. Čepaitis esąs labai įtakingas, gal geriau būtų visas problemas iš pradžių aptarti su juo. Aš tokių patarimų neklausiau, esu tiesus žmogus, nesiečiau ką nors laimėti intrigų keliu, nors žinojau, kad tokių intrigantų Seime tikrai yra.

1991 m.: Maskva, sausio 20 d. mitingas

Stebėtina, bet Vilniuje tuo metu mes nelabai ir žinojome, kad po Sausio 13-osios Maskva – ne aukščiausioji valdžia, o Maskvos plačioji visuomenė – išpūdingai reiškė savo solidarumą su Lietuva, o iškilęs tos visuomenės atstovai nebijojo viešai pareikšti savo paramą Lietuvai. Kaip tai atrodė?

62–63 p.
Mitingas Lietuvai paremti.
Maskva, Maniežo aikštė, 1991 01 20.

Tokią paramą mes pamatėme savo akimis 1991 m. sausio 20 d. rytą atvykę į Maskvą. Jau prie geležinkelio stoties gatvėse išvydome besiorganizuojančias kolonas su lietuviškomis vėliavomis. O vakare – jau tikras neregėtų įvykių sukūrys.

Tą vakarą Maskvos Maniežo aikštėje – netilpusieji joje užėmė ir dalį tuometinės M. Gorkio gatvės – įvyko istorinis įvykis: didžiausias naujausioje Rusijos istorijoje mitingas Lietuvai paremti. Toje aikštėje susirinko koks šimtas tūkstančių žmonių (buvo skaičiavimų, kad 300, 500 ar net 800 tūkstančių!), virš žmonių plevėsavo šimtai, galėčiau sakyti, visa jūra trispalvių Lietuvos vėliavų.

Sunku dabar net patikėti, šūkiuose buvo rašoma „Už mūsų ir jūsų laisvę“, „Šiandien – Lietuva, rytoj – Rusija“, o buvo ir tokių, dabar jau visiškai neišsivaizduojamų, kaip „Gorbačiovas – žudikas“. Ir tai tuo metu, kai M. Gorbačiovas buvo TSRS prezidentas! Mačiau net šūkių su reikalavimais išvesti kariuomenę iš respublikų, pareiškusių apie išėjimą iš TSRS, netgi armijos depolitizavimą, M. Gorbačiovo atstatydinimą!!

Mane užkėlė į sunkvežimio kėbulą, nes kitokių tribūnų ten nebuvo, iš čia pažvelgiau į neaprėpiamą žmonių jūrą, mišką Lietuvos vėliavų, nebijau prisipažinti – ištryško ašaros nuo to vaizdo, dar ir dabar jį sapnuoju.

Manychiau, kad V. Landsbergis buvo teisus: mums tikrai vertėjo važiuoti į Maskvą, pažinti jos nuotaikas, viltis, lūkesčius. Dar labiau reikėjo kad ir neoficialių derybų su Maskvos valdžia, o liaudies deputato statusas tam labai padėjo. Su deputato pažymėjimu galėjome patekti visur, vos ne iki M. Gorbačiovo kabineto durų. Į Maskvą vykdyti Lietuvos užduočių dažniausiai vykdavome trise: kartu pakviečiau aktorių Regimantą Adomaitį ir gydytoją profesorį Alfredą Smailį. Dar kviečiau Justiną Marcinkevičių, bet jis atsisakė.

Rusijos politologas Andrejus Piontkovskis:

„Manau, kad šis mitingas (sausio 20 d.) padarė reikšmingą įtaką, kad būtų sustabdyta karinė reakcionierių avantiūra Lietuvoje. Taip pat manau, kad jis turėjo įtakos ir tam, kad gana greitai, vos po kelių mėnesių, buvo pasirašyta Lietuvos ir Rusijos Federacijos tarpvalstybinių santykių sutartis ir pripažinta Lietuvos nepriklausomybė. Didžiuojuosi rusų tautos, B. Jelcino vyriausybės ryžtu, kurie išdrįso palaikyti Lietuvos nepriklausomybę. Beje, išdrįso palaikyti būtent sausio 13-osios naktį, kai viskas dar kabojo ant plauko. Ant plauko kabojo ir Lietuva, ir Rusija, niekas nežinojo, kuo viskas baigsis.“

Rusijos žmogaus teisių gynėjas Sergejus Kovaliovas:

„Atleiskite mums. Atleiskite už tai, kad mes iki šiol vengiame žodžio „okupacija“, kai kalbame apie Baltijos valstybes. Kol oficialiai šie atsiprašymo žodžiai nebus ištarti, tol nebus įmanomi normalūs, lygiaverčiai tarpvalstybiniai Rusijos ir Baltijos valstybių santykiai. Bet mūsų prezidentas (M. Gorbačiovas) apie tai nekalba. Kalbama, kad tą kruviną sausį į gatves išėjo apie pusę milijono maskviečių. Niekas tiksliai neskaiciavo, tačiau per šimtą tūkstančių demonstrantų buvo tikrai. Šie šimtas tūkstančių maskviečių užkirto kelią tolesniam kraujo liejimui Vilniuje.“

Tą pačią mitingo dieną Maskvoje spaudos konferenciją surengė Rusijos AT pirmininkas Borisas Jelcinas. Jis perskaitė bendrą Baltijos respublikų ir Rusijos pareiškimą, kuriame jos skelbė, kad pripažįsta viena kitos suverenitetą. Žurnalistai buvo supažindinti su B. Jelcino kreipimusi į kareivius, tarnaujančius Rusijos ir Baltijos respublikų teritorijoje. B. Jelcinas kvietė kareivius nepasiduoti reakcijos jėgoms ir, prieš einant šturmuoti civilių pastatų Baltijos žemėje, susimąstyti apie Rusijos ir jos tautos ateitį. Pirmą kartą šį kreipimąsi B. Jelcinas perskaitė Taline sausio 13 d.

Tai dar ne visi Rusijos solidarumo su Lietuva ženklai. TSRS Mokslų akademijos rinkimų klubas iš karto po Sausio įvykių 14 dieną paskelbė pareiškimą, kuriuo kvietė sausio 16 d. visoje TSRS (!) pradėti politinį streiką ir pasiūlė šūkius: „Šalin rankas nuo Lietuvos!“, „Diktatūrai – ne!“, „Pilietiniam karui – ne!“, „Rusijos kareiviai – namo!“, „Prezidentas ir Vyriausybė turi atsistatydinti!“ Šį pareiškimą svečias iš Maskvos, vienas iš „Memorialo“ kūrėjų Viktoras Kogan-Jasnyj (beje, parašęs straipsnių seriją „Baltijos atspindys“ apie 1989–1993 metų įvykius Lietuvoje) sausio 16 d. perskaitė ir Lietuvos parlamente.

1991 m. sausio 21 d.: Achromejevas

Kaip bendravote su M. Gorbačiovo patarėju jėgos struktūrų reikalams maršalu ir diplomatu Sergejumi Achromejevu? Ar jautėte tik „vyresniojo brolio“ pamokymus, ar vyko ir nuoširdesnis pokalbis?

Nuvykę į Maskvą iš karto bandėme imti jautį už ragų: susitikti su M. Gorbačiovu. Deputatų statusas padėjo! Gavome pranešimą, kad jau kitą dieną, sausio 21 d., 16 val., mums paskirtas laikas pas M. Gorbačiovą. Tačiau prieš tai įvyko „apšilimo“ pokalbis su maršalu, buvusiu generalinio štabo viršininku, o tuo metu labai įtakingu M. Gorbačiovo patarėju Sergejumi Achromejevu.

Tai įvyko M. Gorbačiovo laukiamajame. Sėdime, laukiame, kol priims. Staiga atsidaro durys, išeina S. Achromejevas. Matėsi, kad susirūpinęs, o greičiau susinervinęs. Paklausė, ko mes atvažiavome. Mes paaiškinome, nors jis, aišku, žinojo, dėl ko mes čia atėjome ir apie ką kalbėsime, žinoma, apie Sausio 13-ąją, o iš esmės – apie išėjimą iš TSRS.

Nieko nelaukęs jis pradėjo: „Nieko jums neišeis, atleiskite man, senam kvailiui, bet rusų tauta niekada neleis, kad jos valstybė subyrėtų arba būtų išnešiota į gabalus. Jums negali padėti net TSRS prezidentas, nes jo valdžia ribota. Net jeigu ir norėtų, nieko negalėtų jums padėti.“

Iš tolesnio pokalbio su maršalu pasidarė aišku, kad TSKP savo vadovaujančio vaidmens neatsisako, jis nepasmerkė „Nacionalinio gelbėjimo komiteto“ Lietuvoje sukūrimo, taip pat ir sovietų kariuomenės „žygių“ mūsų krašte. Visa tai jis sakė griežtai, bet mandagiai. Kariuomenėje jis buvo laikomas ne tik karo vadu, bet ir diplomatu, dalyvavusiu sudėtingose TSRS derybose su Amerika.

Ir pagaliau S. Achromejevas prabilo jau visai atvirai, pareiškęs, kad Rusija yra prieš mūsų nepriklausomybės paskelbimą. O aš jam sakau: argi jūs vakar nebuvote Maniežo aikštėje? Vakare ten buvo pusė milijono, ir visi rusai, visi už mus. O jis: ak šit kaip, bet žinokite, kad Rusijos generolai, jų yra per 2 000 – jie visi prieš jus.

Įsibėgėjęs jis atskleidė beveik valstybinę paslaptį, sako, aš atnešiau M. Gorbačioviui tu 2 000 generolų, reikalaujančių M. Gorbačiovo atsistatydinimo, peticiją. Nusistebėjome: negi jūs išdrįsote atnešti tokią peticiją? O jis: ar jūs žinote, kad 2 000 generolų – tai jėga! Aišku, kad žinojome, Sausio 13-osios puolimų Vilniuje prieš Lietuvos žmones organizatorius Vladimiras Uschopčikas buvo tik pulkininkas, bet ir tokio laipsnio užteko įsakyti šaudyti nekaltus žmones.

Vis dėlto po to aštraus pokalbio ir „valstybinės paslapties“ atskleidimo, jau vėliau, Suvažiavimų rūmuose kažkaip nejučiom užsimezgė mūsų jei ne šilti, tai supratingi santykiai: jis stengėsi mus įtikinti tuo, kuo jis tikėjo, o mes dėstėme savo tiesas. Suvažiavimo salėje S. Achromejevas sėdėdavo prie moldavų delegacijos (ten jis buvo išrinktas), aš tik pasirodau salėje, o jis tuojau pat rodo ženklą, kviečia prisėsti šalia.

Aš puikiai supratau savo padėties subtilumą: kaip čia yra – užsienio valstybės pilietis sėdi greta TSRS maršalo ir ramiai diskutuoja? Televizija nufilmuos, kils triukšmas ir Maskvos valdžios koridoriuose, ir galų gale Vilniuje, nes tokių savo kontaktų aš per daug negarsinau. Todėl stengdavausi nuvilioti maršalą į fojė ir jau ten narplioti mūsų santykius.

O S. Achromejevo atneštą 2 000 generolų peticiją – buvau beveik garantuotas – M. Gorbačiovas greičiausiai išmetė į šiukšlių kibirą. Valdžios olimpe tuomet jis dar jautėsi tvirtai. Supratęs, kad „paleido vadžias“, jis bandė įtikinti maištaujančias respublikas: „Jūs dar negyvenote federacijoje“, joje esą bus tikra autonomija, tikras parlamentas, žodžiu, lygybė ir brolybė... Deja, šis prognozuojamas laimės rūmas tų pačių 1991 metų pabaigoje galutinai sugriuvo.

1991 m. sausio 21 d.: Gorbačiovas

Grįžkime prie pokalbio su M. Gorbačiovu. Kaip vyko tas pokalbis, gal girdėjote nors vieną kitą supratimo gaidelę iš jo pusės, ar tik pretenzijas ir kaltinimų?

Pats priėmimas truko pusantros valandos, žinant M. Gorbačiovo užimtumą, nepaprastai ilgai. Nenorėdamas sausai politikuoti iš karto jam pasakiau, kad kreipiuosi ne politikų, o kūrybinės inteligentijos vardu, maniau, kad tokiu atveju pokalbis bus nuoširdesnis... Perdaviau didelį susirūpinimą dėl tragiškų Sausio 13-osios įvykių Vilniuje. Pasakiau, ką jis ir pats puikiai žinojo: kad prieš taikius Lietuvos žmones buvo naudojami šaunamieji ginklai, tankai. Pabrėžiau, kad po Sausio 13-osios kariuomenės savivaliavimas nė kiek nesumažėjo, todėl nuogąstaujame, kad televizijos bokšto, radijo užėmimas yra tik karinio perversmo Lietuvoje uvertiūra, tikėjausi, kad jis tokį žodį žinojo... Išdrįsau netgi paklausti, kas gi davė įsakymą šaudyti į beginklius žmones? Prezidentas nieko neatsakė, tik apgailestavo dėl kariškių savivalės. Jis susijaudinęs kalbėjo, jog imsis visų priemonių, kad tai daugiau nepasikartotų, o visi klausimai būtų sprendžiami derybų keliu. Ką gi, ačiū ir už tai.

Po to jis pasiėmė popieriaus lapą, kur buvo surašyti mūsų parlamento nutarimai, prieštaraujantys TSRS konstitucijai. Kai kurios šių pretenzijų buvo gana naivios, pavyzdžiui, kodėl nepriregistruojamos naujai į Lietuvą atvykusios kariškių šeimos. Atsakiau, kad mūsų tauta nėra didelė, todėl mes esame priversti ginti savo egzistavimą. Įvedus į Lietuvą tris divizijas, o jų šeimoms prisiregistravus, toks žmonių skaičius gali turėti didelės reikšmės po poros savaičių vyksiančio referendumo dėl Lietuvos nepriklausomybės rezultatams.

Čia prisiminsiu, kad 1940 metų rinkimuose į liaudies seimą dalyvavo ir Lietuvą okupavę raudonosios armijos kariai. Tokio absurdo 1991 m. neketinome pakartoti, todėl įvedėme saugiklį, kad 1991 m. vasario 9 d. referendume dėl Lietuvos nepriklausomybės balsuotų tik Lietuvos piliečiai, taigi sovietų kariai jau negalėjo įtakoti rezultatų.

Prakalbus apie divizijas, M. Gorbačiovas, man rodos, gana naiviai mūsų paklausė, tai kiek karių sudaro diviziją, tarytum būtume karo ekspertai. Atsakiau, kad 10–12 tūkstančių. M. Gorbačiovas vis tiek nenusileidžia, sako, kad 30 tūkstančių naujų gyventojų didelės reikšmės neturės. Į tai atsakiau, kad įvykiams pakrypus Tarybų Sąjungos naudai, būtų nesivaržoma įvesti ir visą armiją. Taigi kalbėjau gana drąsiai.

Priminiau M. Gorbačiovui ir 1940 metų įvykius, juos pavadinau aneksija, apie Molotovo ir Ribentropo paktą, slaptuosius protokolus, apie tai, kad tai vadinti savanorišku įsijungimu į TSRS negali būti nė kalbos. Suglumęs M. Gorbačiovas pareiškė, kad visa tai buvo labai seniai ir nėra reikalo grįžti į tolimą istoriją. Aš nenusileidau ir atsakiau jam, kad tiesos ieškojimui negali būti kliūčių net ir ilgesniame istorijos tarpsnyje.

Taip pat pažymėjome, kad centrinės TV ir spaudos varoma šmeižto bei melo kampanija prieš Lietuvą dar labiau kaitina ir be to įtemptą atmosferą mūsų krašte. M. Gorbačiovas į tai nieko neatsakė, bet pažadėjo atnaujinsias derybas su Lietuva, o komisijos pirmininku skirsiąs viceprezidentą Genadijų Janajevą. Čia neištvėrė A. Smailys, pasakęs, kad su tuo tikrai nesutiksiąs.

M. Gorbačiovas pažėrė „budinčių“ kaltinimų, kad Lietuvoje persekiojami rusai. Mes atrėžėme, kad kaip niekur kitur rusai Lietuvoje turi puikias sąlygas savo kultūrai ir tra-

dicijoms puoselėti: gausu rusiškų mokyklų, cerkvių, sudarytos sąlygos kultūrinei veiklai, leidžiami rusiški laikraščiai.

M. Gorbačiovas stebėjosi, kodėl Lietuva bijo surengti referendumą dėl šalies nepriklausomybės. (Toks referendumas tuo metu jau buvo numatytas, tačiau jo tikslī data – 1991 m. vasario 9 d. buvo nustatyta tik po kelių dienų – sausio 24-ąją. Referendume daugiau kaip 90 proc. Lietuvos žmonių pasisakė už nepriklausomą demokratinę Lietuvą). Mes M. Gorbačioviui atsakėme, kad naujausi Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos rinkimai parodė, kad tauta remia Sąjūdį, o jo programos svarbiausias punktas yra Lietuvos Nepriklausomybė. Todėl šiuos rinkimus irgi galėtume laikyti referendumu.

Paklausiau, ką M. Gorbačiovas žino apie „Nacionalinį gelbėjimo komitetą“? Jis atsakė, kad tokį žinaš, o komitete, anot jo, 70 procentų lietuvių, vadovas – neutralus žmogus. Tačiau kartu pabrėžė, kad tai – antikonstitucinis organas.

M. Gorbačiovas skundėsi V. Landsbergiu, nes šis esą nedaro nuolaidų. Atsakiau, kad yra priešingai: kaip tik V. Landsbergio iniciatyva 1990 m. birželio 29 d. Kovo 11-osios Aktui paskelbtas 100 dienų moratoriumas, kurio prašė TSRS valdžia. Tačiau kadangi neprasisidėjo derybos su Rusija, o tai buvo numatyta, jis faktiškai neveikė. Dar daugiau, Lietuvos pusė sutiko atsisakyti ir išankstinio protokolo, kuris būtų apsunkinęs derybų pradžią.

Tuomet M. Gorbačiovas prisiminė, matyt, jo padėjėjų sukurtą istoriją, kad Lietuvos televizija „purvais drabstė TSRS vadovybę, komunistų partiją“, todėl sąjunginių įmonių darbininkai, šiek tiek paremti kareivių, ėmėsi iniciatyvos užimti tą melus skleidžiančią televiziją. Mes tuojau pat užprotestavome tokią įvykių versiją, nes puikiai žinojome, kad prie TV bokšto jokių puolančių darbininkų nebuvo, tik šaudžiusios į žmones motorizuotos karinės pajėgos, o TSKP–LKP vadovai tuomet šaukė, kad „Nacionalinis gelbėjimo komitetas“ ima valdžią į savo rankas.

R. Adomaitis priminė, kad prie TV bokšto žuvo 14 žmonių, o jei būtų bandoma pulti parlamento rūmus, tuomet aukų būtų buvę tūkstančiai. M. Gorbačiovas atsakė tai suprantantis ir jėgos naudoti nesirengia. Aš tuomet jam pasiūliau iš karto paskambinti V. Landsbergiui ir pakartoti šią žinią, tuomet Lietuvos žmonės galėtų būti ramūs. Tačiau M. Gorbačiovas į mano repliką nesureagavo.

Pokalbio pabaigoje A. Smailys pasiūlė M. Gorbačioviui apibendrinant mūsų susitikimą padaryti pareiškimą (sausio 22 d. jis tokį pareiškimą padarė). Ir jau visai netikėtai paklausė M. Gorbačiovo, kaip reikėtų spręsti Kaliningrado problemą – gal šią teritoriją pagal Šveicarijos pavyzdį paversti rusų, lietuvių ar lenkų kantonu? M. Gorbačiovas klausimą suprato visai rimtai ir nedvejodamas atsakė: tik rusų kantonu. Atsisveikinant paklausiau M. Gorbačiovo, ką jis norėtų perduoti V. Landsbergiui? Suirzęs M. Gorbačiovas sausai tarstelėjo: „Prašau perduoti linkėjimus“.

Sausio 22 d.: M. Gorbačiovo pareiškimas

„Pirmiausia ir svarbiausia, kad Vilniaus ir Rygos įvykiai nėra prezidento linijos išraiška, todėl atmetu visus įtarinėjimus šiuo reikalu (koks naivus pasiteisinimas). Bet kurios visuomeninės organizacijos, komitetai, frontai gali ateiti į valdžią tik konstituciniu keliu, be smurto naudojimo (lyg Sąjūdis būtų atėjęs nekonstituciškai ir su smurtu). Visi bandymai apeliuoti į ginkluotąsias pajėgas politinėje kovoje neleistini (čia turbūt jau apie save). Neleistini ir jokie savavališki kariuomenės veiksmai (čia jau tikrai apie save, siekiant nusiplauti pralieto kraujo Lietuvoje dėmę). Pastarųjų dienų įvykiai tam tikrų sluoksnių buvo išnaudoti padėties kaitinimui neva vykstančio dešiniojo posūkio ir diktatūros pavojaus dingstimi (neaišku, ką čia jis turėjo minty). Aš ryžtingai atmetu šiuos prasimanymus (apie ką čia?).“ Pareiškimas išspausdintas laikraštyje „Pravda“, 1991 m. sausio 23 d.

Kokias padarėme išvadas po šio susitikimo? Konstatavome, kad M. Gorbačiovas padėties nevaldo, nors žadėjo, kad jėga naudojama nebus, tačiau ir po Sausio 13-osios sovietų karinės pajėgos toliau siautėjo Lietuvoje, o užimtų pastatų negrąžino. M. Gorbačiovas nepasiruošęs svarstyti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo, tai parodė jo reikalavimas atstatyti TSRS konstitucijos veikimą.

Iš S. Achromejevo išgirdome, kad didelė kariuomenės dalis nepasitiki Prezidentu, tačiau kariniam perversmui prielaidų nėra (nors jis pats vėliau visai netikėtai įsijungė į vadinamojo GKČP veiklą). Pokalbis buvo pakankamai atviras, bet jo rezultatų tuomet negalėjome prognozuoti. Gyvenimas parodė, kad Lietuvos likimą galutinai nulėmė lygiai po aštuonių mėnesių įvykęs ir tuojau pat pasibaigęs valstybinis perversmas – pučas. Jam žlugus S. Achromejevas nusižudė.

Dar vienas labai keistas susitikimas su M. Gorbačiovu, trukęs vos kelias sekundes, įvyko kažkurią kovo dieną. Radęs progą tiesiai paklausiau M. Gorbačiovo: „Tai ką toliau darysite su mūsų televizijos bokštu?“ – „Susprogdinsime“, – neaišku juokais ar rimtai atsakė M. Gorbačiovas. Manau, kad šis vos kelių sekundžių siužetas rodo, kad arba M. Gorbačiovo nervai jau buvo pašliję nuo amžino Lietuvos klausimo, arba jis tiesiog buvo visiškai pasimetęs nuo, matyt, nepertraukiamo kariškių spaudimo galutinai „išspręsti Lietuvos klausimą“, t. y. užimti Lietuvos valdžios struktūras ir baigti su ta jos nepriklausomybe.

Vis dėlto dar kartą imtis prieš Lietuvą griežtų priemonių, tokių kaip Sausio 13-ąją, M. Gorbačiovas prisibijojo, o leisti Lietuvai galutinai pasitraukti iš TSRS jam neleido tie patys kariškiai, į kurių nuomonę jis vis tiek turėjo atsižvelgti.

1991 m. sausis–birželis: Achromejevas

Jūsų daugkartiniai susitikimai su maršalu S. Achromejevu tikrai galėtų būti vadina mi „slaptąja diplomatija“. Kokias temas jūs liėtėte tuose pokalbiuose, kuo jis bandė Jus įtikinti? Ar klausė Jūsų argumentų Lietuvos gynimo byloje?

Mūsų artimesni ryšiai su S. Achromejevu užsimezgė jau pirmajame Liaudies deputatų suvažiavime 1989 m. gegužę, dar mums būnant TSRS sudėtyje. O po nepriklausomybės paskelbimo – nuo 1990 m. pavasario – mūsų ryšiai dar labiau sutvirtėjo! Pats intensyviausias bendravimas prasidėjo 1991 metais, po atsakingo pokalbio sausio 21 d. prie M. Gorbačiovo kabineto. Ten jis kalbėjo ypač principingai ir net griežtai, bet paskutiniaisiais mūsų bendravimo ir kartu jo gyvenimo mėnesiais mūsų pokalbiai, ypač „akis į akį“, tapo nuoširdesni, kalba megždavosi gana lengvai. Vis dėlto nuo savo pozicijų mes nesitraukėme.

Jo kaip M. Gorbačiovo patarėjo atsakomybės sfera buvo kariniai reikalai, jėgos struktūros – Gynybos ir Vidaus reikalų ministerijos, KGB, todėl mes kaip tik stengėmės sužinoti kuo daugiau apie šių struktūrų planus Lietuvoje. Nuo jo didele dalimi priklausė sovietų armijos veiksmai Lietuvoje. Šiuos veiksmus aiškindamiesi buvome beveik sutarę dėl jo vizito į Vilnių, tikėjomės, kad jo autoritetas padės suvaldyti Vilniuje dislokuotus kariškius. Deja, M. Gorbačiovas neleido jam atvykti į Lietuvą.

Iš išvaizdos S. Achromejevas atrodė atšiaurus, griežtas, matyt, toks ir turi būti aukščiausio lygio sovietų karininkas. Vieną kartą per pertrauką pakviečiau jį puodeliui arbatos. O maršalas: „Aš arbatos negeriu. Grįšiu namo, žmona man paruoš pietus ir jeigu pasakysiu, kad jau užkandau, ji užpyks.“ Nesupratau, ar jis rimtai, ar juokauja. Pakviesti į Suvažiavimų rūmų bufetą taip nė karto ir nepavyko.

S. Achromejevas dalyvavo ir strategiškai reikšmingame Maltos susitikime, kur greičiausiai buvo aprobuoti reikšmingiausi po Antrojo pasaulinio karo pasikeitimai Europoje...

Apie tą susitikimą ir kitus tarptautinės politikos reikalus jis nelabai norėdavo kalbėti, vis dėlto šį bei tą pavyko iškvosti. Vieną kartą pavyko prisikviesti maršalą pavakarieniauti

į Lietuvos atstovybę. Čia dar pakviečiau ir A. Smailį. Mums paskyrė atskirą kambarį, taigi kalbėjomės visai laisvai. Pavyzdžiui, apie M. Gorbačiovo ir JAV prezidento Džordžo Bušo susitikimą Maltoje 1989 m. gruodį, kur jis pats dalyvavo.

Klausu, kaip vyko tas susitikimas? Pasirodo, susitikimas turėjo vykti jūroje stovinčiame Amerikos karo laive, bet tuo metu kilo baisi audra. Abiejų valstybių vadovai nutarė nerizikuoti ir susitikti uoste stovinčiame sovietų kruiziniame laive. Tačiau Amerikos prezidentas ten nelikdavo nakvoti ir net per audrą plaukdavo į savo laivą.

Kodėl įvyko toks aukščiausio lygio susitikimas? Anot S. Achromejevo, tai buvo Dž. Bušo iniciatyva. Pirmiausia jis norėjęs išsiaiškinti abiejų Vokietijų susijungimo galimybes. Anot S. Achromejevo, esą M. Gorbačiovas tam neprieštaravo. Nors, žinoma, šis reikšmingiausias Europos pokytis tikrai įvyko ne vien M. Gorbačiovo dėka, į visa tai vedė objektyvi istorijos eiga: Rytų Vokietijai buvo lemta tiesiog išnykti ir tapti naujomis Federacinės Vokietijos žemėmis. Esą kaip tik Maltoje M. Gorbačiovas leido griauti Berlyno sieną. Vėlgi galima tikėti, galima netikėti tokiu M. Gorbačiovo humanišku, nes ta siena nugriuvo nuo savo paties svorio, nuo demokratizavimo idėjų sklaidos Rytų Europoje.

Kai kur buvo rašyta, kad Maltos susitikime kalbėta ir apie Baltijos šalių būsimąją nepriklausomybę? Negi taip tikrai galėjo būti?

Galimas dalykas, nes pasak S. Achromejevo, Dž. Bušas pasiūlė po Vokietijos išspręsti ir Baltijos šalių okupacijos klausimą. Tačiau M. Gorbačiovas esą su tuo nesutiko: „Jeigu kišite nagus prie Baltijos šalių“, tuomet jis nesutiksias ir su visais kitais Dž. Bušo siūlymais. Norite – tikėkite, norite – ne. Kitų šaltinių apie šį susitikimą rasti būtų sunku. Vis dėlto istorija vėlgi greitai pakoregavo M. Gorbačiovo poziciją ir jau po kelių mėnesių – 1990 m. kovo 11 d. – Lietuva paskelbė nepriklausomybę.

Vis dėlto daugiausia dėmesio turbūt skyrėte Lietuvos likimo sprendimui?

Po Sausio 13-osios su maršalu kalbėdavomės dar atviriau, aišku, ne tiek apie pasaulio, bet apie TSRS problemas, Lietuvos reikalus. Pavyzdžiui, S. Achromejevas atvirai sakydavo: „Aš tos perestroikos nesuprantu. Ką ji reiškia? O gal aš per senas?“ Mes neslėpdavome savo pažiūrų į istoriją ir į dabartį, „tačiau būti draugais mes vis tiek galime“ – jis taip sakydavo. Stebėtina, bet jis aiškino: „Su Landsbergiu aš galiu bendrauti, nes žinau jo pažiūras, galiu prognozuoti, ką jis pasakys dėl vienos ar kitos problemos ar įvykio.“

Jutau, kad jo santykiai su M. Gorbačiovu nėra draugiški, galbūt jie vienas kito tiesiog nesuprato. Su manimi, nebijau sakyti, jis tikrai buvo draugiškas (apsidrausiu – man taip atrodė...). Žinoma, pačių aštriausių temų stengiausi neliesti, tačiau jis pats nevengdavo dėl jų pasiginčyti. Pavyzdžiui, dėl 1940 m. įvykių Lietuvoje. Nebijojau jam sakyti, kad tai buvo okupacija, kad savanoriškas Lietuvos įsijungimas į SSRS buvo blefas. Siūliau jam pasižiūrėti ne tik į oficialią propagandą, bet ir į to meto Gynybos ministerijos dokumentus.

Mūsų santykius vaizdžiai iliustruoja toks epizodas. 1991 m. kovo mėnesį eilinį kartą atvažiavome susitikti. Tačiau jo adjutantas pasakė, kad maršalas ligoninėje. O toliau visai netikėtai: maršalas prašė mus aplankyti jį ligoninėje! Paaiškinome, kad kalbėsime, kaip visada rimtai, apie skaudamas praeities, dabarties ir ateities problemas, gal ligoninėje tokios temos netiktų? Tačiau adjutantas užtikrino, kad maršalas pats nori kalbėtis ir visomis temomis.

Nuvažiavome į ligoninę, apsilankėme baltus chalatus ir nuėjome į reanimacijos palatą. Maršalas medicinos personalą išprašė už durų. Mes vis dėlto dar dvejojome, ar nepakenks mūsų pokalbis ligoniui. Maršalas galantiškai atsakė: „Jokio pavojaus, profesorius Smailys juk sėdės šalia.“

Tą sykį ir vėl kalbėjomės apie Lietuvą, jos istorijos vingius sudėtingais 1940 metais. Vėl kartojau, kad Lietuva ne savo noru įstojo į Sovietų Sąjungą, bet tik užplūdus jos žemę

pusantro šimto tūkstančių Raudonosios armijos karių. Dar kartą paprašiau pasidomėti Gynybos ministerijos archyvais, ten jau bus ne propaganda, bet skaičiai ir faktai.

Maršalas nenusileido: „Karinė vadovybė paprastai neužsiima politika ir diplomatija. Jeigu komanda buvo duota konkrečią dieną ir valandą peržengti Lietuvos sieną, tai taip ir turėjo įvykti. Archyvai, kuriuose atsispindi politinė valia, greičiausiai įslaptinti – kaip ir kiekvienoje valstybėje.“ (Praėjus nuo mūsų pokalbio vos dešimtmečiui, jie vis dėlto buvo išslaptinti.) Jam prieštaravau: „1940 metų TSRS Aukščiausios Tarybos dokumentai – ištisa melagystė, juose buvo rašoma taip, kaip reikėjo ir buvo parankiausia to meto politikai.“

S. Achromejevas minėjo ir Salomėjos Nėries pavardę...

Taip, taip! Vieną sykį maršalas paklausė: „Vytatai, o kas tokie buvo Venclova ir Salomėja Nėris?“ – „Rašytojai“, – sakau. – „Matai, net rašytojai dalyvavo priimant Lietuvą į Sovietų Sąjungą. Reiškia, jie pritarė stojimui...“ – „Ne tais archyvais domėjotės, maršale“, – sakau jam. Ir dar paklausiau: „Ar nesidomėjote Molotovo ir Ribentropo pakto slaptaisiais protokolais, ar nematėte jų? Apie juos juk užsiminė ir „perestroikos architektas“ Aleksandras Jakovlevas. Kodėl juos reikia slėpti, juk visas pasaulis žino apie juos iš vokiečių archyvų?“

Jis, matyt, buvo pasižiūrėjęs į 1940 m. sovietų Aukščiausios Tarybos dokumentus (apie Lietuvos „priėmimą“ į TSRS), todėl manęs ir klausė, kas buvo toji Salomėja Nėris ir Antanas Venclova. Tai parodo, kad jis nuoširdžiai stengėsi suprasti, galbūt patikrinti, ar mano teikiamos žinios yra teisingos.

Gaila, tuomet dar nebuvo skaitęs 1940 metų sovietų generalinio štabo dokumentų, kurie galbūt būtų greičiau atvėrę maršalui akis, jeigu jis tikrai jų nežinojo. Praėjus keliolikai metų nuo mūsų pokalbių, internete radau sensacingų štabo dokumentų, kuriuos galbūt ne visi dar ir dabar žino Lietuvoje.

Štai ištrauka iš sovietų generalinio štabo 1940 m. birželio 12 d. įsakymo 002/op, ką netrukus reikės daryti Lietuvoje: „Apsupti ir sunaikinti priešą Kauno regione. Lietuvoje esančioms tarybinėms karinėms dalims išlaikyti savo dislokacijos rajonus, užimti pagrindinius tiltus per Nemuną ir Nerį ir užtikrinti 214-osios oro desantinės brigados (935 kariai) išlaipinimą per 5 km nuo Gaižiūnų stoties.

Desantininkams kartu su 16-uju šaulių korpusu užimti pagrindinius Kauno objektus, į Kauno aerodromą permesti dar 475 desantininkus. Pasirengimą operacijai baigti birželio 15 d. rytą. Birželio 13 d. desanto vietos paruošimui prie Gaižiūnų išmesti 7 parašiutininkų grupę, o nuo birželio 14 d. 21.30 val. Baltijos šalyse dislokuotos kariuomenės radijo stotims veikti tik priėmimo režimu, laukiant signalo operacijos pradžiai.“

Bendra sovietų karinių pajėgų padėtis prie Lietuvos 1940 m. birželio viduryje tuose dokumentuose buvo įvertinta taip: „Prie pietrytinių Lietuvos sienų sutelkta 3-ioji armija su vadovybe Pastoviuose (dabar Baltarusija – Postavy), prie pietinių 11-oji armija su vadovybe Lydoje. Iš viso visų Baltijos šalių kampanijai buvo skirtos 3 armijos, 7 šaulių ir 2 kavalerijos korpusai, 20 šaulių, 2 motošaulių, 4 kavalerijos divizijos, 9 tankų ir 1 oro desanto brigada. Operacijai taip pat buvo pasitelkti NKVD daliniai.“

Nežinau, ar S. Achromejevas skaitė šiuos dokumentus, tačiau su manimi jis vis tiek buvo stebėtinai atviras. Kartą savo kabinete jis parodė storą raudonu viršeliu knygą, parašytą vien skaičių. Tai buvo užšifruoti tekstai. „Ir tokį šifruotą tomą aš privalau kasdien perskaityti“, – pasiguodė maršalas.

Ant jo stalo kalnas telefonų, ant vieno jų parašyta „Gorbačiovas“ – tai tiesioginis ryšys su prezidentu. Kartą turėjau M. Gorbačiovui kažką perduoti nuo V. Landsbergio. Maršalas sako: „Kelk Gorbačiovo telefoną“. Deja, jis neatsakė. „Jei nekelia, reiškia, kad manęs dabar nereikia“, – šyptelėjo S. Achromejevas. Jis davė man ne vieną slaptą Kremliaus telefoną. Žinojau ir jo paties telefoną, kuriuo galėjau bet kada jam skambinti. Taip ir darydavau, jei

Vilniuje atsitikdavo kažkas netikėto. S. Achromejevas visada atsiliepdavo, nebūdavo taip, kad jis nesutiktų kalbėtis.

Mes tiesiog susidraugavome, stebėtina, sunku paaiškinti, kodėl jis manimi taip pasitikėjo, juk kalbėdavome atvirai, jis man rodydavo visus dokumentus, netgi būsimas M. Gorbačiovo kalbas. Ką aš norėjau sužinoti iš S. Achromejevo? Pirmiausia man rūpėjo sužinoti, kokios nuotaikos Kremliuje, ką jie ruošia ar neruošia Lietuvos atžvilgiu. Iš S. Achromejevo aš daug ką sužinodavau.

Gaila, kad nepavyko atsivežti S. Achromejevo į Vilnių. Jis būtų buvęs man kaip skydas, aš visur būčiau nuėjęs – į radiją, į bokštą, į Šiaurės miestelį. O ten ir pats maršalas būtų pamatęs, kokia Lietuvoje tikroji padėtis.

Aišku, ši mūsų draugystė ir jam pačiam kėlė abejonių, ar neatsiras kas nors paskundęs tokius nuolatinis ryšius su nedraugiškos užsienio valstybės (tokį vertinimą Lietuvos atžvilgiu esu ne kartą Maskvoje girdėjęs) atstovu. Jis net raštu kreipėsi į M. Gorbačiovą, klausdamas, ar jam tinka su manimi aptarinėti politines dviejų valstybių santykių peripetijas, t. y. būti savotišku tarpininku tarp TSRS ir Lietuvos. M. Gorbačiovas leido jam ir toliau su manimi bendrauti, bet įspėjo, kad mūsų pokalbiai jokių būdu negali būti laikomi tarpvalstybinėmis derybomis. Juos galima laikyti tik pasikeitimu informacija.

Tai gal galima būtų S. Achromejevą laikyti tikru Lietuvos draugu?

Manyčiau, kad ne, mūsų pozicijos buvo gerokai skirtingos. Tačiau mirtinu priešu – tuo labiau. Tai buvo žmogus, nuoširdžiai stengęsis suprasti Lietuvos siekius, tačiau neįstengęs įveikti dešimtmečiais statyto ideologinio barjero ir pripažinti, kad Lietuva turi teisę į nepriklausomą valstybę. Vis dėlto mokėjo kultūringai, diplomatiškai, pagarbiai kalbėtis ir šia tema, ne veltui lydėjo M. Gorbačiovą jo kelionėse net į Ameriką. Jis, matyt, mus laikė „paklydusiomis avelėmis“, kurioms reikia išaiškinti tikrąją padėtį. Tai jis darė visai nuoširdžiai. Netgi davė savo slapto personalinio telefono numerį.

Vis dėlto šiems ryšiams kliūčių atsirado, tačiau ne Maskvoje, bet... Vilniuje. Kartą buvau pas V. Landsbergį ir iškilo reikalas paskambinti S. Achromejevui. Bandome per vyriausybinių „vertušką“, surenku numerį, pakeliu ragelį – rusiškai kalbantis moteriškas balsas, nors turėjo būti automatinis sujungimas. Sakau, kas čia dabar darosi, junkite su maršalu Achromejevu. O jį: palaukite. Palaukiau 10 minučių, o Landsbergis šaukia – nėra ko su ja kalbėtis! Pagaliau ta moteris atsiliepia, sako: negaliu jūsų sujungti.

Nuėjau į konservatoriją ir paskambinau man žinomam S. Achromejevo telefonui. Sakau jam: kas čia darosi? – skambinau vyriausybiniu telefonu, atsiliepė moteriškas balsas. – „Negali būti, čia turi būti automatinis jungimas“. Pasirodo, kad tai Mykolas Burokevičius pasodino moterį prie vyriausybinių ryšių, o ši blokuodavo V. Landsbergio skambučius. Taip išaiškėjo dar viena M. Burokevičiaus šunybė. S. Achromejevas tuomet supyko, sako, kaip galima blokuoti vyriausybinių ryšių, kreipsiuos į V. Kriučkovą – tuometinį saugumo vadą.

Apskritai S. Achromejevo požiūris į Lietuvą per tą mūsų bendravimo pusmetį, nepaisant mano pastangų ir mandagių santykių iš esmės nesikeitė. 1991 m. kovo 6 d. susitikęs su juo eilinį kartą vėl išdėsciau, kad televizijos bokšto užgrobimas su nekaltų žmonių aukomis yra didžiulė kariuomenės vadų klaida. Aiškinau, kad Sausio 13-oji į Lietuvos istoriją įeis kaip kruvinasis sekmadienis, o skerdynes vykdė rusai. Pabrėžiau, kad ir dabar TSRS vadovaujantys sluoksniai organizuoja slaptą kovą prieš Lietuvos parlamentą ir jos žmones, darydami spaudimą visomis galimomis priemonėmis, tiesa, vengdami dar kartą panaudoti atvirą jėgą.

Ką atsakė S. Achromejevas į tokius žiaurius kaltinimus?

Maršalas su manimi sutiko ir patvirtino, kad spaudimas iš tikrųjų yra daromas, kartu nurodė priežastį, kodėl tai daroma. Čia jis pakartojo M. Gorbačiovo tezę, kad Lietuvos parlamentas pernelyg skubotai paskelbė nepriklausomybę, o svarbiausia, tikina save ir

pasaulį, kad Lietuva iš TSRS iš tikrųjų jau išėjo (matyt, jo nuomone, Lietuva dar buvo TSRS sudėtyje).

Ką konkrečiai siūlė S. Achromejevas? Jo nuomone, mūsų Seimas turėtų panaikinti įstatymus, liečiančius TSRS kariuomenę Lietuvoje, ir padėti pasikeistų (vienas tokių įstatymų buvo Lietuvos įstatymas „Dėl TSRS visuotinės karinės prievolės įstatymo negaliojimo Lietuvos Respublikos teritorijoje“). Jeigu Lietuvos parlamentas tai padarytų, tai TSRS kariuomenės veiksmai būtų apriboti tik dislokavimo vietomis (taip išeitų, kad pašauktieji Lietuvos jaunuoliai tuo metu tarnautų Kamčiatkoje?). Ir didžiadvasiškai pažadėjo, kad jeigu kariuomenė Lietuvoje ir po šių pasikeitimų pajudėtų, jis būtų pirmas už jos veiksmų sustabdymą.

Aš jam paaiškinau, kad mūsų priimti įstatymai kyla iš pagrindinio nepriklausomybės atstatymo Akto. Maršalas pabrėžė, kad akto liesti nereikia, reikia peržiūrėti tik su kariuomene susijusius įstatymus. Pagalvojau – nieko sau būtų nepriklausoma valstybė, kurios jaunuoliai tarnautų kitos valstybės, t. y. sovietų, kariuomenėje!

S. Achromejevo dar paklausiau, kas gi galų gale galėtų spręsti TV bokšto grąžinimo klausimą? – „Tik Gorbačiovas“. Ir dar pridėjo, kad V. Landsbergis dėl to paskambintų M. Gorbačioviui ir apskritai V. Landsbergis turi ieškoti kontaktų su Maskva. Kaip pavyzdį paminėjo, kad Amerikos prezidentas Bušas ne visada klauso savo patarėjų teikiamų „nepagarbių minčių“ apie Gorbačiovą ir stengiasi su sovietų lyderiu palaikyti draugiškus santykius. Maršalo nuomone, Landsbergis turėtų sekti šiuo pavyzdžiu (nieko sau palyginimas, sovietai juk neokupavo Vašingtono televizijos...). Tačiau dėl Vilniaus budelio Uschopčiko maršalas nusileido ir pasakė, kad šis veikėjas yra susikompromitavęs ir reikia jį pakeisti.

Kaip suprantu, nepaisant mandagių frazių, gal net ir diplomatinių šypsėnų, Jūsų pokalbiai su maršalu buvo vyriškai „kieti“. Ar pokalbių temas suplanuodavote iš anksto ir suderindavote su V. Landsbergiu, ar pats savarankiškai „vairuodavote“ pokalbį?

Ne, aš pats planuodavau, apie ką kalbėsime, o svarbiausias mano tikslas, žinoma, buvo sužinoti Kremliaus planus Lietuvoje, ką čia Kremlius rengiasi daryti, – štai tokią informaciją rinkau. Aišku, prieš važiuodamas aptardavau bendrą Lietuvos politinę ir karinę padėtį su V. Landsbergiu. Dominuodavo visiems žinomi reikalai: bokšto, radijo ir televizijos bei kitų pastatų grąžinimas, bendros konfrontacijos mažinimas, tačiau detalių nurodymų paprastai nebūdavo.

Tai Jūs santykius su S. Achromejevu galima vadinti artimais?

Tam tikra prasme – taip. Juk bet kam buvęs generalinio štabo viršininkas ir tuometinis M. Gorbačiovo patarėjas neduotų savo asmeninio telefono arba leistų iš savo telefono skambinti jo šefui...

1991 m. balandis–birželis: griežtų pokalbių nemažėja

Ējo dienas ir mēnesiai. Ar jautēte kokiņ nors pažangā Maskvos pokalbiuose, ar negeso po tū pokalbių mūsu laisvės viltis?

Jei atvirai, tai realios pažangos nebuvo. Tačiau kontaktus su TSRS aukščiausiosios valdžios aplinka stengėmės išlaikyti. O ką kitą mes galėjome pasirinkti? Balandžio 16 d. eilinį kartą atvykome pas S. Achromejevą ir kartu nuėjome pas kitą Prezidento patarėją Grigorijų Revenką. Pateikėme tris, sakyčiau, tradicinius klausimus: dėl TV bokšto, radijo ir televizijos bei Spaudos rūmų užgrobimo; dėl tarybinės kariuomenės statuso Lietuvoje; dėl M. Gorbačiovo ir V. Landsbergio susitikimo.

Atsakymo tądien sulaukėme netikėto: mums buvo paaiškinta, kad derybose (tarpvalstybinėse!) turi dalyvauti Mykolas Burokevičius, nes esą reikia pasidalinti Lietuvos vyriausybei, TSRS vyriausybei ir Lietuvos komunistų partijai (platformininkams) priklausančią turtą. Kartu buvo užtikrinta, kad su M. Burokevičiumi klausimas jau suderintas ir jis tokiose dalybose būtinai dalyvaus. (Nieko sau užtikrinimas!)

Kalbėjomės dėl TSRS kariuomenės statuso Lietuvoje. Mums buvo pasiūlyta, kad sprendžiant šį klausimą reikia tartis su Pabaltijo apygardos vadu Fiodoru Kuzminu, kartu galima būtų aptarti ir Uschopčiko klausimą. Apskritai, reikėtų atstatyti tarpusavio santykius ar net abipusę respublikos vadovybės (tokiais žodžiais Maskva vadindavo Lietuvos vyriausybę) ir sovietų kariuomenės vadovybės apygardos vado supratimą. Gavome patikinimą, kad kariuomenės daromų nusižengimų daugiau nebus.

Tąkart sulaukėme ir S. Achromejevo pagąsdinimų, kad jei nesusitarsime su sovietų kariuomene, gali pasikartoti Sausio 13-osios įvykiai, tik dar didesniu mastu. Mūsų pozicijų skirtumą esą lemia tai, kad kariuomenė vadovaujasi TSRS konstitucija, o Lietuvos vyriausybė – Lietuvos konstitucija. Išgirdome, kad norint normalizuoti santykius, reikia pakeisti Konstituciją: kai kuriuos straipsnius suvienodinti arba jų visai atsisakyti (taigi, sugrįžti į TSRS!).

A. Smailys griežtai pasisakė prieš tai, kad kariuomenė būtų panaudota kaip represinė priemonė, tai neatitinka tarptautinių teisės normų. G. Revenka tam pritarė ir dar pripažino, kad S. Achromejevo pagąsdinimai neturi teisinio pagrindo. Tuomet atsigriebė S. Achromejevas, pagrasinęs, kad jeigu naujokai neis į sovietų kariuomenę, jie bus atvedinti į jėga. Tačiau čia pat sušvelnino toną ir pasakė, kad 50 procentų tarnautų Baltijos šalyse, 50 procentų – kažkur TSRS. Galima būtų galvoti apie alternatyvią medicinos tarnybą, o apskritai šaukimą į kariuomenę reikėtų derinti su Pabaltijo apygardos vadu F. Kuzminu.

Dėl V. Landsbergio ir M. Gorbačiovo susitikimo G. Revenka kalbėjo gana optimistiškai. Pasak jo, užtektų, kad V. Landsbergis paskambintų M. Gorbačiovui ir jie patys susitars. Tačiau čia pat pastebėjo, kad lengvai susitarti gali ir nepavykti, nes TSRS prezidentas turi atlaikyti didžiulį spaudimą priešišku Lietuvai jėgų, kurios vėl nori paskelbti Lietuvai ekonominę blokadą.

Kaip vieną motyvų nurodė, kad Lietuva į Sąjungos biudžetą įneša pernelyg mažą procentą lėšų, taigi nevykdo savo sąjunginių įsipareigojimų (tartum Lietuva vis dar būtų Sąjungoje!). Tačiau čia pat perdavė Prezidento nuomonę, kad Lietuvai vis dėlto reikėtų tiekti grūdus, „kad jie neišskerstų visų galvijų“ (štai koks rūpestis: kad Lietuva nemirtų badu, beje, 1940 metais sovietų kariai aiškino, kad atvežė maisto badaujančiai Lietuvai...).

Aišku, nukrypo ir į beletristiką: esą Lietuvoje naikinami karinės šlovės paminklai, niekinamos karių kapinės. G. Revenkos nuomone, tai labai jaudina ir piktina rusų visuomenę. Aš kategoriškai paneigiau tuos kaltinimus. Lietuvoje karių kapinės prižiūrimos geriau negu kitose sovietinėse respublikose, kur anuomet nuvilnijo sovietinių, tarp jų ir karo paminklų, vertimo banga. Kodėl, sakau, akcentuojate tik Lietuvą? G. Revenka iš karto sutiko, kad vertinant tokius faktus, taip pat Sausio 13-osios įvykius reikia turėti tikslią informaciją.

Jis pasakė, kad turi tris skirtingų versijų Sausio 13-osios įvykių videojuostas (pagalvojome, kad turbūt skirtingų komentarų, o ne vaizdų). G. Revenka netikrines, kuri versija teisinga, ir manęs, kad ateitis išryškins tiesą ir galbūt Maskvos valdžiai teks kada nors raudonuoti dėl jos armijos veiksmų(!). Bet tai gali paaiškėti dar negreit, gal ir po mūsų mirties.

Taigi plečiantis mūsų kontaktams Maskvos patarėjų tonas vis dar buvo gana kietas. Kita vertus, pasirinkimo neturėjome. Vis tiek reikėjo kalbėtis, atvirai dėstyti savo nuomonę, teikti reikalingus dokumentus. Tokia buvo mūsų nelengva kova dėl Lietuvos nepriklausomybės. Anksčiau ar vėliau tikėjomės sulaukti šių pokalbių rezultatų.

Ar kiek nors kalbėjote apie platformininkus, pavyzdžiui, kad reikėtų pakeisti LKP (platformininkų) pirmąjį sekretorių, t. y. Mykolą Burokevičių? Juk tokius klausimus, kaip būdavo įprasta TSRS, dar ir tuo metu sprendė Maskva, ne Lietuva.

Balandžio 18 d. atvažiavom su A. Smailiu į eilinį susitikimą su M. Gorbačiovu, bet pas jį tuomet nepatekome, todėl mums pasiūlė susitikti su Georgijumi Šachnazarovu. Jis buvo laikomas vienu sovietų politologijos mokslo kūrėju, jo disertacijos tema: „Socialistinė

demokratija“. Šis pokalbis buvo dar aštresnis nei su G. Revenka, tiesiog pats aštriausias iš vykusių Maskvoje.

Nuo pat pirmos pokalbio minutės ant mūsų galvų pasipylė lavina priekaištų, mes negalėjome net išsižioti ir ką nors paaiškinti. Vėl išgirdome pasiūlymą tartis su M. Burokevičiumi. Suspėjome įsiterpti, kad su platformininkais ir konkrečiai su M. Burokevičiumi neįmanoma susikalbėti. Čia jau G. Šachnazarovas pritarė: mes irgi juo nepatenkinti. Sakome, duokite kitą pirmąjį sekretorių. O kas galėtų būti? – klausia Šachnazarovas. Mes sakome: yra toks Vladislavas Švedas (V. Švedas – Lietuvos rusas, baigęs tuometinį Kauno politechnikos institutą), jis net moka lietuviškai. Ne, netinka. Ne lietuvis, o turi būti lietuvis. Mes ir sakome: jūs nerasite tokio išdaviko tarp lietuvių...

Kalbėjome atvirai

Vis dėlto, ką konkrečiai atsakydavo M. Gorbačiovas ir kiti aukščiausieji į tiesioginius klausimus, pavyzdžiui, dėl Sausio 13-osios arba Lietuvos radijo ir televizijos užgrobimo?

Su Maskvos „draugais“ kalbėdavome atvirai apie viską. A. Smailys dar privengdavo, o aš tēkšdavau į akis. Susėdome kartą su Achromejevu prie stalo dviese, kalbamės ne tik švelniais, bet ir griežtesniais žodžiais. O saugumiečiai, matau, sunerimę, stovi netoli durų ir klausosi mūsų – kas čia išdrįso tokiu tonu kalbėti su maršalu? O mes griežtos tonacijos nekeičiame...

Apie Sausio 13-ąją irgi atvirai. Net Gorbačiovui radęs progą pasakiau: negi jūsų generolai manė, kad užteks patrankos šūvio ir visi lietuviai lyg Afrikoje išbėgios į džungles? Sakau – Lietuvoje tą naktį buvo ne vienas tankų šūvis, o lietuviai stovi ir nesitraukia. O Gorbačiovas į tai vėl seną dainelę: ten buvo ne kariai, o darbininkai. Galima būtų manyti, kad darbininkai mokėjo tankus valdyti...

Atsimenu, kartą suvažiavimo metu priėjau prie TSRS vidaus reikalų ministro Boriso Pugo ir sakau: „Aš, TSRS liaudies deputatas iš Lietuvos, negaliu patekti į Lietuvos radiją, bet kodėl leidimo turį prašyti Maskvoje?“ Atsakymas pritrenkė: „O ko jums ten reikia?“ – „Noriu pažiūrėti, kaip jie ten tvarkosi.“ – „Jeigu taip norite, tai man paskambinkite...“

S. Achromejevas mums aiškino, kad apie mūsų susitikimus jis informuoja M. Gorbačiovą ir prezidentas sutiko, kad tokius pokalbius reikia tęsti. Kiekvieną kartą maršalui pranešdavome apie nekintančią padėtį tarp Lietuvos vyriausybės ir TSRS karinių dalinių vadovybės Lietuvoje, tačiau reikalai nejudėjo.

1991 m. birželis: susitikimas Rygoje

Kas organizavo Jūsų susitikimą su Pabaltijo karinės apygardos vadovais, kokių tonu jie su Jumis kalbėjo?

Pats S. Achromejevas paskambino Pabaltijo karinės apygardos vadui Fiodorui Kuzminui ir susitarė dėl mūsų vizito. Netrukus jau skambina mums į Vilnių: „Rytoj, birželio 6-tą, Rygoje prie Pabaltijo karinės apygardos štabo 3 valandą jūsų lauks trys pulkininkai“. Paėmėm Kompozitorių sąjungos mašiną ir su A. Smailiu ankstų rytą važiuojam į Rygą. Pravažiavome Lietuvos ir Latvijos sieną, matėme čia apdegusį muitininkų namelį. Rygoje, nors ir ne trys, bet vienas pulkininkas tikrai laukė.

Nuėjom pas vadą. O jis pradėjo nuo apgailestavimo: kas jums nepatinka Tarybų Sąjungoje, nejaugi jums bloga čia gyventi? Jis nebuvo agresyvus, bet jo patarėjas – gerokai smarkesnis, jis net nenorėjo klausyti mūsų aiškinimų. Kalbėjomės beveik dvi valandas. Aiškinome, kad sovietų kariuomenė užpuoldinėja mūsų muitines, nurodėme konkrečius faktus, pavyzdžiui, kad tą pačią mūsų susitikimo dieną prie Medininkų muitinės atvyko net penki šarvuočiai. F. Kuzminas gynėsi, kad tai ne armijos, o tikriausiai Vidaus reikalų ministerijos pajėgos. Paklausiau: „Argi VRM turi šarvuočius?“ Atsakymas buvo „taip“.

Kalbėjomės ir dėl V. Uschopčiko. Anot F. Kuzmino, šiuo reikalu turėtų kalbėtis Vilniaus miesto vadovai, esą divizijos vadas ne to rango asmuo, su kuriuo tiktų derėtis valstybės vadovams. Galų gale F. Kuzminas sako: aš jums duosiu savo telefoną, V. Landsbergis gali skambinti bet kuriuo metu, kad palaikytų ryšį, kad praneštų apie kokius nors kariuomenės išsišokimus.

Tai ar įvyko toks V. Landsbergio ir Pabaltijo kariuomenės vado susitikimas?

Nežinau, ar V. Landsbergis pasinaudojo šiuo telefonu. Tačiau įdomiausios buvo pasutinės mūsų susitikimo Rygoje minutės. Jau išėjome į lauką. O jis sako, man rodos, visai nuoširdžiai: „Vitas Antonovič, ne viskas mano jėgose.“ Supratau, kad ir politikai Maskvoje, ir kariškiai Rygoje ieško išeities iš keblios mūsų santykių padėties, bando rengti susitikimus, derybas. Tačiau jie turėjo atsižvelgti ir į savo vidaus padėtį, tuos pačius 2 000 generolų, kurie buvo pasirengę kariauti, bet neišleisti Lietuvos iš „broliškų respublikų šeimos“.

Žodžiu, 1991-ųjų vasarą Maskva, turiu mintyje M. Gorbačiovą, dar tikrai neketino pripažinti mūsų nepriklausomybės ir stengėsi visomis, betgi tuo metu jau tik „aktyvaus įtikinėjimo“ priemonėmis, mus auklėti, kad „paklydėlis sūnus“ sugrįžtų į neva atsinaujinusios Tarybų Sąjungos glėbį. Tokio plano griuvimui, mano manymu, vis dėlto labiausiai padėjo ne Lietuvos desperatiška kova, o pačios sovietinės imperijos griuvimas, prasidėjęs 1991-ųjų pučiu.

1991 m. rugpjūtis: pučas

S. Achromejevas gana atvirai aiškino, kad nesupranta „perestroikos“, tačiau galutinai jo gyvenimo kortas sumaišė 1991 m. rugpjūčio pučas. Žinoma, ne vienas TSRS politinis ir karinis veikėjas visiškai pasimetė pučo ir ypač – TSRS griuvimo (1991 m. gruodį) metu. Kaip Jūs paaikšintumėte S. Achromejevo gyvenimo katastrofą?

1991 m. rugpjūčio ir vėlesni TSRS iširimo įvykiai privertė daugelį rusų – „tarybinės tėvynės ir tarybinio gyvenimo“ garbintojų – permąstyti savo gyvenimą, suabejoti politinių pažiūrų prasmingumu, ieškoti naujų atsakymų į amžiną rusų klausimą: ką daryti? Ne vienam Rusijos politikui tai buvo viso gyvenimo posūkis, o kai kuriems ir gyvenimo pabaiga.

Viena S. Achromejevo gyvenimo tragedijos priežasčių – nesutikimas su M. Gorbačiovo vykdoma politika. Dar gerokai iki pučo savo dienoraštyje jis rašė: „Kaip atsitiko, kad šalis atsidūrė ties žūties riba? Kokios priežastys buvo objektyvios, o kokių kaltininkas buvo M. Gorbačiovas? Žmonės prarado perspektyvą – tikėjimą Prezidentu ir TSKP. Nuo 1990 metų mūsų šalis eina į žlugimą, greitai ji bus suskaldyta.“

Priešmirtiniame 1991 m. rugpjūčio 24 d. laiške jis jau rašo visai atvirai: „Negaliu gyventi, kai žūsta mano tėvynė ir naikinama viskas, ką aš laikiau savo gyvenimo prasme. Amžius ir prabėgęs mano gyvenimas duoda man teisę išeiti iš gyvenimo. Aš kovojau iki galo.“

S. Achromejevas pasikorė savo kabinete Kremliuje. Palaidojo jį su maršalo uniformą, tačiau be apdovanojimų. Kitą dieną rado jo kapą išniekintą: kapinių vagys jo kūną iškasė, nurengė, pavogė uniformą ir vėl palaidojo. Trečią kartą jį perlaidojo su nauja maršalo uniformą. Sklido kalbos esą jo bendražygius papiktino, kad maršalas ne nusišovė, bet pasikorė. Norėta parodyti, kad jis nevertas maršalo vardo. Dėl jo kapo išniekinimo buvo aiškinimų, kad čia ne politika, galbūt kapinių vagys ieškojo jo apdovanojimų, kuriuos būtų pardavę kolekcionieriams.

Taip sutapo, kad dar iki pučo Lietuvos politikai atsigręžė į Rusijos Federacijos prezidentą B. Jelciną. 1991 m. liepos 29 d. V. Landsbergio ir B. Jelcino pasirašyta Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartis dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų tapo naujos politinės realybės pradžia. Pučo žlugimas jai uždėjo galutinį antspaudą.

Belieka stebėtis 1991-ųjų vasaros B. Jelcino įžvalga: duoti tautoms laisvę kurti savo valstybę. Beje, estai Taline 2013 metais, praėjus šešeriems metams po jo mirties, jam pastatė paminklą. Į paminklo atidarymo iškilmes atvažiavo B. Jelcino žmona. Estų nuomone, tik B. Jelcino dėka jie atgavo nepriklausomybę. Aišku, Lietuva taip pat. Juk ne tik dauguma suvažiavimo deputatų, bet ir pats M. Gorbačiovas, ministrai, kariuomenės vadai – visi jie buvo prieš Baltijos šalių laisvę. O Jelcinas tvirtai stovėjo už mus. Tačiau paminklo jam dar nepastatėme...

1991 m. rugsėjis: Zalcburge lietuviška vėliava

Kada ir kur iš tikrųjų pajutote, kad Lietuva tapo laisva ir nepriklausoma šalimi?

1991-ųjų rugsėjis. Atvažiuoju į Zalcburgą, berods, tai buvo rugsėjo 6 diena, po ką tik pasibaigusio pučo. Kaip tik tądien pasaulis – viena šalis po kitos – pradėjo pripažinti Lietuvos valstybę. Buvau pas draugą, Lietuvos vokiečių prie Zalcburgo. Žiūrim, gretimame name per visą sieną skleidžiasi mūsų trispalvė. Iš pradžių net nesupratau, kad čia Lietuvos vėliava. Puolėm tekini, su šlepetėm pas tą kaimyną. O pas jį atvažiavę keturi lietuviai, kurie sužinoję, kad pasaulis pripažino Lietuvos nepriklausomybę, neiškentę tą vėliavą pakabino. Tuoj šampanas, džiaugsmas, kad Lietuva ne tik nepriklausoma, bet ir pasaulio pripažinta.

Nepamiršamas įspūdis – kažkur Zalcburge, Mocarto mieste, Europos viduryje skleidžiasi didžiulė nepriklausomos Lietuvos vėliava. Ir mes – Lietuvos atstovai esame to stebuklo liudininkai.

Maskva, Maniežo aikštė, 1991 01 20.

DANUTĖ BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ

NEPRIKLAUSOMYBĖS PUNKTYRAS FELICIJOS BORTKEVIČIENĖS BIOGRAFIJOJE

2013 m. rugsėjo 1-ąją sukako 140 metų, kai gimė viena žymiausių lietuvių tautinio atgimimo veikėjų, politikė ir leidėja Felicija Bortkevičienė (Povickaitė), o 2015 m. spalio 21-ąją bus 70 metų, kai ji išėjo Amžinybėn. Šios unikalios moters biografija, nors įvairiomis progomis buvo sulaukusi istorijos tyrėjų dėmesio, yra pernelyg daugiabriaunė, kad galėtų būti išsamiai nušviesta jai skirtoje Liudo Subačiaus monografijoje „Aplenkusi laiką“*. Tiek monografijos, tiek gausių straipsnių autoriai daugiau dėmesio skyrė F. Bortkevičienės gyvenimo laikotarpiui iki Pirmojo pasaulinio karo. Tai natūralu: jis plačiau dokumentuotas, turi gilesnes istoriografines tradicijas. Šio straipsnio autorė, trumpai primindama F. Bortkevičienės biografiją apie ją mažiau žinantiems skaitytojams, daugiau dėmesio skirs jos politinei veiklai pradinio Lietuvos Respublikos demokratiniu laikotarpiu, kada buvo klojami tautinės lietuvių valstybės pamatai, priimami svarbiausi įstatymai – Žemės reformos įstatymas ir Konstitucija, ir 1926 m. antrajai pusei, kai valstybės valdžia mėgino gyventi pagal tos Konstitucijos raidę ir dvasią.

Felicija Povickaitė gimė 1873 m. rugsėjo 1 d. Linkaučių dvare Krekenavos vls. Panevėžio aps. (dab. Krekenavos seniūnija, Panevėžio kaimiškoji savivaldybė). Tėvai – Juozas ir Antanina Ona Povickiai – buvo neturtingi bajorai. Apie tėvus Felicijos sesuo Juzefa Okuličienė atsiminimuose rašė: „Tėvas neniekino lietuvių kalbos, nes buvo per daug protingas, per daug gerbdavo kitų įsitikinimus. Savo pažiūromis vienok buvo aristokratas. Motina atbulai buvo demokratė ir tvirtindavo, kad mes visi turime išmokti lietuvių kalbos, taikinties prie žmonių, o ne žmones lenkti prie savęs.“**

Motinos giminė smarkiai nukentėjo carinei Rusijai numalšinus 1863 m. sukilimą: jos tėvas – daktaras Hilaras Feliksas Liudkevičius su dviem sūnumis buvo ištremti į Sibirą, dvaras konfiskuotas ir parduotas, o dėdė Eliziejus Liudkevičius – garsus sukilėlių būrio vadas – buvo nušautas kazokų. Sukilime taip pat dalyvavęs tėvo pusbrolis Siesickis buvo ištremtas į Sibirą.

Tėvai savęs nelaikė lenkais, o lenkiškai kalbančiais lietuviais bajorais. Ir dukras, ir sūnų Joną supažindino su romantine Teodoro Narbuto ir Juozapo Kraševskio Lietuvos istorijos

* Subačius L. *Aplenkusi laiką. Felicija Bortkevičienė 1873–1945*. Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, 155 p.

** Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LNB RS), f. 68-401, p. 1.

Gabrielės Petkevičaitės-Bitės
75 metų sukakties minėjimas
Panevėžyje. Centre –
G. Petkevičaitė-Bitė, jai iš
kairės – Felicija Bortkevičienė.
1936 m.
Fotografas Jonas Žitkus
(Žitkevičius). LCVA.

versija. Skaitydama literatūrą apie 1863 metų sukilimą, Felicija domėjosi ne vien mūšių aprašymais, bet ir sukilimo organizavimo dalykais, finansiniais šaltiniais, jų ryšiais su užsieniu. Su tais veiklos aspektais bus glaudžiai susijęs visas tolesnis jos gyvenimas.

Neilgai trukus po Felicijos gimimo tėvai persikėlė į Ukmergės apskritį, ten nuomojosi grafui Kosakovskiui priklausiusį Antakalnio dvarą. Ekonomu dvare dirbo dar vienas 1863 m. sukilimo dalyvis, smulkus bajoras, vėliau valdžios įrašytas į valstiečius Bortkevičius, kurio sūnus Jonas, anksčiau Povickienės mokytas skaityti, iš Vilniaus realinės gimnazijos parvažiuodamas atostogų parveždavo draudžiamos literatūros ir dvaro paneles skatino lietuviškam susipratimui.

Pasirengusi namuose (beje, jos tėvas bendravo su slaptų lietuviškų mokyklų steigėju ir daraktorių rengėju kunigu Jonu Katele), Felicija išsyk įstojo į Kauno gimnazijos ketvirtąją klasę, tačiau už 1889 m. įvesto reikalavimo melstis cerkvėje nepaisymą buvo pašalinta ir vargais negalais, sutikusi su reikalavimu, kad neorganizuos jokių protestų ir nedalyvaus juose, įstojo į Vilniaus gimnaziją ir 1890 m. mokslus baigė. Vėliau Varšuvoje lankė nelegalius aukštuosius kursus, studijavo literatūrą, istoriją ir kalbas, tačiau po metų, policijai suėmus kursų vedėjus, turėjo grįžti namo ir pagelbėti tvarkyti ūkyje bei tarnyboje banke vis labiau sveikatos netenkančiam tėvui. Pažintis su bankininkyste ir finansais jai labai padėjo vėliau organizuojant lietuviškos spaudos leidybą*.

1898 m. Felicija prieš giminių valią išteikė už minėtojo vaikystės draugo, Peterburge inžinieriaus mokslus jau baigusio Jono Bortkevičiaus ir persikėlė gyventi į Vilnių. Nuo tada jų namai tapo viešojo Vilniaus lietuvių gyvenimo centru. Felicija buvo pirmoji moteris, lygiomis teisėmis įėjusi į „Dvylikos apaštalių“ lietuvių inteligentų būrelį, lankėsi teisininko Tado Vrublevskio organizuojamuose pobūviuose. Bortkevičių namuose buvo daug diskutuojama iš varpininkų išaugusios Lietuvos demokratų partijos (LDP) programos klausimais, tačiau jos steigiamajame susirinkime 1902 m. spalio 30 d. grafo Zubovo Dabikinės dvare (Šiaulių aps.) Bortkevičiai nedalyvavo**.

Įsisteigė antroji po 1896 m. susikūrusių socialdemokratų Lietuvos politinė partija, kitaip mačiusi ir Lietuvos ateitį. LSDP pasisakė už „savistovią demokratinę respubliką“, o LDP, būdama nuosaikesnė, tuo metu nepriklausomybės reikalavimą laikė tolimu siekiu, o artimiausiu uždaviniu – Lietuvos autonomiją su Seimu Vilniuje.

Tiek politinius, tiek kultūrinius procesus Lietuvoje smarkiai suaktyvino spaudos lityniškais rašmenimis atgavimas 1904 m. gegužės 7 d. F. Bortkevičienė rašė, kad reikia neatskleisti Rusijos valdžiai lietuvių džiaugsmo, parodyti, kad atgauta tai, kas neteisėtai atimta ir jau kadais turėjo būti grąžinta. Ji rūpinosi perkelti į Lietuvą iki tol Mažajoje Lietuvoje leidžiamą spaudą, 1905 m. tapo „Lietuvos ūkininko“ atsakingąja redaktore ir tikroju savaitraščio leidimo centru.

Vos pusantros metų tebuvo praėję tarp spaudos atgavimo ir Didžiojo Vilniaus Seimo (DVS), tačiau visuomenės organizavimosi ir politinio brendimo prasme šis laikotarpis prilygo dešimtmečiams. DVS rengimo laikotarpiu F. Bortkevičienė priklausė Organizaciniam komitetui ir, nors iš pradžių nepritarė tautiniams demokratams dėl labiau inteligentiško kultūrinio kvietimo į suvažiavimą teksto, šiam radikalėjant dėl besikeičiančios bendros visuomeninės politinės situacijos, aktyviai dalyvavo LDP veikloje ir padėjo besikuriančiai Lietuvos valstiečių sąjungai (LVS) skleidžiant suvažiavimo idėją Lietuvos kaime, o kartu ir formuluojant bei per „Vilniaus žinias“ platinant autonomijos idėją***. Per trumpą suvažiavimo rengimo laiką – maždaug tris savaites – jo prezidiumo formavimo bei nutarimų priėmimo metu F. Bortkevičienė pasirodė kaip nuosaiki ir į kompromisus linkusi derybininkė, randanti kalbą ir su kairiaisiais – LSDP bei LDP kairiuoju sparnu, pasisakančiais už radikalią kovą su carizmu taktiką, ir su dešiniaisiais – tautininkais bei besiorganizuojančiais krikščionimis demokratais, su kuriais juos artino Lietuvos autonomijos kūrimo

* Lukšas A. *Nenuilstanti Tėvynės darbininkė // Lietuvos žinios, 2013 m. rugsėjo 6 d.*

** Miknys R. *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. Vilnius, A. Varno personalinė įmonė, 1995, p. 29.*

*** Motieka E. *Didysis Vilniaus Seimas. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 73–75.*

bei socialinės politikos principai*. E. Galvanauskas apie F. Bortkevičienės indėlį į DVS organizavimą atsiminimuose rašė: „/.../ Čia ir vėl nenuilstanti darbininkė p. F. Bortkevičienė, kuriai užkraunami visi praktiniai darbai ir kurios visur pilna. Ji kalba mažai, bet ją surasi prie kiekvieno darbo.“** Pasak liudytojų, Vilniuje, F. Bortkevičienės bute, netgi buvo laikomi ginklai, išduodami išvykstant į provinciją***.

Kita vertus, tiek rengiant suvažiavimą, tiek jo metu F. Bortkevičienė veikė šiek tiek mažiau, nes tuo pačiu metu buvo bene aktyviausia valstiečių organizatorė ir LVS kūrėja. Važinėdami po Lietuvą ir skleisdami suvažiavimo nutarimus, LVS atstovai kartu sprendė partinius reikalus: kūrė skyrius, palaikė ryšius tarp partijos centro Vilniuje ir provincijos. Šitai padėjo atitraukti valstiečius tiek nuo radikalių socialdemokratų, tiek ir nuo krikščionių demokratų, siekusių savo organizacijomis aprėpti visus visuomenės sluoksnius.

Po revoliucijos pralaimėjimo prasidėjus reakcijai, „reikėjo gelbėti veikėjus iš žandarų nagų: kam padėti sprukti užsienin, kam surengti gynybą teisme, kam lengvinti kalėjimo gyvenimą ar padėti pabėgti į Sibirą****. Kartu teko rūpintis ir vyro, patekusio į Lukiškių kalėjimą, vadavimu. Deja, kelių savačių kalinimas negrįžtamai sutrikdė jo sveikatą, po ilgo, bet nesėkmingo gydymosi 1909 m. sausio pradžioje Jonas Bortkevičius mirė.

F. Bortkevičienė tais metais pradėjo leisti „Lietuvos žinias“ ir, anot redakcijoje Bonifratrų gatvėje dažnai besilankiusio Zigmo Toliušio, „buvo visa atsidavusi tam vienam darbui, kuriam pašventė visą savo laiką, jėgas, sielą“*****. Reikia pridurti: ir asmeninius finansus – 5000 rublių, tais laikais didelius pinigus, beveik visą po vyro mirties likusį turtą. Prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas sužlugdė ilgų metų Bortkevičienės ir jos draugų darbą. Laikraščių leidyba buvo sustabdyta, daugeliui vilniečių teko trauktis Rusijon. F. Bortkevičienė Prūsų lietuvių belaisvių (rusų invazijos metu ištremtų iš Mažosios Lietuvos) globos komiteto pavedimu rūpinosi ištremtaisiais, pusę metų keliavo po Sibirą ir Rytų Rusiją, aplankė daug vietų, stengėsi padėti daugeliui žmonių*****.

1917 m. Rusijoje nuvertus caro valdžią ir suformavus A. Kerensko vadovaujamą laikinąją vyriausybę, suaktyvėjo visos Pirmojo pasaulinio karo metais nustojusios veikti lietuvių politinės srovės, įvyko įvairias partijas vienijęs steigiamasis Tautos tarybos susirinkimas. Po mėnesio buvo priimtas nutarimas sušaukti Rusijos lietuvių seimą, F. Bortkevičienė buvo išrinkta į jo organizavimo komisiją. Į suvažiavimą susirinko 330 lietuvių atstovų, išrinktų Tarybos nustatyta tvarka. Aštuonias dienas vykusiame suvažiavime buvo aistringai svarstomi Lietuvos ateities klausimai. Galiausiai balsuojant vos 8 balsų persvara (140 prieš 132) nugalėjo dešiniųjų – krikščionių demokratų ir tautininkų – pasiūlytoji rezoliucija, reikalaujanti Lietuvai nepriklausomybės. Kairieji Lietuvos ateitį tebesiejo su autonomija, kaip tikėtasi, demokratijos keliu eisiančioje Rusijoje. Nepritardami balsavimo rezultatams, LDP (socialistų liaudininkų) atstovai iš tolesnio Rusijos lietuvių Seimo darbo pasitraukė, tačiau diskutuojant dėl suvažiavimo nutarimų, skilimas įvyko pačioje partijoje. Dešinesnieji atstovai, tarp kurių buvo ir F. Bortkevičienė, apgailestaujantys, kad balsavo prieš Lietuvos nepriklausomybę, rugsėjo mėnesį buvo pašalinti iš partijos ir per keletą mėnesių persiorganizavo į atskirą – Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų – partiją (LSLDP). F. Bortkevičienė tapo šios partijos išdininke*****.

Grįžusi į Lietuvą, F. Bortkevičienė prisidėjo prie Rugsėjo konferencijos sušaukimo, o kritiškiausiu Lietuvos valstybei momentu – 1918 m. pabaigoje – 1919 m. pradžioje – skatino Mykolą Sleževičių sudaryti antrąją vyriausybę (net buvo svarstoma jai patikėti ministro postą, tačiau pasipriešino kai kurie Valstybės Tarybos atstovai: moteris ministrė – tais laikais negirdėta!), vėl ėmėsi spaudos leidimo. Darbą Kaune teko pradėti iš naujo. Trūko pinigų, seni draugai, bendradarbiai buvo išblaškyti. Anot Z. Toliušio, „liko tik senos idėjos bei tradicijos, seni laikraščių vardai ir prieškariniais laikais įgytas žmonių pasitikėjimas“.* Įkurta „Varpo“ bendrovė įsigijo nuosavą spaustuvę ir netrukus atnaujino „Lietuvos ūkinin-

* Ten pat, p. 124–125.

** Iš 1905 m. E. Galvanausko atsiminimų // Lietuvos žinios, 1925 m., gruodžio 11 d.

*** Toliušis Z. Felicija Bortkevičienė // Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAB RS), f. 29–1223, l. 11.

**** F. Bortkevičienės biografija [Autobiografija] // LNB RS, f. 68-2, l. 1.

***** Toliušis Z. Felicija Bortkevičienė, l. 3.

***** Stakeliūnaitė D. Bortkevičienė Felicija // Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas. Vilnius, Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, p. 106.

***** Plačiau apie 1915–1919 m. F. Bortkevičienės veiklą žr.: Stakeliūnaitė D. Nauji potėpiai Felicijos Bortkevičienės – P. Višinskio bendražygės – portretui // Devintieji Povilo Višinskio skaitymai, Šiauliai, P. Višinskio viešoji biblioteka, 2006, p. 23–34.

80–81 p. Lietuvių konferencija Stokholme. Sėdi (iš kairės): Jonas Šliūpas, Felicija Bortkevičienė, kun. Juozas Tumas-Vaižgantas; stovi Jurgis Savickas, Martynas Yčas, Jonas Aukštuolis, Ignas Šeinius, Jurgis Alekna, Stasys Šilingas. 1917 m. spalio. Fotografas nežinomas. LCVA.

ko“ leidimą. Darbuodamasi spaudoje, F. Bortkevičienė buvo ne tik leidinių administratorė ir atsakingoji redaktorė, bet prižiūrėjo ir jų turinį. Akylesnis leidinių skaitytojas nesunkiai pastebės, kad prie skirtingomis pavardėmis ir slapyvardžiais pasirašytų vedamųjų straipsnių daugiau ar mažiau pridėta tos pačios redaktorės ranka.

1920 m. rinkimuose į Steigiamąjį Seimą F. Bortkevičienė, atsakinga už partijos finansinę veiklą ir agitacinę medžiagą, balotiravosi tiek Valstiečių sąjungos, tiek LSLDP sąrašuose**. Pirmojoje Marijampolės apygardoje ji įrašyta antrąja po Kazio Griniaus. Šioje apygardoje ir buvo išrinkta, tačiau iš pradžių mandato atsisakė, siekdama tęsti spaudos organizavimo darbą. Į Steigiamąjį Seimą valstiečių liaudininkų bloko vadovų sprendimu ji įstojo 1921 m. pradžioje po to, kai mirė su ginklu neatsargiai elgdamasis susižeidęs Juozas Lukoševičius. Kadangi skelbiant šį faktą „Valstybės žiniose“ įsivėlė klaida, istoriografijoje esama net kelių datų, nuo kada F. Bortkevičienė laikytina Seimo nare. Tiesioginio šaltinio šiam faktui patikslinti rasti nepavyko – F. Bortkevičienės tapimas atstove bloko posėdyje neužfiksuotas***. Steigiamojo Seimo posėdyje ji pirmąsyk dalyvavo sausio 25-ąją – tada Prezidento pareigas einantis Aleksandras Stulginskis paskelbė: „Turiu garbės Steigiamojo Seimo nariams pranešti, kad vietoj mirusio nario Juozo Lukoševičiaus atvyko į jo vietą ponija Felicija Bortkevičienė.“**** Į Seimą atstovė pateko sudėtingu metu – valstiečių liaudininkų blokui susirinkus po pertraukos, kada Nepriklausomybės kovų su Lenkija metu vietoj visos sudėties parlamento veikė Mažasis Seimas, bloko atstovai norėjo atšaukti ministrą pirmininką Kazį Grinių ir deleguotus ministrus iš koalicinės vyriausybės, tačiau kiek atvėsus, pasidalijo beveik į lygias dalis to siekiančių, atsisakančių ir abejojančių. Bortkevičienės įsikišimas šiuo kritišku momentu nusvėrė svarstyklės į santūresniųjų pusę – tos pačios dienos vakarą frakcijų bloko posėdyje su sau būdingu aiškumu Felicija palaikė Vlodo Natkevičiaus poziciją*****. F. Bortkevičienės laikysena neabejotinai prisidėjo prie didžiausių politinių jėgų – valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų – koalicijos išsaugojimo valstybei sudėtingu momentu.

Steigiamojo Seimo stenogramose F. Bortkevičienės veiklos pėdsakų išliko labai nedaug. Kitaip nei G. Petkevičaitė-Bitė, ji neprisidėjo ir prie neoficialios moterų frakcijos, kurioje absoliučią daugumą sudarė moterų teisėmis besirūpinančios krikščionių demokratų atstovės. Valstiečių liaudininkų bloko posėdžiuose ji dalyvavo beveik visada, tačiau kalbėdavo retokai, vien principiniais klausimais. Tarp tokių 1921 m. pabaigoje – 1922 m. pradžioje iškilo dvi didžiausias Lietuvos politines jėgas labiausiai skiriančios pasaulėžiūros principais pagrįsti Žemės reformos ir Konstitucijos nuostatų aspektai. Tarsi pamiršusi, kaip kadaise Vilniuje atkakliai kovojo už lietuviškas pamaldas Šv. Mikalojaus bažnyčioje, ji dabar aistringai reikalauja bažnyčioms ir vienuolynams negrąžinti caro valdžios konfiskuotų žemių, visai neatlyginti dvarininkams už reformos tikslams paimamus dvarus. Svarstant Konstitucijos projektą F. Bortkevičienė kategoriškai prieštarauja Prezidento institucijos įvedimui, prieš ją balsuoja ir plenariniame Seimo posėdyje. Galiausiai valstiečių liaudininkų bloko atstovai nebalsuoja nei už Žemės reformos įstatymą, nei už Konstituciją – jie priimti tik krikščionių demokratų bloko balsais. Kitaip nei prieš metus, F. Bortkevičienė ne tik ryžtingai stoja už K. Griniaus atšaukimą iš ministro pirmininko pareigų, bet ir ragina atstovus pasitraukti iš Seimo komisijų, derybose dėl koalicijos išsaugojimo nedaryti jokių nuolaidų*****.

Pratusi prie organizacinio darbo, F. Bortkevičienė padėjo valstiečiams liaudininkams rengti Seime užklausimus ir interpeliacijas Vyriausybei, atstovo statusą panaudojo ryšiams su rinkėjais palaikyti ir padėdavo jiems spręsti iškilusias problemas, priiminėjo interesantus partijos biure, skaitė laiškus, lankydavosi valdžios institucijose. Ji taip pat dalyvavo rengiant Skundų ir tardymo komisijos dokumentus, nes dirbdama spaudoje kaip niekas kitas išmanė Lietuvos reikalus.

* Toliušis Z. Felicija Bortkevičienė, l. 4.

** Į vieną valstiečių liaudininkų partiją šios artimos organizacijos, Steigiamajame Seime sudariusios bloką, susijungė 1922 m. gruodžio 3–5 d. vykusiam suvažiavime.

*** Valstiečių liaudininkų bloko posėdyje pirmą kartą ji dalyvavo sausio 21 d. – LMAB RS, f. 199–22, l. 171.

**** Steigiamojo Seimo darbai, 57 posėdis, 1921 m. sausio 25 d.

***** LMAB RS, f. 199–22, l. 173–174.

***** Valstiečių liaudininkų bloko 1922 01 22–1922 05 29 posėdžių protokolai // LMAB RS, f. 199–109, l. 16–101.

Ir būdama Steigiamojo Seimo nare F. Bortkevičienė daugiausia laiko skyrė partinei veiklai: „Lietuvos žinioms“, kurių leidyba atnaujinta nuo 1922 m., ir „Lietuvos ūkininkui“, pasirašydavo atsakingąją redaktore, teisėsi dėl šiems leidiniams nuolat skiriamų baudų, keliamų bylų. F. Bortkevičienė buvo aktyvi rinkimų į kitus tris Seimus dalyvė, spaudoje skelbė Rinkimų įstatymo pažeidimų faktus, protestavo prieš piliečių laisvių suvaržymus.

III Seime renkant prezidentą, F. Bortkevičienė ir G. Petkevičaitė-Bitė buvo pasiūlytos kandidatėmis į šį postą. Tai pirmas atvejis Europos moterų judėjimo istorijoje*. Tiesa, jos gavo tik po vieną balsą, o prezidentu buvo išrinktas liaudininkas Kazys Grinius.

Sudarius valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų koaliciją, liaudininkų spaudoje pradedami menkinti visi II Seimo priimti įstatymai („žemės ūkio vystymosi istorikai, be abejo, tik neigiamai vertins kun. Krupavičiaus bolševistinius metodus žemės ūkio politikoj“**), siekiama įgelti Katalikų bažnyčios vyresnybei dėl Lietuvos bažnytinės provincijos sukūrimo, tačiau neatsiranda nuodugnesnės naujųjų valdančiųjų politikos analizės. Prezidento K. Griniaus ir ministro pirmininko Mykolo Sleževičiaus vadovaujama liaudininkų ir socialdemokratų koalicija buvo bene labiausiai savo programą įgyvendinusi valdžia Lietuvos istorijoje. 1922 m. nebalsavę už Konstituciją, dabar liaudininkai tapo smarkiais jos šalininkais. Deja, skubotomis, nepakankamai į partijų santykį ir visuomenės nuotaikas atsižvelgiančiomis reformomis koalicija išbalansavo trapią politinių jėgų pusiausvyrą. Todėl 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas, atvedęs į valdžią tautininkus, o į prezidento postą – Antaną Smetoną, daugumai liaudininkų, tarp jų ir F. Bortkevičienei, nebuvo netikėtas***. Liaudininkai perversmui nesipriešino, jausdami Lenkijos pavojų ir laikydami valstybės likimą svarbesniu nei tam tikrų politinių jėgų buvimas valdžioje.

F. Bortkevičienė ne tik gelbėjo nuo mirties buvusių koalicijos partnerių organizuoto kontrperversmo vadą Juozą Pajaujį, kitus politikus, patekusius į autoritarinio režimo nemalonę, bet netrukus atstatė ir voldemarininkų 1927 m. kovo 11 d. susprogdintą „Varpo“ spaustuvę****. Spaustuvės kieme esančiame mažame namelyje įsikūrusi F. Bortkevičienė išgyveno iki pat savo mirties. Jos svečiai prisimindavo didelį Jono Bortkevičiaus portretą, kabėjusį kukliame jos salonėlyje.

Autoritarizmo metais laikraščių leidimas keliskart buvo sustabdytas, cenzūra negailestingai braukė net švelniai valdžią kritikuojančius tekstus. Kita vertus, 4-ojo dešimtmečio viduryje patirtis ir realybės jausmas pačiai F. Bortkevičienei neleido būti apžavėtai tarp kairiųjų paplitusių kultūrbolševizmo idėjų. „Lietuvos žiniuose“ straipsnius ir apybraižas kartkartėmis spausdinantis Justas Paleckis šiame leidinyje jautėsi nesavas*****.

Pirmosios sovietų bei nacių okupacijos metais F. Bortkevičienė ir vėl buvo nuolatinė žmonių gelbėtoja. Ji daugeliui padėjo išvengti arešto ir net ištrūkti iš gestapo gniaužtų, išgelbėjo keletą žydų tautybės vaikų.

Po reokupacijos sovietų valdžia nacionalizavo „Varpo“ spaustuvę, uždarė laikraščius. Bortkevičienė liko be darbo, o svarbiausia, kad netekusi veiklos spaudoje, organizacijose, neteko ir gyvenimo prasmės. Neturėjo pragyvenimo lėšų, nes pensija buvo paskirta, kai jos jau nebebuvo tarp gyvųjų*****. NKVD ją sekė, ne kartą tardė, stengėsi sudaryti bylą. Valdžia bijojo net mirusios – saugojo salę, neleido rinktis žmonėms, įsakė palaidoti be jokių iškilmių ir palydų. Vienos žymiausių Lietuvos moterų palaikai paprastu sunkvežimiu buvo išvežti į Troškūnus ir palaidoti šalia sesers.

Straipsnyje liko neaprašyta F. Bortkevičienės kaip knygnešės ir labdaringa veikla „Žiburėlyje“ ir „Kankinių kasoje“, nuolatiniai ryšiai su Amerikos lietuviais ir jų parama liaudininkų spaudai, priklausymas paslaptinajai masonų ložei, neaptartas jos požiūris į Vilniaus ir Klaipėdos klausimus, santykiai su Lietuvos tautinio atgimimo veikėjais ir nepriklausomos Lietuvos politikais. Kritiškas požiūris į kai kuriuos F. Bortkevičienės politinius žingsnius ne tik nemažina – greičiau išryškina jos asmenybės sudėtingumą.

* Jurėnienė V. F. Bortkevičienės vaidmuo feministine judėjime Lietuvoje // Dvasinės vertybės žinių visuomenėje. Kaunas, Lietuvos žemės ūkio universiteto Leidybos centras, 2003, p. 25.

** Lietuvos žinios, 1926 m., liepos 10 d.

*** Subačius L. Felicija Bortkevičienė – politikė // Parlamento studijos, 2006, t. 7, p. 73–90.

**** Toliušis Z. Felicija Bortkevičienė, l. 6.

***** Žr. Subačius L. Aplenkusi laiką, p. 120.

***** Kairiūkštytė N. Bortkevičienė-Povickaitė Felicija // Lietuvių kovų verpetuose. Vilniaus ir Seinų kraštai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 58.

PRISTATYMAI

VOKIETIJOS TAPSMO ISTORIJA

**MIŠELIS KEROTRÉ (MICHEL KERAUTRET).
PRŪSIJOS ISTORIJA. ŽARA. VILNIUS. 2013. 384 P.**

Tai ne baltiškiosios, tai germaniškosios Prūsijos istorija. Pasakojimas apie tai, kaip remdamasi Vokiečių ordino sukaupta gyvenimo militarizavimo patirtimi, praturtinta protestantizmo skiepijamu pragmatizmu, Brandenburgo Hohencolernų dinastijos karalių valia per porą šimtmečių buvo sukurta didžiausią Europos galybę – Vokietijos imperija.

Šis *pasakojimas* – ne, kaip dabar įprasta, į tiesą panašus subjektyvus improvizavimas laisvai pasirinkta tema, o iš aiškiai konstatuojamų ir šaltiniais grindžiamų faktų sudėliotas įvykio, reiškinių, laikotarpio ar epochos vaizdas, kuris užsibaigia išdėstytų faktų apibendrinimu, leidžiančiu jau apibendrinimų lygiu ieškoti istorijos prasmės. Skaityti tokią knygą – rimtas intelektualinis darbas, tačiau jį atlikus visa, kas iki tol plevėno kaip istorijos nuojauta, jos dvasia, iškyla kaip jos pažinimas, žinojimas, kurį kaip žemę dangus gaubia *istorijos supratimas*.

Nedaug lietuvių nacionalinės raštijos autorių šiandien gali byloti tokia sodria ir tuo pat metu skaidria mokslo kalba. Knyga yra pavyzdys, kaip reikia kalbėtis su skaitytoju neprarandant nei teksto mokslinio solidumo, netgi fundamentalumo, nei galimybės suprasti ne specialistui. Knyga aiškiai rodo, kaip nacionalinę kultūrą gali praturtinti vertimas.

„Prūsijos istorija“ argumentuotai parodo, koku būdu kryžėiviškumas tapo germanišku, o viena iš vokiškai kalbančių provincinių žemių davė vardą kylančiai vokiečių galybei. Ne mažiau intriguojantis ir klausimas, kodėl jau besivienijanti Vokietija, kurią visai teisėtai galima buvo pavadinti didžiule Prūsija, paskendo ir ištirpo kaip Vokietijos imperijos dalis. Autoriaus dėstomi faktai perša išvadą, kad tai lėmė parlamentinis vokiškųjų žemių jungimosi būdas: norėdama suteikti laisvo apsisprendimo formą, Prūsija pati turėjo save prilyginti bet kuriai kitai vokiečių karalystei, o naujos vokiečių kartos pirmenybę suteikė vokiškumui, prūsiškumą ir Prūsiją priimdamos kaip istorijos paveldą.

Su šia knygą lietuvių skaitytojams aiškesnis taps ne tik Vokietijos atsiradimas, Prūsijos išnykimas, bet ir Austrijos, kaip vokiškos, bet savarankiškos valstybės išlikimas. Knyga suteikia naujų galimybių įžvelgti ir šiandieninės Europos integracinius procesus: ekonominė Vokietijos galia gana akivaizdžiai koreliuoja su Bismarko laikų Prūsijos galybe, kuria remdamasis geležinis kancleris juridizuoja tai, ką už jį toliau jau turi daryti laikas. „Prūsijos istorija“ yra tikroji Vokietijos istorija.

Vienas iš papildomų knygos privalumų yra jos priedai – žemėlapiai, bibliografija, įvykių chronologija, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės.

R. O.